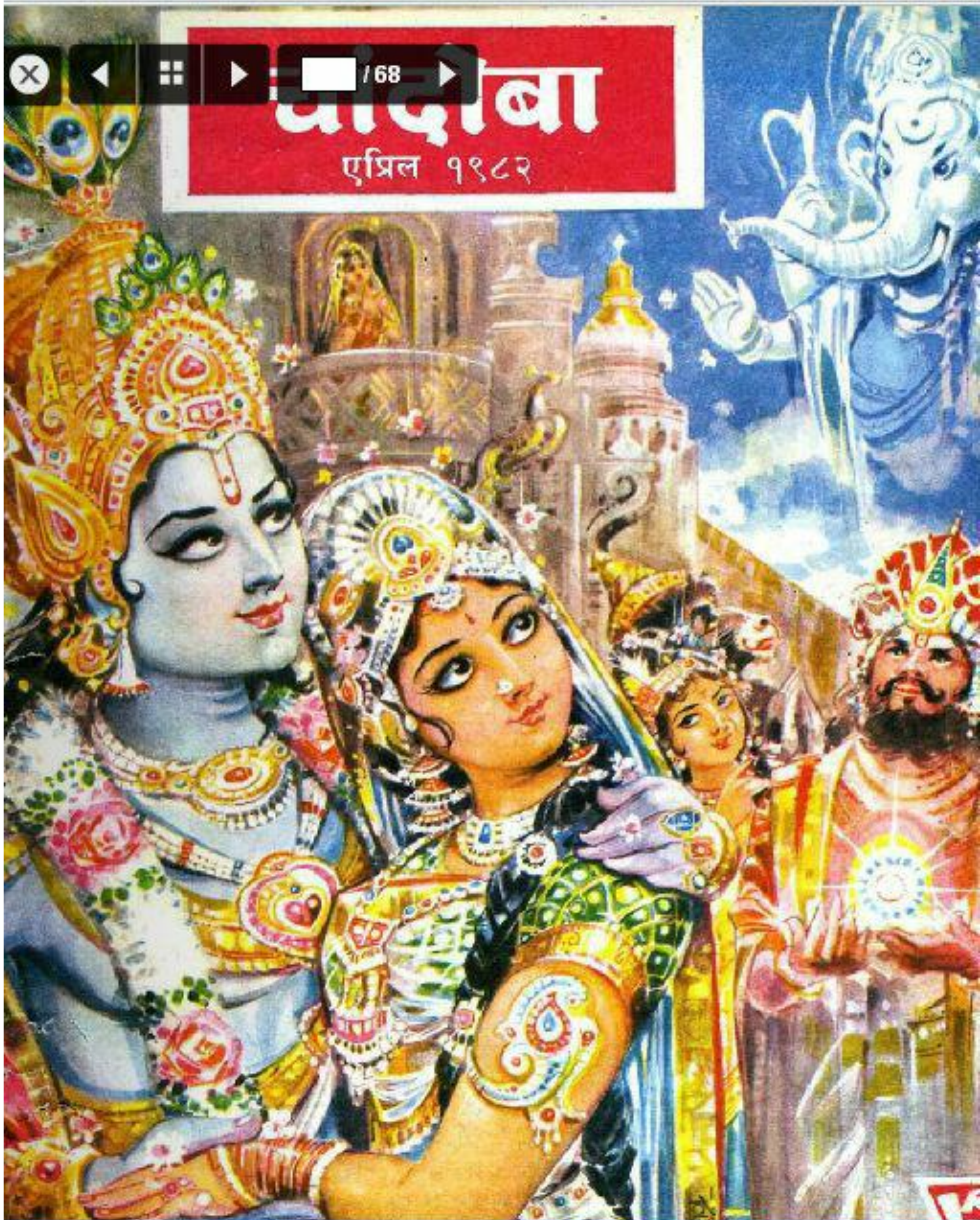

/68
एप्रिल १९८२

सोळा आणे प्रेम

सासरी आल्याबरोबर अमलाने सर्व घर एकदां फिरून पाहिले आणि स्वतःच्या भाग्य व ऐश्वर्यावर तिला कमालीचा अभिमान वाटू लागला. घर म्हणजे काय? मोठा चौसोपी वाडा आणि नोकरांचाकरांची गर्दी! हे सर्व पाहून आपण स्वप्न तर पहात नाही ना, असे तिला वाटले.

सुमारे तीन महिन्यापूर्वी एके दिवशी संध्याकाळी ती नदीवरून घागर भरून पाणी घेऊन येत होती. वाटेत एक तरुण युवक तिला भेटला. त्याने दोन एक मिनिटे तिच्याकडे लक्षपूर्वक पाहिले व तिला विचारले–"तू गैर मानू नकोस, माझं नाव सुदर्शन. तुझं नाव काय? घर कोठं आहे तुझं?"

एका अपरिचित माणसाने तिला एकांत जागी प्रश्न विचारला. अर्थातच अमला थोडी गोंधळली. तरी घाईघाईने उत्तर देऊन ती झपाझप पावले टाकीत निघून गेली. त्यानंतर दहा दिवसांनी सुदर्शन आपल्या आईला बरोबर घेऊन अमलाच्या घरी आला. खरी गोष्ट तेव्हां तिला कळली. मागे सुदर्शन तिला नदीवरून येतांना तिच्याशी बोलला होता त्या दिवशी तो त्या गावी आईवडिलांबरोबर एका मुलीला पहायला आला होता. त्या मुलीचे वडील व सुदर्शनचे वडील परस्परांना चांगले ओळखत होते.

ती मुलगी फार सुंदर साडी नेसून आली होती व दागिन्यांनी मढून आली होती. सुदर्शनला ती मुलगी मुळीच आवडली नाही. म्हणून वडिलांना फार राग आला व ते काही बोलल्याशिवाय आपल्या गावी एकटेच निघून गेले. काही उशिरां आपल्या गावी सुदर्शन निघाला तेव्हां त्याला अमला वाटेत भेटली होती.

श्री का. ना. शिरशीकर

अमलाचे उजळलेले भाग्य पाहून तिची सावत्र आई मनातल्या मनात बरीच जळफळली. परंतु शेजारपाजारचे लोक नांवे ठेवतील या भीतीने तिने त्या संबंधाला होकार दिला होता.

अमलाला सासरी आल्याबरोबर तिच्या सासऱ्याला हा संबंध व लग्न मुळीच आवडले नसल्याचे कळले. त्यांना मोठा हुंडा पाहिजे होता असे मुळीच नाही. मुलाने आपल्या मित्राच्या मुलीला नकार द्यावा, हे त्यांना खपले नाही, एवढेच!

ती एकदां नवऱ्याला म्हणाली–"या गावात माझे हितैषी म्हणविणारे एक जण आहेत. त्यांना एकदां भेटावे म्हणते. किती दिवसांपासून माझ्या मनांत राहून गेलेली एक इच्छा आहे."

सुदर्शनने चकित होऊन विचारले–"तुझे हितैषी आणि या गावात? त्यांचं नाव काय?"

"इतके आश्चर्यचकित होण्याचं कारण नाही. त्या हितैष्याची गोष्ट विचाराल तर अशी आहे." असे सांगून अमलाने झालेले सर्ववृत्त सांगितले.

अमला जन्मल्याबरोबरच तिची आई वारली. तिच्या वडिलांनी दुसरं लग्न करून घेतलं. सावत्र आई अमलाला फार छळत असे. तिला दहावं वर्ष सुद्धा लागलं नव्हतं

आणि घरातली सर्व कामें तिलाच करावी लागत. सावत्र आई शाळेत जाऊ देत नसे.

त्याच सुमारास सावत्र आईच्या धाकट्या भावाचे लग्न ठरले. ती दहा दिवस आधीच लग्नासाठी निघून गेली. जातांना तिने घरातल्या सर्व खोल्यांना कुलपें लावून ठेवली. पुढच्या खोलीत एक शेगडी व अमलासाठी एका पिशवीत तांदूळ ठेवून दिले. जातांना म्हणाली :–

"मी दहा दिवसांनी परत येईन. मी तुला सव्वा रुपया देऊन ठेवते. ताक व पालेभाजी दररोज दोन आणे प्रमाणे विकत घेत जा आणि सैंपाक करून राणीसारखी जेवून घेत जा." असे सांगून तिने अमलाच्या

हातात दहा चवल्या ठेवल्या आणि नवरा व मुलांबरोबर निघून गेली.

अमलाचे वडील बायकोच्या हातचे बाहुलें होऊन रहात होते.

अमला दोन्ही वेळांना पुरेल एवढा सैंपाक करून दुपारचं जेवण झाल्यावर खिडकीत बसून रस्त्यावरची गंमत पहात दिवस घालवी. तिला एकटं एकटं वाटे.

एके दिवशी ऐन दुपारी फक्त कमरेच्या धोतरावर एकजण रस्त्यात उभा राहून वाटेने जाणाऱ्या येणाऱ्यांसमोर हात पसरून म्हणत होता–"ग्रहण आहे, म्हणून समुद्र स्नानासाठी आलो आहे. कपडे किनाऱ्यावर ठेवून मी स्नान करीत होतो आणि कोणी तरी येऊन सर्व कपडे लांबविले. आमच्या गावी जायचं म्हणजे भाड्याच्या गाडीने जाऊन तेथून पडावाने पलीकडे जायचे आहे. त्यासाठी एकूण सोळा आणे पाहिजेत. मदत केलीत तर मी पैसे नोकराच्या हाती लगेच पाठवून देईन."

परंतु कोणीच त्याला मदत केली नाही. प्रत्येक जण मान वळवून पुढे निघून जात होता. ते सर्व ऐकून व पाहून अमलाला त्याची फार दया आली. ती उंबरठ्या-पर्यंत गेली व त्याला बोलावून, तो जवळ आल्यावर म्हणाली–"तुम्हांला सोळा आणे हवे आहेत. कळलं, पण तुम्ही जेवलात का?"

"पहिल्याने मला आपल्या गावी गेलं पाहिजे, मुली! तुझं नाव काय?" त्याने विचारले.

अमला आपले नाव सांगून म्हणाली–"मी देते सोळा आणे, पहिल्याने जेवून घ्या!" आणि तिने रात्रीसाठी म्हणून जो भात ठेवला होता, त्याबरोबर ताक वाढून त्याला जेवायला बसविले.

त्यांनी जेवून घेतले. जेवतांना त्यांनी निरनिराळ्या गोष्टी सांगून अमलाला खूप हंसविले.

"होय, पण, काहो, तुम्ही आपल्या गावाचं नांव सांगितले नाहीत." अमला म्हणाली.

"तुझंच गाव ग, अमलापुर!" असे सांगून ते खूप हंसले.

त्याने अंगावर काही तरी टाकावे म्हणून अमलाने आपला पांढरा दुपट्टा त्यांना दिला. काही आढेवेढे न घेतां त्याने फाटका दुपट्टा अंग झांकून राहील अशा तऱ्हेने तो अंगावर घेतला व म्हणाला–"तुला, याच्या बरोबरच मी आपल्या गावाहून रेशमी दुपट्टा पाठवून देईन बरं का!"

अमलाने दिलेले सोळा आणे घेताना त्याचे हाथ थरथर कापत होते, डोळ्यांत अश्रू आले होते.

"मुली, कधी तुला आमच्या गावी यावं लागलं तर आमच्या घरी अवश्य ये. मी सांगतो त्याचा अर्थ तुला कळेल की नाही, मला माहीत नाही, परंतु एवढं खरं की संकट समयी जे मदतीचा हात पुढे करतात तेच खरे मित्र होत! तू एखादा लहान कागद दिलास तर मी माझे नाव व पत्ता लिहून देतो." असे सांगून अमलाने दिलेल्या कागदावर त्याने आपलं नांव, गावाचं नाव वगैरे लिहून दिलं आणि निघून गेला.

अमलाला लिहितां वाचतां येत नव्हतं. तिने, त्याने दिलेला कागद कपड्यात खाली जपून ठेवला. दोन दिवसांनी एका माणसाने रेशमी दुपट्टा आणि शंभर रुपये आणून दिले व म्हणाला–"तू अमलापूर येशील तेव्हां त्यांच्या घरी अवश्य यायला मालकांनी सांगायला सांगितले आहे."

त्या शंभर रुपयातले बारा आणे खर्च होताच अमलाची सावत्र आई आली. तिला सर्व कळल्यावर तिने अमलाकडून उरलेले पैसे घेतले. हे घडल्यानंतर दोनच महिन्यांनी अमलाचे वडील एकाएकी आजारी पडले आणि त्यातच त्यांना देवाज्ञा झाली. सावत्र आईचे माहेर दूर एका लहान खेडयांत होते. निरुपाय होऊन अमला सावत्र आईच्या बरोबर त्या गावी निघून गेली.

हे सर्व नवऱ्याला सांगून अमला म्हणाली– "लग्न ठरण्याच्या आधी तुमचं गाव अमलापुर आहे हे कळल्यावर मला अपार आनंद झाला. पितृप्रेम कसं असते हे त्या थोर मनाच्या व्यक्तीकडून मला कळले."

"बरं सर्व ठीक, परंतु त्यांचं नाव व गाव कळायला हवं ना! तुला लिहिता वाचता येत नाही, यामुळे किती त्रास होतो कळलं ना? त्या व्यक्तीने दिलेला कागद आण पाहूं!" सुदर्शन म्हणाला.

अमलाने रेशमी दुपट्ट्यात जपून ठेवलेला कागदाचा तुकडा आणून दिला. सुदर्शन तो वाचून हंसत म्हणाला–"तुझा तो लहानपणचा मित्र दुसरा तिसरा कोणी नसून माझेच बाबा आहेत!"

अमला आश्चर्यचकित होऊन नवऱ्याकडे पहात राहली. वयाबरोबर चेहऱ्यात बदल झाला व केसही पिकले होते म्हणून ती आपल्या लहानपणच्या मित्राला ओळखू शकली नाही.

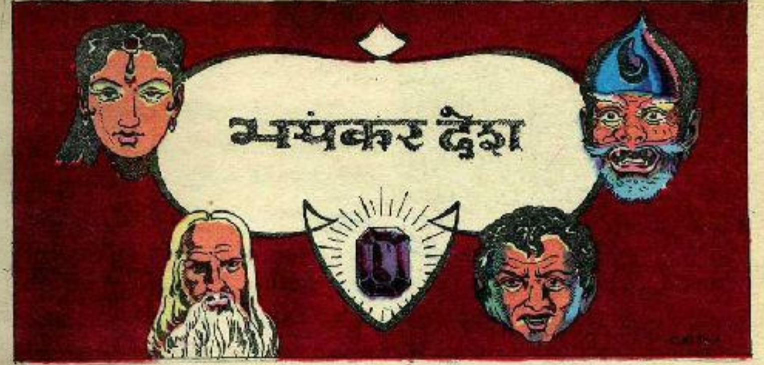
सुदर्शनने वडिलांना बोलावून त्यांना तो कागद दाखविला व विचारले–"हिला ओळखलेत का, बाबा?"

वडिलांनी त्या कागदाकडे पुन्हापुन्हां पाहून विचारले–"म्हणजे, मला त्या दिवशी मदत करणारी अमला ती तूच का?" असे म्हणत असतां त्यांचे डोळे पाणावले व त्यांनी ते आपल्या उपरण्याने पुसले.

सुदर्शन म्हणाला–"तुमच्या प्रेमाचं बंधन बळकट होतं, बाबा! बारा वर्षानंतर पुन्हां तुम्हां दोघांची भेट झाली.

"होय, बाबा! आमचं प्रेम सोळा आणे खरं निघालं!" सुदर्शनचे बाबा म्हणाले

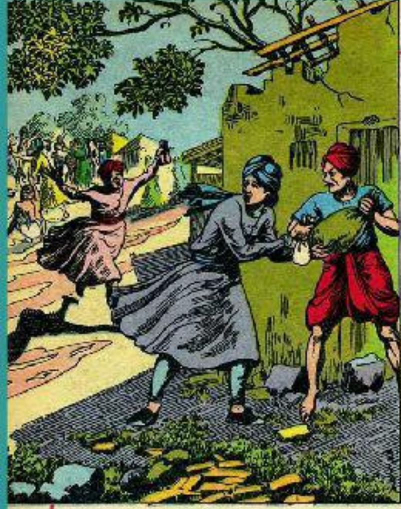
[४]

[राजा मंदरदेव याचा किल्ला कुंडलिनी द्वीपाच्या सैनिकांच्या हातात गेला तेव्हां त्याने चार सैनिकांसह नावेत बसून समुद्रावर पळ काढला. त्याच वेळी नावांत व जहाजात बसून आलेल्या काही लोकांशी त्यांचे युद्ध झाले. परंतु त्या लोकांत शिवदत्त होता. मंदरदेवाने त्याच्याजवळ कुंडलिनी राज्याविषयी चवकशी केली पुढे–]

शिवदत्त म्हणाला ते ऐकून मंदरदेवाला आश्चर्यच वाटले. त्याला हे कळेना की इतक्या अनुभवी व साहसी समरसेनाच्या हातून व्यवस्थेच्या कामात चूक कशी काय झाली? समरसेन दूरदूरच्या बेटातून जे अलोट धन घेऊन आला होता त्यामुळे कुंडलिनी द्वीपाच्या रहिवाशांना फायदा मिळण्याऐवजी नुकसानच झाले की काय असे त्याला वाटले

तो शिवदत्ताला म्हणाला–"मला वाटत होते की समरसेन मांत्रिक द्वीपातून जे अलोट धन घेऊन आला त्याचा त्या बेटावरच्या लोकांना फायदाच मिळाला असावा. तसे झाले नाही का?"

ते ऐकून शिवदत्त मोठ्याने हसला व म्हणाला–"ते अलोट धनच कुंडलिनी द्वीपावर अराजकता स्थापन करण्यास कारणीभूत झाले आहे. आम्ही ते अलोट

धन व ऐश्वर्य घेऊन कुंडलिनी द्वीपावर पोंचलों तेव्हां राजा चित्रसेन व द्वीपावरच्या प्रजेने आमचे अत्यंत उत्साहाने स्वागत केले. त्यानंतर सुमारे एक महिनाभर राजधानीत विजयोत्सव होत राहिला. राजा चित्रसेनने प्रजेवर जे थोडेफार नवीन कर लावले होते ते त्याने रद्द केले. सरकारी नोकरवर्गाचे पगार बेसुमार वाढविण्यात आले. त्यामुळे खर्च वाढला."

मंदरदेव म्हणाला–"म्हणजे कुंडलिनी राज्यातल्या प्रत्येक व्यक्तीला सुख व ऐश्वर्य उपभोगायला संधी मिळाली, होय ना?"

"महाराज, मी सर्व काही सांगतो, आपण लक्षपूर्वक ऐकावं!" असे सांगून शिवदत्त पुढे सांगू लागला–"राज्याचा खजिना सोन्या चांदीने भरल्यावर राजा चित्रसेनचे लक्ष राज्यकारभारात तितकेसे राहिले नाही. समरसेनालासुद्धा वाटले की राज्यासाठी मी एवढे धन घेऊन आलो असतां प्रजेला कोणत्याही गोष्टीची काळजी किंवा कष्ट असण्याचे कारण राहायला जागा नाही.

"राज्यातल्या सरकारी नोकरवर्गाचे पगार वाढल्यावर सर्वजण ऐशआरामात पूर्णपणे बुडून गेले. शेतकऱ्यांना कर माफ झाल्याचा आनंद झाला. शेतकरीवर्ग सुखा-समाधानाने राहू लागला. शेतांत पिके निघण्याचे काम बंद पडले. स्वतःच्या कुटुंबापुरते पीक काढून बाकी जमिनी शेतकऱ्यांनी पडीत जमीन म्हणून सोडून दिल्या. म्हणून राज्यात अन्नपुरवठा पुरेसा होईनासे झाले.

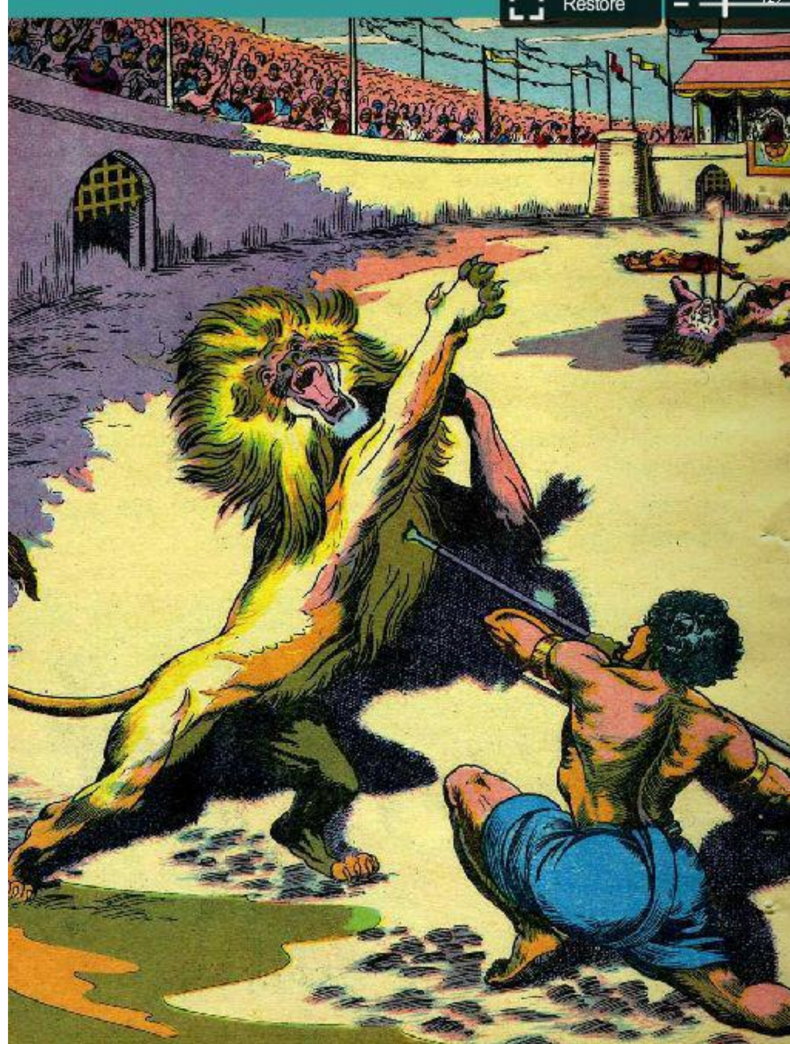
"या सर्व कारणांमुळे राजधानीत व राज्यातल्या इतर सर्व शहरात खाद्यान्नांचा तुटवडा भासू लागला. शहरातले लोक खेडेगावात जाऊन भरमसाट किमती देऊन खाद्यान्ने खरेदी करून घेऊन जाऊ लागले. म्हणून खाद्यान्नाच्या किमती वाढतच गेल्या. भाजीपाला मिळेनासा झाला.

"परिणामी राज्यभर अराजकता पसरू लागली. शहरातल्या गोरगरिबांना वाढत्या किमती देणे शक्य नव्हते, म्हणून ते टोळ्या करून खेडेगावांवर धाडी घालू लागले व राज्यात लूटमार सुरू झाली. शेतकरी-वर्गाने स्वरक्षणासाठी शास्त्रास्त्रे विकत घेऊन शहरातून येणाऱ्या धाडींना तोंड द्यायला सुरवात केली. बंडखोरवृत्ती वाढली व सर्वत्र अशांतता पसरली.

"वैभव व भोगविलासात बुडून गेलेल्या चित्रसेन राजाला राज्यात चालू असलेल्या या अराजकतेची कल्पनाच नव्हती. खरे बोलायचे तर राजालाच काय तर आम्हां अधिकाऱ्यांनासुद्धां या बंडाळीची कल्पना नव्हती. देशाच्या कोणत्या कोपऱ्यात काय घडत आहे, हे राजाला किंवा आम्हां अधिकाऱ्यांना माहीत नव्हते. खजिन्यातले धन पाण्यासारखे खर्च होत होते. तरी पैशाची गरज असणाऱ्यांची संख्या नित्य वाढत होती. कारण सर्व गरजेच्या वस्तूंच्या किमती तिप्पट चौपट वाढल्या होत्या. म्हणून लोकांजवळ पुष्कळ पैसा असूनही तो वाढलेल्या किमतीसमोर अपुरा पडत होता.

"तिकडे राजा चित्रसेन आपल्या करमणुकी खातर दररोज जे कार्यक्रम ठेवी ते देखील विचित्रच असत. मी आज त्या कार्यक्रमांविषयी विचार करू लागलो तर मला ते मनोरंजनाचे कार्यक्रम मानण्याचीही लाज वाटते आहे. परंतु तेव्हां ते कार्यक्रम पाहण्यासाठी सहस्रावधी लोक दूरदूरच्या प्रदेशातून येत असत.

"त्या मनोरंजनाच्या किंवा करमणुकीच्या कार्यक्रमांची कथा ऐका. जंगलातून धरून आणलेल्या क्रूर प्राण्यांना एका बंद मैदानात सोडण्यात येई आणि त्या जनावरांना तलवार किंवा इतर शस्त्रांनी ठार करणाऱ्या व्यक्तीला त्या मेलेल्या जनावरांच्या वजनाचे सोने बक्षिस देण्यात येई. धनलोभाने कित्येक धाडसी तरुण सिंहवाघांशी झुंजायला पुढे येत आणि त्यातले अनेक जागच्या जागी क्रूर जनावरांच्या आहारी पडत. तुम्हीच विचार करा, ही काय करमणूक म्हणावयाची ?

"हळूहळू हे कार्यक्रम जास्तजास्त भयंकर आणि रानटी होऊ लागले. कधी कधी हत्ती व सिंहाचे युद्ध यासारखे कार्यक्रमही होत. कधी कधी याहूनही भयंकर कार्यक्रम होत. मी समरसेनाजवळ पुष्कळदां या कार्यक्रमांविरुद्ध बोललोही. परंतु तो त्यांकडे दुर्लक्ष करी आणि मांत्रिक द्वीपावरच्या नरवाहन मिश्रच्या बोलण्यावर ज्यास्त विश्वास करी.

"समरसेन मला म्हणे–" खजिन्यात धनाचा तोटा नाही. महाराज वृद्ध होत चालले आहेत. प्रजेला साहसी व पराक्रमी करण्याची जबाबदारी आपल्यावर आहे. तेव्हां ती जबाबदारी अंशतः पार पाडण्यासाठी आणि राजाच्या व प्रजेच्या

करमणुकीसाठी असे कार्यक्रम ठेवण्यात काय चूक आहे ?

"राजा व नोकरवर्ग अशा तऱ्हेने ऐशआरामात व भोगविलासात मग्न असतां खेडेगावातून निराळाच प्रकार पहायला मिळू लागला होता. खेडेगावातून जो कोणी थोडा अडदांड आणि बोलघेवडा निघे तो त्या गावाच्या राजासारखा गावात अधिकार गाजवी. काही लोक टोळ्या टोळ्यांनी जाऊन शेजारच्या खेडेगावातून लूटमार करीत. अशा तऱ्हेने एका राज्यात अनेक लहान मोठे राजे व संस्थानिक निर्माण झाले. प्रजेशी कोणत्याही प्रकारचा संबंध न उरल्यामुळे राजा चित्रसेन व त्याचे

अधिकारी यांना खेडोंपाडी माजलेल्या या अराजकतेची माहितीच नव्हती. मी थोडी फार माहिती मिळविली, परंतु माझ्या बोलण्यावर विश्वास ठेवणारी व्यक्ती मला एकही आढळली नाही.

"राज्यातला व्यापार व्यवसाय व शेतीभाती पूर्णपणे नष्टप्राय झाली. काही लोक बंडाळी करू लागले. गावोगावी लुटालूट सुरू झाली. काही काळ लोटल्यावर अशी परिस्थिती निर्माण झाली की राजा चित्रसेन याचा राज्यकारभार राजवाड्यापुरताच उरला. राज्यात राजाची पर्वा करणारा कोणी उरलाच नाही.

"एके दिवशी संध्याकाळी राजा चित्रसेन करमणुकीच्या कार्यक्रमात मग्न असतां एका दूताने येऊन राजाच्या हातात एक चिट्ठी दिली. राजाने ती चिट्ठी समरसेनाच्या हातात दिली. ती चिट्ठी वाचून तो चकित झाला. त्याचा चेहरा काळजीने घाबरल्यासारखा झाला. तो राजाला म्हणाला–"महाराज, आपण हा करमणुकीचा कार्यक्रम तत्काळ बंद करून मंत्रणेसाठी राजवाड्यात चलावे. तेथे राज्यकारभारासंबंधी महत्वाची बोलणी करणे आवश्यक आहे."

"राजा अनिच्छेने माझ्याकडे व समरसेनाकडे पहात तेथून निघाला. मी त्यांची अनुज्ञा घेऊन निघणार होतो, परंतु समरसेन मला थांबवून म्हणाला–"शिवदत्त, काही महत्वाच्या गोष्टीविषयी सल्लामसलत करणे जरूरीचे आहे, तूसुद्धां आमच्या बरोबर ये!"

"त्यानंतर आम्ही तिघे एका गुप्त मंत्रणागृहात गेलो. समरसेन दूताने आणून दिलेली चिट्ठी आम्हांला वाचून दाखवून म्हणाला–"आज पर्यंत आपण डोळे असून आंधळ्यांसारखे वागलो. आपल्या नजरेआड या कुंडलिनी द्वीपात कित्येक संस्थानिक उत्पन्न झाले आहेत. त्यांच्यापैकी कांहींनी आपल्याकडे ही चिट्ठी पाठविली आहे. ते आपल्या महाराजांना काढून टाकण्याच्या विचारात आहेत. त्याच्या चिट्ठीतला सारांश असा की किल्ला त्यांच्या हाती देऊन आपण सर्वांनी त्यांना निमूटपणे शरण जावे!"

"तेव्हां कोठे महाराजांच्या डोक्यातली धुंद उतरली. त्यांनी भयभीत नजरेने झोपेतून जागे झाल्यासारखे समरसेनाकडे पाहिले आणि म्हणाले–"समरसेन, राज्यकारभार विस्कळित झाला आहे व आतां सत्ता हातातून निसटणार की काय असे वाटते आहे. या घमेंडखोरांची चामडी लोळवली पाहिजे. इतरांना धडा मिळावा यासाठी बंडखोरांची मुंडकी उडवून त्यांना झाडाला टांगून ठेवले पाहिजे. तुला नाही वाटत की बंडखोरांचं शिरकाण झालं पाहिजे?"

"ठीक आहे महाराज, आपली आज्ञा!" असे म्हणत समरसेन बाहेर निघाला. त्याच्या पाठोपाठ मी मुकाट्याने निघालो. थोडे अंतर चालून गेल्यावर समरसेन थांबला व म्हणाला–"शिवदत्त, ती चिट्ठी तू वाचली आहेस, तुला काय वाटतं?".

समरसेनाच्या तोंडी एकाएकी तो प्रश्न ऐकून मी देखील चकित झालों. मला फक्त ऐवढेच माहीत होते की देशात अराजक पसरले आहे आणि आडदांड आडमुठे गुंड आपसात मारामाऱ्या करून

प्रजेला लुटीत आहेत. परंतु जेव्हां स्वतः महाराजांविरुद्धच लोक उलटलेले ऐकले तेव्हां मी चकितच झालो. मला काय करावे, सुचेना. परंतु एवढी मात्र माझी नक्की खात्री होती की राज्यातली परिस्थिती जेवढी माझ्या परिचयाची आहे, तेवढी समरसेनाच्या परिचयाची नक्कीच नाही.

"म्हणून मी समरसेनाला म्हणालो–"मला असे वाटते की शत्रू आपल्याला वाटते आहे तेवढा अशक्त किंवा दुर्बळ नाही. तसे नसते तर आपल्याला असे उघड पत्र पाठविण्याची हिंमत त्याला झाली नसती. दुर्बळ शत्रूने आपल्याला असावध

पाहून आपल्यावर छापेमारांसारखा अचानक हल्ला केला असता. तेव्हां थोडा खोलपणे सर्व गोष्टींचा विचार करूनच पुढील पाऊल टाकणे जास्त शहाणपणाचे होईल.

"समरसेन क्षण भर विचार करीत मौन राहिला. नंतर होकारार्थी मान हलवीत म्हणाला–"शिवदत्त, तू म्हणतोस त्यात सत्याचा अंश बराच आहे. तरी निराश होण्याचे कारण नाही. कारण आपल्याजवळ प्रशिक्षित सैन्य आहे. अनुभवी विश्वासपात्र व कर्तबगार सेनापती आहे. म्हणून या बंडखोरांना चिरडून टाकणे तेवढे कठीण नाही."

"मला समरसेनाच्या बोलण्याच्या धाटणी-वरून त्यांच्या मते विश्वासपात्र सेनापती कोण हे कळायला वेळ लागला नाही. समरसेनाबरोबर तळहातावर प्राण घेऊन सर्वस्व पणाला लावणारे जे मोजके व शूर सैनिक होते त्यांत नरवाहन मिश्र हा एक होता.

"म्हणून त्याला टाळण्याच्या हेतूने मी सुचविले–"तर मग शक्य होईल तितक्या लवकर बंडखोरांचा काटा काढला पाहिजे. आपण सैन्याला सज्ज करण्याची व्यवस्था करावी. आपल्या नेतृत्वाखाली कितीही कठीण प्रसंग असला तरी त्यात यशस्वी होणे शक्य आहे.

"समरसेन माझ्याकडे आश्चर्य चकित नजरेने पहात म्हणाला–"या लहानशा कामासाठी मी किंवा तू नेतृत्व हाती घेणे हास्यास्पद होईल. मी विश्वासपात्र नर-वाहन मिश्रावर या कामाची जबाबदारी टाकावी म्हणतो.

"मी नरवाहन मिश्र विषयी पूर्वी अनेक गोष्टी ऐकल्या होत्या. मला त्याची वागणूक पाहून शंका येत होती. परंतु ती गोष्ट त्यावेळी समरसेनाला कळविणे मला इष्ट वाटले नाही. त्याचबरोबर त्या प्रसंगी नरवाहन मिश्राच्या हाती सेनापतित्व देणे मला योग्य वाटले नाही. तरमग ते कोडे कसे उलगडावयाचे?" (क्रमशः)

करमणुकीच्या कला

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ परत आला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–" राजा, विद्वानांचं असं मत आहे की पाण्याच्या प्रवाहाची दिशा आणि राजाची चित्तवृत्ती सांगणे अशक्य आहे. दीर्घकाळ प्रामाणिकपणाने ज्या प्रधानाने राजा चतुरसेन याची सेवा केली होती त्याला सुद्धा राजाच्या मनात काय आहे हे कधी कळले नाही. मी त्या चतुरसेन राजाची कथा सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

गिरिकूट राज्याचा अधिपती चतुरसेन याच्या मंत्रिमंडळाचा प्रधान लोकनाथ नावाचा एक वृद्ध होता. त्याच्या बायकोच्या नातेवाइकांपैकी दोघे तरुण राजदरबारात

वेताळाच्या गोष्टी

नोकरी मिळावी या प्रयत्नात होते. लोकनाथची बायको आपल्या नवऱ्याच्या पाठीस लागली की त्याने त्या दोघां तरुणांना दरबारात नोकरी द्यावी.

लोकनाथानेसुद्धा त्यांना नोकरी देण्यासाठी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली. त्याच्या बायकोच्या त्या दोघां नातेवाइकांपैकी एकजण एक मोठा कवी होता व दुसरा ज्योतिषी होता. त्या दोघांची शिफारस प्रधानाने या शब्दात केली–"महाराज, आपल्या दरबारात प्रतिभावान कवी व ज्योतिष्यांना ठेवले तर दरबाराची नक्कीच शोभा वाढेल."

परंतु राजा म्हणाला–"तूर्त आपला देश गरीब आहे. जोंपर्यंत प्रजा सुखी होत नाही तोंपर्यंत विविध कलांना प्रोत्साहन देण्याची इच्छा माझ्या मनात येत नाही."

म्हणून लोकनाथने दुसऱ्या एका मंत्र्याचा सल्ला घेतला. त्या मंत्र्याने लोकनाथला असा सल्ला दिला–"राजाची चित्तवृत्ती मोठी विचित्र असते. आपल्या नातेवाइकांना तुम्ही सुचवा की संधी पाहून त्यांनी महाराजांसमोर आपल्या कलेचे प्रदर्शन करावे. त्यांची कला पाहून महाराजांच्या मनावर नक्कीच अनुकूल परिणाम होईल."

लोकनाथाला ती सूचना आवडली. त्या दिवसापासून तो योग्य संधीची वाट पाहू लागला. एके दिवशी राजाने वेष पालटून लोकनाथाबरोबर जाऊन एका शहराची पाहाणी करण्याचे ठरविले. ही गोष्ट लोकनाथाला पूर्वीच कळली होती. म्हणून त्याने आपल्या बायकोच्या दोघां नातेवाइकांना बोलावून कळवून त्या शहरात राजाला वेष पालटून हिंडत असतां भेटून आपल्या विशिष्ट कलांचे प्रदर्शन करण्यास सुचविले.

परंतु ठरल्या दिवशी निघताना राजाने दुसऱ्याच शहरात जाण्याचे ठरविले. लोकनाथाने घाबऱ्या स्वरात विचारले–"महा--राज! आपण पूर्वी दुसऱ्याच एका शहरात जायचे ठरविले होते नाही का?" तेव्हां राजा स्मित करून म्हणाला–"अगदी शेवटच्या घटकेपर्यंत मी काय करणार आहे, हे कोणाला कळतां कामा नये असा मी नियम घालून घेतला आहे."

लोकनाथाने शहर बदलल्याची बातमी एका विश्वासपात्र माणसाबरोबर कळविली. तोंपर्यंत त्याच्या बायकोचे दोघे नातेवाईक घरून निघाले होते.

लोकनाथ उदास मनाने राजाबरोबर निघाला. दोघे त्या शहरात पोचल्यावर एका गरीब ब्राह्मणाच्या घरी उतरले. राजाने त्या ब्राह्मणा बरोबर बोलताना त्याच्याकडून त्या गावातील सरकारी कामकाजाविषयी सर्व माहिती काढून घेतली. दिवसभर शहराच्या मोठ्या रस्त्यांतून व गल्ली बोळातून हिंडत राहून राजाने व लोकनाथाने प्रजेच्या मनात राजाविषयी कसे विचार आहेत याची माहिती काढून घेतली. एकदां दोघे ब्राह्मणाच्या घरी परतले तेव्हां तो ब्राह्मण कोणाचा तरी हात पाहून त्याला भविष्य सांगत होता.

राजाने चकित होऊन त्या ब्राह्मणाला विचारले–"हे सर्व काय चालले आहे?"

ब्राह्मण म्हणाला–"मी हस्तमुद्रा पाहून भूत, भविष्य वा वर्तमान सांगतो."

"मग माझं भूत भविष्य सांगता का?" असे विचारीत राजाने तळहात पुढे केला.

ब्राह्मण राजाच्या हस्तरेखा पाहून म्हणाला–"आपण भाग्यवान आहांत, तर

आपल्या मनात राजा होण्याची तीव्र इच्छा आहे. परंतु आपल्याला कधी राज्य पद मिळणार नाही. म्हणून नशिबात आहे त्यावर मनाचे समाधान करून घ्यावे."

राजाने ब्राह्मणाची प्रशंसा करून पुन्हा विचारले–"माझे भूत वर्तमान जरा विस्तार पूर्वक सांगतां का?"

हस्त सामुद्रिक सांगणाऱ्या ब्राह्मणाने राजाच्या आयुष्यातल्या अनेक चुकीच्या घटना सांगितल्या. तरी राजाने त्याला अनेक प्रश्न विचारून आपले भविष्य वर्तमान विचारून घेतले. शेवटी राजाने त्या ब्राह्मणाला विचारले–"तुम्ही ही विशिष्ट विद्या कशी शिकून घेतलीत?"

ऐकत. निघतेवेळी राजाने त्या ब्राह्मणाला शंभर सुवर्ण मुद्रा देत म्हटले–"तुम्ही आपल्या या दोन्ही विद्यांत आणखी साधना केल्यास थोर ज्योतिषी व मोठे कवी व्हाल."

मध्यंतरी लोकनाथाच्या बायकोकरवी दोघां नातेवाईकांना खरी बातमी कळल्यावर दोघे राजाला भेटायला निघाले. ते दोघे वाटेत राजाला व लोकनाथाला भेटले. त्यांना माहीतच होते की लोकनाथ कोणता वेष करून राजाबरोबर हिंडतो आहे. म्हणून राजाला व मंत्र्याला ओळखणे दोघांना सोपे झाले.

तो ब्राह्मण म्हणाला–"हे पहा, मी आहे कवी. परंतु मी आपल्या पूर्वजांनी ठेवलेले ग्रंथ पहात असतां माझी नजर 'हस्तरेखा' नावाच्या ग्रंथावर पडली. त्या दिवसापासून मी भविष्य वर्तविण्याचे काम सुरू केले."

"अस्सं, तर मग तुम्ही कवी सुद्धां आहां तर. ऐकू तरी द्या तुमची एखादी कविता!" राजा म्हणाला.

ब्राह्मणाने स्वत: रचलेल्या काही कविता म्हणून दाखविल्या. साहित्यात गमन नसलेल्या लोकनाथालासुद्धा त्यात कांही धोड चुका दिसल्या. परंतु राजाने त्या ब्राह्मणाच्या काव्यकलेची स्तुती केली. फुरसतीच्या वेळी दोघे ब्राह्मणाच्या तोंडी त्याच्या कविता

ज्योतिषी राजाचा चेहरा पाहून लोकनाथाला म्हणाला–"मी कोणाही व्यक्तीचा चेहेरा पाहून त्याच्या मागच्या पुढच्या तीन पिढ्याचे भविष्य सांगू शकतो. हे आपल्या बरोबरचे गृहस्थ वेष पालटून हिंडणारे कोणत्यातरी देशाचे महाराज आहेत."

तेव्हां कवी म्हणाला–"असं म्हणतां तर त्या महाराजांची स्तुती करून एक कविता म्हणावीशी वाटते आहे मला." असे म्हणत त्याने लगेच एक कविता म्हणून दाखविली.

त्यानंतर लोकनाथाने राजाला विचारले "आपल्याला काय वाटतं, महाराज? हे प्रतिभावान तरुण दिसत आहेत. यांना आपल्या दरबारात स्थान दिल्यास नक्कीच दरबाराची शोभा वाढेल नाही का?"

चतुरसेन राजा चिडक्या स्वरात म्हणाला–"बरोबर, आहेत खरे दोघे प्रतिभावान!" असे म्हणत राजा तेथून पुढे निघाला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले–"राजा, चतुरसेन राजाची ती वागणूक विक्षिप्तपणाची वाटत नाही का तुला? शहरात त्या म्हाताऱ्या ब्राह्मणाची फालतू कविता व त्याने सांगितलेले खोटे भविष्य ऐकून राजा खूष तर झालाच, त्याचबरोबर त्याने त्याला शंभर सुवर्णमुद्रा पण इनाम दिल्या. परंतु खरे भविष्य सांगणाऱ्या आणि उत्कृष्ट कविता म्हणून दाखविणाऱ्या प्रतिभावान व्यक्तींना त्याने दरबारात कां नोकरी दिली नाही?. राजाला कळले होते की काय की ते दोघे मंत्र्याचे नातेवाईक आहेत? या शंकाचं समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"ते दोघे लोकनाथाचे नातेवाईक आहेत. राजाला हे कळणे शक्यच नव्हते की मंत्र्याला राजा जे म्हणाला त्यावरुन ते दोघे प्रतिभावान असल्याची राजाची खात्री झाली होती, हेच स्पष्ट होते. परंतु राजाने विविध कलांना प्रोत्साहन देण्यासंबंधी आपले विचार मंत्र्याला सांगितले होते–"आपला देश गरीब आहे. म्हणून देशाची स्थिती सुधारल्यानंतरच मी कलांना प्रोत्साहन देण्याचा विचार करीन." दोघे ज्या ब्राह्मणाकडे उतरले होते त्याला दोन्ही विद्यांत काहीच येत नव्हते हे राजाला कळले होते. तरी त्या परक्या जागी करमणूक झाली, तशी इतरत्र कोठे झाली नव्हती म्हणून राजाने त्या ब्राह्मणाची प्रशंसा करून त्याला इनाम दिले होते."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

हिंमत होईल का?

एका गावी नारायण व शिवराम नावाचे दोन शेतकरी रहात असत. एकदां शिवराम आठवडयाच्या बाजाराला निघाला, तेव्हां त्याला नारायणाने विचारले–"मित्रा, तू काय खरेदी करणार आहेस?" उत्तरादाखल शिवराम म्हणाला–"मी एक गाय विकत घ्यायला निघालो आहे." ते ऐकून नारायण म्हणाला–"तर मग आपणा दोघांना व्यर्थ त्रासातून वांचता येईल. कारण मी आपली गाय विकायला आज जाणार होतो. तू माझ्या घरी येऊन गाय पाहून जा."

शिवरामने गाय पाहून तीनशे रुपयाला नारायणची गाय विकत घेतली आणि गाय घेऊन गेला. त्याच दिवशी रात्री ती गाय कोणत्या तरी आजाराने मेली. शिवरामने रात्री गाय मेल्याचे सांगून नारायणकडून आपले पैसे परत मागितले. परंतु नारायण त्या गोष्टीस कबूल झाला नाही. तेव्हा शिवराम त्या गांवाच्या पोलीस पाटलाकडे गेला.

पोलीस पाटलाने नारायणला बोलावून दोघे म्हणाले ते ऐकले व नारायणला म्हणाला–"रात्रभरात गाय मेली म्हणजे गाईला पहिल्यापासून काहीतरी आजार होता. तू शिवरामला तीनशे रुपये परत दे!"

पण नारायण ते मानायला तयार होईना. तेव्हां पोलीस पाटील क्षणभर विचार करून म्हणाला–"नारायण, मी जर ही गाय खरेदी करून शिवरामसारख्या परिस्थितीत सापडलो असतो तर तू काय केले असतेस?" "अहो, तुमच्यासारख्या पोलीस पाटलाच्या हाती ती गाय विकायची हिंमत मला होईल का?" नारायण तत्क्षण उत्तरला.

नारायणची लबाडी सहजी प्रगट झाली. तेव्हां पोलीस पाटलाने नारायणकरवी शिवरामला गाईची किमत तीनशे रुपयांबरोबर शंभर रुपये दंड म्हणून वसूल करून देवविले.

तीन चित्रकार

मलय राज्याचा केतुवर्मा याने आपला मुलगा जयवर्मा याचा विवाह करण्याचे ठरविले.

मलय राज्याच्या सरहद्दीला कर्पूर राज्य होते. त्या देशाची राजकन्या पुष्पवल्ली नावासारखीच रूपवती होती. जयवर्माच्या विवाहाची गोष्ट निघाली तेव्हां तो आपल्या वडिलांना म्हणाला–"बाबा, लग्न करावयाचेच झाले तर मी पुष्पवल्लीशीच करणार!"

परंतु ते ऐकून केतुवर्माला आपल्या मुलाच्या लग्नाचा प्रश्न जास्त कठीण वाटला. कारण मलय राज्य आणि कर्पूर राज्य यांचे काही काळपूर्वी एक भयंकर युद्ध झाले होते.

राजाने आपल्या प्रधानाला सल्ला विचारला. प्रधान म्हणाला–"महाराज, आपले कर्पूर राज्याशी झालेले युद्ध फार पूर्वी झाले होते. म्हणून शत्रुत्वातला कडवेपणा तसा जास्त उरलेला नाही. म्हणून आपण आपल्याला जे वाटते आहे ते निःसंकोच कर्पूर देशाच्या राजाला कळवावे."

केतुवर्माने कर्पूर देशाच्या राजाच्या नावी पत्र लिहून आपल्या मुलाच्या विवाहाची गोष्ट कळविली व पुष्पवल्लीची एक तसबीर पाठवायला लिहिले. थोड्या दिवसात पुष्पवल्लीची तसबीर केतुवर्माकडे आली. राजकन्येचे सौंदर्य पाहून राजकुमार जयवर्माच नव्हे तर सर्व दरबारीसुद्धा चकित झाले. परंतु दरबारी पंडितांपैकी एकजण म्हणाला–"महाराज, ही तसबीर काढणारा चित्रकार कर्पूर देशाचा आहे. आपल्या कुरूप राजकन्येला रूपवती दर्शविणे त्याला कठीण नाही. म्हणून आपण आपल्या देशाच्या चित्रकाराला पाठवून तिची तसबीर काढवून आणविणे बरोबर होईल."

राजाला आपल्या पंडिताचा सल्ला सयुक्तिक वाटला. त्याने तिघां सुप्रसिद्ध चित्रकारांची नेमणूक त्या कामावर केली. तिघे चित्रकार आपले काम पुरे करून एका आठवड्याने परतले.

तिघांपैकी एकाने राजाच्या अंत:पुरातील सर्वांना त्याने काढलेली तसबीर दाखविली. ती पाहून राजा केतुवर्माच नव्हे तर इतर सर्वांना कमालीचे आश्चर्य वाटले. कर्पूर देशाच्या चित्रकाराने पाठविली होती त्या तसबिरीत काढलेल्या राजकन्येच्या सौंदर्यापेक्षा या तसबिरीतली राजकन्या जास्त सुंदर होती. राजाने त्या चित्रकाराला इनाम देऊन निरोप दिला.

दुसऱ्या चित्रकाराने काढलेली तसबीर राजाने पाहिली. त्या तसबिरीत राजकन्या अप्सरा लाजतील इतकी सुंदर दिसत होती. राजाने पहिल्या चित्रकारापेक्षा जास्त मोठे इनाम देऊन त्या दुसऱ्या चित्रकाराला पाठविले. तिसरा चित्रकार गप्पच होता. राजाने त्याला बोलावून विचारले–"तू काढलेली तसबीर कोठे आहे?"

तो म्हणाला–"महाराज, माफ करावे. मी तसबीर काढलेलीच नाही. तिचे सौंदर्य देवकन्येलाही लाजवील असे आहे. ते सौंदर्य फक्त पाहून मनात उतरविणे शक्य आहे. ते चित्रात उतरविणे कोणत्याही निपुण चित्रकारालाही शक्य नाही. म्हणून कर्पूर देशाच्या चित्रकाराने काढलेली तसबीर एक प्रकारची व आपल्या देशाच्या चित्रकारांनी काढलेल्या तसबिरी दुसऱ्या तऱ्हेच्या आहेत. तेव्हां राजकन्येचे खरे रूप कसे आहे हे ठरविणे आपल्याला शक्य होत नाही."

राजाला आपली चूक कळली व त्याने राजकुमारीची तसबीर न काढणाऱ्या चित्रकाराचा दरबारात योग्य सत्कार केला. त्यानंतर दरबारी पुरोहिताकरवी राजाने कर्पूर देशाच्या राजाकडे निरोप पाठवून कर्पूर देशाच्या राजकन्येला आपल्या युवराजासाठी मागणी घातली.

कारणास्तव तोंड न उघडण्याबद्दल बजावून सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी चपलला बरोबर घेऊन रुद्र कवि जयवर्माच्या दरबारात पोहोचला. तो राजाला म्हणाला–"महाराज, हा एक महान पंडित आहे. वेदांचे विवरण करणे म्हणजे ह्याच्या हातचा मळ आहे. हा आपल्या पांडित्याचा उपयोग फक्त हातवारे करून आणि डोक्याची हालचाल करूनच देतो."

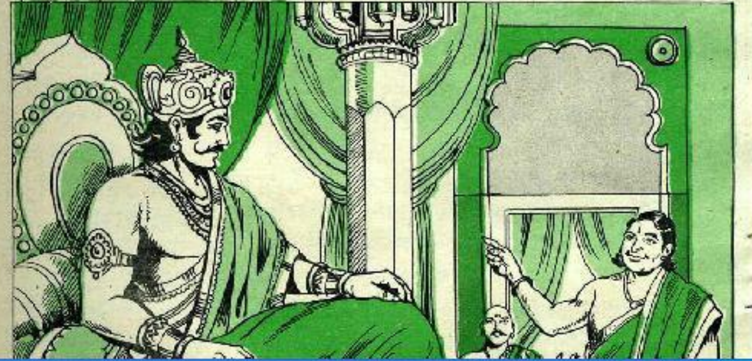
राजा अत्यंत प्रसन्न होत म्हणाला–"तर मग मी ह्याच्या पांडित्याचा पुरेपुर अनुभव घेणार."

ह्यावर रुद्र कवीने चपलला विचारले–"पंडितवर्मा, माझ्या एका शंकेचे उत्तर देऊन समाधान करावे, ह्या जगाचा विधाता कोण आहे?"

चपलने जरा सुद्धा संकोच केला नाही व आकाशाकडे हात दाखवून तेजस्वी अशा सूर्यबिंबाचे अभिनयपूर्वक स्पष्टीकरण दिले.

रुद्र कवीने राजाला सांगितले–"प्रभू हे फक्त महान पंडितच नाहीत तर खूप मोठे दार्शनिक पण आहेत. माझ्या प्रश्नाचे उत्तर कोणताही पंडित झटकन हेच देईल की, ईश्वरच ह्या जगाचा विधाता आहे. पण हा तर सूर्य भगवान सांगत आहे. सूर्याशिवाय प्राणिमात्राचे अस्तित्व रहाणार नाही व पाऊस पण पडणार नाही."

राजाने शाबास! म्हणून डोके हलविले. नंतर रुद्र कवीने चपलला दुसरा प्रश्न केला–

मूर्ख पंडित

चन्द्रगिरीचा राजा जयवर्मा हा कवी आणि पंडितांचा खूप मोठा आदर-सत्कार करीत असे. त्याच बरोबर कवि व पंडिताना त्याच्या दरबारात सुलभतेने प्रवेश मिळत असे. कवी दिग्गज नावाचा प्रसिद्ध रुद्र कवी त्याच्या दरबारात प्रमुख पंडित होता. विशाल नावाचा आणखी एक महापंडित त्याच्या दरबारात होता, परंतु तो व्यवहार चतुर नव्हता. आपल्या होणाऱ्या प्रशंसेवर अत्यंत आनंदित होणाऱ्या राजापाशी कवी रुद्रचा जास्त उदोउदो होत होता.

रुद्र कवि आपल्या असल्या प्रभावाचा संपत्ती मिळविण्याच्या कामी राजाचा अशा तऱ्हेने दुरुपयोग करित होता. रुद्र कवीच्या आश्रयाला येण्याऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला तो चार कविता पाठ करायला सांगून त्या राजासमोर म्हणायला सांगून राजाच्या पदरी नोकरी देववित होता. अश्या तऱ्हेने रुद्रकवि मार्फत लोक राजाजवळून पुरस्कार मिळवीत असत व अशा तऱ्हेने दरबारात प्रवेश मिळवीत होते.

एके दिवशी चपल नावाचा माणूस रुद्र कवीच्या आश्रयाला आला. चपलला भाषेचे ज्ञान तिळमात्रही नव्हते. तरी रुद्र कवीला संपत्तीचे आमिष दाखवून त्याला दरबारात नोकरी देण्याविषयी त्याने विनंती केली.

रुद्र कवीने चपलला चार कविता पाठ करायला सांगितल्या, परंतु पाठ करणे तर दूरच त्याला त्याचा साधा उच्चारसुद्धा नीटपणे करता येईना. तेव्हां अशा व्यक्तीने जर पंडितांसमोर आपले तोंड उघडले तर आपलेच पितळ उघडे पडेल, असा विचार करून रुद्र कवीने एक योजना आखली व व ती योजना त्याने चपलला समजावून सांगितली आणि दरबारात कोणत्याही

श्री भी. बा. हेगडे

"महात्मन्, हे सांगा की आपल्या शरिराचे प्रमुख अंग कोणते आहे?"

चपलने झटक्यात नाकाकडे हात नेला.

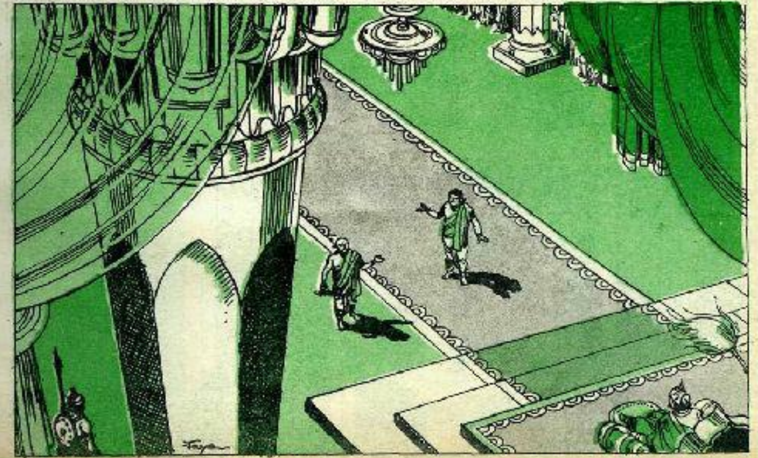
रुद्र कवि आनंदाने म्हणाले—"महाराज, आपल्या पूर्वजांनी डोळे हेच शरिराचे मुख्य अंग सांगितले होते. परंतू हा तर नाक प्रमुख अंग म्हणून सांगत आहे. ह्याच्या पाठीमागे काहीतरी सत्य लपलेले असले पाहिजे. आपण डोळ्याशिवाय जगू शकतो परंतु श्वासोच्छास करण्यास नाक नसेल तर क्षणांतच आपला अंत होतो.

राजाने आनंदाने डोके हलविले. त्यानंतर रुद्र कवीने चपलला विचारले—"कवि व राजा ह्या दोघांमध्ये कोण श्रेष्ठ?"

चपलने प्रथम हात रुद्र-कवीकडे दाखविला व नंतर राजाकडे दाखवून स्वीकार न केल्यासारखे डोके हलविले व परत प्रथम राजाकडे हात दाखवून नंतर रुद्र कवीकडे हात दाखवून स्वीकृतिसूचक डोके हलविले.

चपलच्या ह्या संकेताचा अर्थ दरबारी लोकांना राजापेक्षा रुद्र कवि महान आहे. असाच लागला व सर्वांना तसे अपमान-कारक वाटले.

नाजुक होत चाललेली परिस्थिती ओळखून रुद्र कवीने त्याच्या म्हणण्याचा अर्थ सांगितला—"महाराज, हे वेदांतपरक दृष्टीने उत्तर देत आहेत. वरवर ह्याचा अर्थ काहीही असो, परंतु खोल दृष्टीने विचार केला तर ह्याचा अर्थ स्पष्ट होतो.

ह्यांनी प्रथम माझ्याकडे पाहिले व नंतर आपल्याकडे पहात संकेत केला. ह्याचा अर्थ कविराज. परंतु ह्यात श्रेष्ठ कोण आहे? हा प्रश्न निघतो, तेव्हां ह्याने प्रथम आपल्याकडे पहिले व नंतर माझ्याकडे पहात उत्तर दिले. ह्याचा अर्थ असा, जर कवि राज मी आहे, तर राज कवि आपण आहात तेव्हां कवि पेक्षा राजाच श्रेष्ठ आहे. असे ह्याचे उत्तर आहे."

ह्या उत्तरावर राजाचा आनंद गगनात मावेनासा झाला व तो सिंहासनावरून उतरून चालत येत आपला रत्नहार चपलला भेट दिला व म्हणाला—"महापंडित आपल्या विद्वत्तेने आणि आपल्या परिपूर्ण उत्तराने आपण सर्वांना आनंद दिलात तेव्हां ह्या क्षणीच मी आपली दरबारी पंडित म्हणून नेमणूक करीत आहे."

तेवढ्यात विशाल नावाचा विद्वान पंडित उठून म्हणाला—"महा पंडितांच्या समोर माझ्या एका छोट्याशा शंकेचे निवारण करू इच्छितो. माझ्या विचाराने ह्या जगाचे विधाते आईवडील त्यांच्या शिवाय आपण नाही आणि मी पण नाही. जगाचा आधार 'मी' आहे नाही का?" ह्यावर चकीत होऊन चपल रुद्र कवीकडे पहातच राहिला.

ह्यावर विशाल झटक्यात म्हणाला—"अरे रे, आपल्यासारखे श्रेष्ठ पंडित मुके असणे म्हणजे सरस्वती देवीचे दुर्दैवच!"

चपल उत्तेजित होत ओरडून म्हणाला—"मी काही मुका नाही! तू पंडित रुद्र कवि पेक्षां कोणी मोठा आहेस होय?"

ते ऐकतांच राजाबरोबर दरबारी लोकांना चपलचे भाषाज्ञान किती आहे, हे कळून चुकले. त्यांना समजले की त्याने जी उत्तरे दिली ती सर्व रुद्र कवीच्या डोक्यातलीच होती.

ह्यावर राजा संतापला. त्याला रुद्र कवीची सर्व लबाडी कळली. त्याने रुद्र कवीला दरबारातून हांकलून लावले व खरा श्रेष्ठ पंडित विशाल ह्याला आपला प्रधान पंडित म्हणून नेमले.

विश्वासघात

ब्रह्मदत्त काशी येथे जेव्हां राज्य करीत होते त्यावेळी बोधिसत्व त्यांच्या येथे पंडितामात्याच्या पदावर होते.

एकदा राजा ब्रह्मदत्त काही कारणांमुळे आपल्या मुलावर रागावला व त्याने त्याला देशाबाहेर हाकलून लावले. राजकुमार आपल्या पत्नीसमवेत खूप दिवस भटकत पुष्कळ हालअपेष्टा सहन करीत राहिला. त्यांना रहायला जागा नव्हती आणि खायला अन्न मिळत नव्हते; तरीपण त्या महासाध्वीने आपल्या नवऱ्याचे कष्ट बघून आपली सहन-शीलता पणाला लावली व सर्व कष्ट झेलले.

काही वर्षांनंतर ब्रह्मदत्त निवर्तला. आपल्या वडिलांच्या मरणाची वार्ता समजताच राजकुमाराला खूप आनंद झाला. काशीला पोहचून गादीवर बसण्याच्या हेतूने तो उतावळेपणाने त्याची यात्रा संपुष्टात आणण्याचा प्रयत्न करू लागला.

परंतु त्या मुर्खाला एवढी समजूत नव्हती की त्याची पत्नी त्याच्या प्रमाणे लवकर चालू शकणार नाही, कारण तिनेही पती-बरोबर तेवढेच कष्ट सोसले होते. परंतु त्याने रात्रं दिवस खाणेपिणे व विश्रांती ह्याकडे दुर्लक्ष केले व बरोबर पत्नीला पण त्याच वेगाने चालण्यास सांगितले.

राज्याच्या लालसेने कितीही जलद जाऊ लागला तरी खाणे पिणे व विश्रांती शिवाय माणुस किती चालू शकेल? त्यामुळे त्याच्या बायको बरोबर त्यालाही जोराची भूक लागली: तहान भूकेने व्याकूळ होत शेवटी ते एका गावांत येऊन पोहोचले. तिथे पोहोचताच तिथले काही लोक त्यांचे झालेले हाल पाहून म्हणाले—"काय हो, असे वाटते आहे की भूक आवरून तुम्ही हा प्रवास करीत आहात आम्ही थोडे काही खायला तुम्हांला देतो ते तुम्ही बांधून

तुमच्या बरोबर घेऊन जा. जेव्हां भूक लागेल तेव्हां खा.

राजकुमाराने आपल्या पत्नीला एका जागी थांबायला सांगितले व तो त्यांच्या पाठीमागे गेला. त्या लोकांनी दोघांना पोटभर खाऊन आणखी उरेल इतके अन्न एका पत्रावळीत दिले.

खाद्यपदार्थ घेऊन परत येत असतांना राजकुमाराने असा विचार केला हे खाणे दोघांनी मिळून खाल्ले तर दुसऱ्या दिवशी परत भूक लागले व नंतर परत अन्न केव्हां दृष्टीस येईल कोण जाणे? आपल्याला तर पुष्कळ दूरचा प्रवास करायचा आहे. लांब प्रवासाने आधीच आपली पत्नी रोडावली आहे. तेव्हाँ तिला काशीपर्यंत चालणे शक्यच नाहीं. तेव्हां काहीतरी कारण सांगून हे सर्व आपणच खाल्ले पाहिजे. त्या दुष्टाने असा विचार करून आपल्या पत्नीजवळ पोहोचताच सांगितले–"तु पुढे जा, मी माझे सर्व विधी आटोपून लवकरच परत येतो.

राजकुमाराच्या बायकोने त्याचे म्हणणे खरे मानले व ती चालू लागली. ती पुढे जायचाच अवकाश त्याने पत्रावळीतले सारे अन्न खाल्ले व परत पत्रावळ पोकळ बांधली व लवकर लवकर आपल्या बायकोपर्यंत येऊन पोहोचला.

पत्नीने डबडबलेल्या डोळ्यांनी त्या पुड्याकडे पाहीले. तेवढ्यात त्याने राग आल्याचे नाटक करून तिला सांगितले–"बघ, ह्या गावातले लोक किती लुच्चे आहेत. खाद्यपदार्थांच्या नावाने रिकामी पत्रावळ बांधून दिली आहे!"

राजकुमाराच्या बायकोने सत्य परिस्थिति ओळखली. तरीपण ती आपल्या पतीचा आदर करत होती. त्यामुळे ती गप्प बसली. थोड्या दिवसांचा प्रवास संपवून ते काशीला येऊन पोहोचले. राजकुमाराने आपला राज्याभिषेक मोठ्या सोहळ्याने साजरा केला व तो काशीचा राजा झाला.

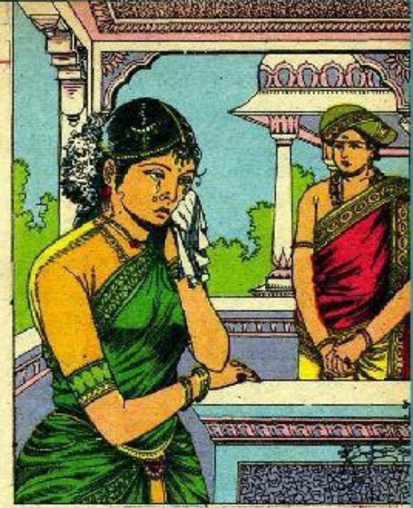
राजा झाल्यावर तो आपल्या पत्नी-विषयी विचार करायला सुद्धा विसरला

त्याला असे वाटले ही नाही की, पूर्वीच्या हालअपेष्टा सहन करत असताना आपल्याच प्रमाणे आपली पत्नीसुद्धा बरोबरीने सर्व सहन करीत होती. तरी तिला आता सुखाचा उपभोग बरोबरीने मिळाला पाहिजे. कधीही राजाने चौकशी केली नाही की तिने व्यवस्थितपणे खाणे-पिणे व कपडे केले की नाही. त्यामुळे राणी नेहमीच ह्या विचारांमुळे चिंताक्रांत दिसत असे.

राजाकडे पंडितामात्याच्या पदावर असलेल्या बोधिसत्वांनी राणीची ही करुण परिस्थिती पाहिली व ते तिला भेटायला गेले. राणीने मोठ्या आदराने त्यांचे स्वागत केले.

बोधिसत्व म्हणाले–"महाराणी कष्टां-पासून मुक्तता मिळवून राजा झालेल्या आपल्या पतीने मला आतांपर्यंत कित्येक वस्तू भेट म्हणून दिल्या. परंतु आतांपर्यंत आपण मला एकही भेट म्हणून काही दिले नाहीत."

"पंडितामात्य, मी नावापुरतीच राणी आहे. परंतु विचार केला तर अंतःपुरातल्या दासी आणि माझ्यात काहीही फरक नाही आपणच सांगावे की, कष्टाला सोडून सुखपभोगात जी भाग घेऊ शकत नाही तिला राणी कसे म्हणावे?" या शब्दात

सांगून राणीने सर्व हकिगत सांगण्यास सुरवात केली व काशी परतण्याच्या वाटेवर पतीने आपल्या वाट्याचे अन्न सुद्धा कसे खाऊन टाकले ते सांगून म्हणाली–"ह्या वेळेस सुद्धा माझे पती माझी विचारपूस सुद्धा करीत नाहीत. मी जेवले की, नाही, चांगले कपडे वापरते किंवा नाही याची फिकीर त्यांना नाही." असे म्हणत ती अश्रू ढाळू लागलीं.

बोधिसत्वांनी राणीची समजूत घातली–"राणीसाहेब, आपण चिंता करू नका. ही गोष्ट मी आपल्या तोंडून ऐकण्या करिताच आलो होतो. मी उद्या भर सभेत आपल्याला प्रश्न करीन, त्याचे उत्तर

आपण नि:संकोचपणाने द्यावे. म्हणजे मी आपली चिंता दूर करू शकेन."

दुसऱ्या दिवशी राजसभेत महाराणी येऊन बसली. तेव्हां बोधिसत्वांनी तिला प्रश्न केला. "महाराणी, आपण राज्य ग्रहण केल्यानंतर आपल्या नोकरचाकर दासदासींकडे अजिबात लक्ष देत नाही, हे खरे का?" ह्यावर राणीने भर सभेत सर्व गोष्टी सांगितल्या व हे ही सांगितले की तिच्या वाट्यांचे अन्न सुद्धा राजाने कसे खाल्ले, तेव्हां ही गोष्ट भरसभेत राजाला अपमानकारक वाटली.

राणीचे म्हणणे संपतांच बोधिसत्वांनी सर्वांना समजावून सांगितले–"महाराणी, जर महाराज तुमची नीट काळजी घेत नाहीत तर आपण सुद्धा त्यांच्याबरोबर रहाण्याची जरूरी नाही. असे सांगतात–

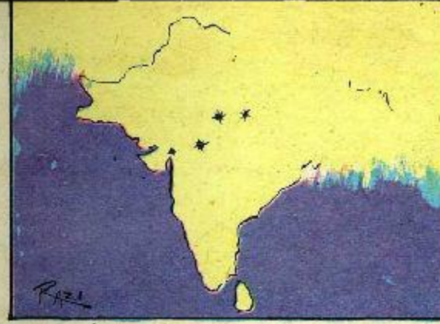
चजे चजंतं वन्थं न कइरा,
आपेत चित्तेन न संभजेय्य;
द्विजो दुमं खीण फलंति इत्वा;
अडं समेक्खेय्य महाहे लोके ।

(ज्यांनी तुम्हांला सोडले, त्याचा त्याग करा. अशा माणसाशी स्नेहभाव ठेवू नका. जो तुमच्याबद्दल आदर ठेवीत नाही. तुम्ही सुद्धा त्याच्याबद्दल आदर ठेवण्याची काही गरज नाही. पक्षी सुद्धा शेवटी फळे नसलेले झाड सोडून दुसऱ्या झाडाकडे निघून जातात. हे जग खूप विशाल आहे.)

तसे तुम्ही ह्या राजमहालाचा त्याग करून त्या विशाल जगात निघून जा. जिथे तुमचा आदर होईल, तेथेच तुम्ही सुखी जीवन जगू शकाल."

बोधिसत्वांच असे म्हणणे संपले नाही तोच राजा सिंहासनावरून उठून आला व बोधिसत्वांच्या पायावर डोके ठेवून त्यांची क्षमा मागू लागला व म्हणाला–"पंडितामात्य, आपण माझे अपराध पोटात घालून मला क्षमा करा. माझी अब्रू वाचवा, जी गोष्ट झाली ती झाली ह्यापुढे मी माझ्या पत्नीबरोबर धर्मपूर्ण व्यवहार ठेवीन." त्या दिवसांपासून राजा राणीचा आदर करू लागला व दिवस आनंदाने घालवू लागला.

पृथ्वीराज–संयोगिता-१

अकराव्या शतकांत उत्तर भारतांत चार मुख्य हिन्दू राजे राज्य करीत होते. त्यांची राजधानीची शहरे दिल्ली, गुजरात, अजमेर, कनौज ही सांस्कृतिक व व्यापाराच्या दृष्टीने खूप चांगल्या प्रतीची होती.

प्रतिभावान तरुण पृथ्वीराज दिल्लीवर राज्य करीत होते. अजमेरचे महाराज त्याचे अजोबा होते. त्यामुळे आपल्या राज्याला वारस म्हणून मृत्युपूर्वी त्यांनी पृथ्वीराजाला आशीर्वाद देऊन वारस केले.

कनौजचा राजा जयचन्द्र हा त्याच्या बहिणीचा पती. त्याच्या मनात अजमेरचे राज्य बळकावण्याचा विचार होता. परंतु त्याला माहीत होते की; पृथ्वीराज खूप शूर वीर आहे. म्हणून

मोठ्या थाटामाटात पृथ्वीराजाचा राज्याभिषेक झाला. त्यावेळेस मोठी राज्ये दिल्ली व अजमेर ह्यांचा तो राजा झाला होता. मोठ्या धैर्यांनी व जबाबदारीने तो राज्यकारभार सांभाळू लागला.

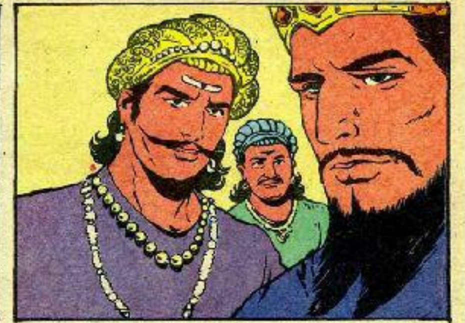
अफगाणिस्थानाच्या गोर प्रदेशाचा राजा गोरी महंमद दिल्लीवर चाल करून येण्याच्या विचारात होता. त्याने सहा-वेळेला दिल्लीवर चाल केली, पण सहाही वेळेला पृथ्वीराजच्या हातुन तो माघारी गेला. गोरीवर चाल करण्याच्या कामी एकटा जयचंद्र सोडून सर्वांनी पृथ्वीराजला मदत केली.

एकदा गोरी महम्मद पृथ्वीराजाच्या हाती बंदी झाला. तेव्हां सेनापतींपैकी काही लोकांनी असा विचार केला की, गोरीला बायकी पोशाख घालून पालखीत बसवून पाठवून द्यावे. अशा तऱ्हेने गोरी महम्मद खूप अपमानित झाला.

परंतु पृथ्वीराज ने त्याला सोडून दिले व धमकी घातली की; त्याने भारता-वर हल्ला करण्याची चूक करू नये. आपल्या दुष्ट शत्रुला प्राणांपासून मुक्तता दिली. त्याच्या उलट गोरीने पृथ्वी-राजबद्दल आपली कृतज्ञता प्रकट केली.

कनोजचा राजा जयचन्द्र ह्याला संयो-गिता नावाची एक सुंदर मुलगी होती. ती फक्त सुंदरच नव्हती तर हुषार ही होती. त्यामुळे सर्व घरादाराचे लोक तिची काळजी घेत होते.

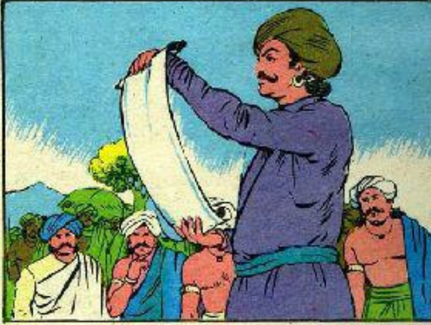
जयचंद्रने संयोगितेचे स्वयंवर मांडले. त्याने पृथ्वीराजाला सोडून बाकी सर्वांना निमंत्रण पत्र पाठवले. परंतु खूप दिवसापूर्वी पृथ्वीराजाने संयोगितेला अजमेरच्या राजमहालात पाहिले होते. त्याच दिवसापासुन पृथ्वीराज संयोगि-तेला विसरला नव्हता.

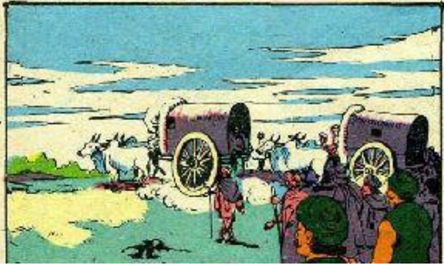

जेव्हां संयोगितेच्या लग्नाची सर्व तयारी झाली तेव्हांच राजाला अचानक युद्धाची घोषणा कळली. काही राज-कुमारांच्या तर्फे त्याने राजकुमारी संयोगितेचे स्वयंवर थांबवले. ह्याची सूचना नगरातल्या लोकांना दवंडी पिटवून देण्यात आली.

जयचंद्राने पृथ्वीराजाला स्वयंवराला निमंत्रण केले नाही, म्हणून पृथ्वी-राजाला जयचंद्रचा खूप राग आला. त्याने आपली म्हातारी दासी हिच्या मार्फत संयोगितेला आपला परिचय करून देण्याचे व तिच्या मनात आपल्याबद्दल प्रेम निर्माण करून देण्याबद्दल सांगितले.

दासीने पृथ्वीराजाला वचन दिले व सांगितले की संयोगितेच्या मनात प्रेमभाव व आदर निर्माण करण्यास मी मदत करीन. त्याच वेळेस व्यापारी लोकांचा तांडा अजमेरला चालला होता. तेव्हां ती म्हातारी दाईसुद्धा त्यांच्याबरोबर निघाली.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकी)

मोठ्यांचे व्यवहार

चन्द्रनाथ जेव्हां पंचवीस वर्षाचा झाला, तेव्हां त्याचे वडील वारले. मरणापूर्वी त्यांनी आपल्या पाठीमागे एक एकर जमीन, एक घर व तीस हजार रुपये रोकड ठेवले होते. चन्द्रनाथने विचार केला की, एवढी रक्कम घरात राहिली तर निष्कारण खर्च होईल तेव्हां ती कोठेतरी गुंतविली पाहिजे.

ही बातमी कळताच गावातले प्रसिद्ध वैद्य गंगानाथ ह्यांनी चन्द्रनाथला आपल्या घरी बोलावणे धाडले आणि म्हणाले– "चन्द्रनाथ! हे जुने घर रोग्यांना पुरेसे होत नाही तेव्हां मी एक मोठा दवाखाना बांधावा म्हणतोय. तेव्हां मला दहा हजार रुपये कर्ज म्हणून दे. मी तुझे पैसे दरमहा व्याजासकट परत फेडत जाईन. जेव्हां माझ्याकडे पुरेशी रक्कम जमेल तेव्हां तुझे पैसे एकरकमी फेडीन व कर्ज चुकते करीन.

वैद्यच्या रूपात गंगानाथला एक चांगली प्राप्ती होती. तेव्हां चन्द्रनाथने विचार केला की, पैसे ठेवायला ही व्यक्ति योग्य आहे. म्हणून त्याने गंगा-नाथला दहा हजार रुपये उधारी देऊन कर्जरोखा लिहून घेतला.

काही दिवसांनंतर गावांतल्या वडील-धाऱ्यांमधल्या व्यवहार कुशल सोमनाथने चंद्रनाथला बोलाविले आणि म्हणाला– "तुला माहीतच आहे की लोकांचे माझ्याशी कसे संबंध आहेत. परंतु जेव्हां मुलीचे लग्न केलं तेव्हांपासून माझ्याकडे पैशाची चणचण भासते आहे. तरी मला पांच हजार रुपये उधार दे मी व्याजासकट लवकरात लवकर तुझे पैसे परत फेडीन.

ह्यावर चंद्रनाथने सोमनाथच्या नांवी पांच हजार रुपये देऊन कर्जरोखा लिहून घेतला.

एका आठवड्यानंतर गावातला सर्वात मोठा शेतकरी मंगलनाथ स्वतः चंद्रनाथच्या घरी आला आणि म्हणाला– "चंद्रनाथ, तू असा विचार करून आश्चर्यचकित होशील की याच्याकडे जमीन जुमला आहे आणि असा माणूस तुझ्याकडे कर्ज मांगायला कसा आला आहे. परंतु मी आणखी थोडी शेतजमीन खरेदी करीत आहे. तेव्हां त्याकरितां मला पांच हजार रुपये कमी पडत आहे. तेव्हां वेळेला मला मदत कर, तुझे पैसे व्याजासकट परत फेडीन.

चंद्रनाथने मंगलनाथला पण पांच हजार रुपये देऊन त्याच्याकडून ऋणपत्र लिहून घेतले. सहा महिने लोटले. त्याला दर महिन्यात तिघां सज्जनांकडून बरोबर व्याज मिळत गेले. त्याने असा विचार केला की, व्याज मिळवण्याचा धंदा सुरू केला ते चांगले झाले.

सहा महिने असेच गेले तेव्हां तिघेही महिन्याच्या महिन्याला व्याज न देता दोन तीन महिन्यांनंतर एका महिन्याचे व्याज देऊ लागले. आता फक्त चंद्रनाथजवळ त्याच्या वडिलांनी ठेवलेले दहा हजार रुपयेच तेवढे राहिले होते. त्याने व्याज व्यवस्थित मिळत नसलेले पाहून कंटाळून उरलेल्यातले पाच हजार रुपये देऊन दोन एकर जमीन खरेदी केली. त्यात शेती करण्या करिता आणखी तीन हजार रुपये खर्च करावे लागले. व्याज वेळेवर न मिळाल्यामुळे घर खर्चाकरिता उरलेल्या दोन हजारापैकी आणखी एक हजार खर्च करावे लागले आता त्याच्याकडे नगद असे फक्त एक हजार रुपयेच उरले.

ती सर्व परिस्थिती पाहून चन्द्रनाथ काळजी करू लागला आणि एके दिवशी आपल्या कर्जदारांकडे जाऊन त्यांच्या विनवण्या करीत म्हणाला–"तुम्ही मला माझ्या पैशाचे व्याज महिन्याच्या महिन्याला दिले नाही तरी चालेल, परंतु माझे उधार नेलेले पैसे तरी परत करा.

वैद्य गंगानाथ म्हणाला–"अरे बाबा, मी कितीही हाल सोसले तरी मी माझ्या घरचे सोने विकून तुझे कर्ज लवकरात लवकर फेडीन."

गावचे वडीलधारे सोमनाथ ह्यांनीपण असेच उत्तर दिले–"मी माझ्या वाडवडिलांचे घर जे रामपूरला आहे ते विकीत आहे ते विकल्याबरोबर तुझे सर्व पैसे परत करतो."

मंगलनाथने सांगितले–"मी माझे दूरचे शेत विकायला जात आहे. ते विकल्याबरोबर तुझे पैसे व्याजासकट परत करीन.

ह्यानंतर एक महिना झाला. परंतु तिघांही कर्जदाराकडून काही एक रक्कम मिळाली नाही. ह्यावर चन्द्रनाथने गावांतल्या मोठ्या लोकांच्या कानावर ही गोष्ट घातली व त्यांची मदत मागितली.

परंतु गावांतल्या काही लोकांची वैद्याच्या विरुद्ध बोलण्याची हिंमत झाली नाही.

तसेच काही लोकांची श्रीमंत माणसाकडून मिळालेल्या मदतीमुळे त्याच्या विरुद्ध बोलण्याची हिंमत झाली नाही. काही लोक शेतकऱ्याला घाबरतच असत. त्यामुळे सर्वांनी चन्द्रनाथला समजावून सांगितले–"थोरा मोठ्याचे व्यवहार असेच असतात. तेव्हां तुम्हांला ह्यात काय मदत करणार?"

ह्यानंतर एका आठवड्यानंतर गाववाल्यांनी पाहिले की, एकदां सकाळी चन्द्रनाथची बायको व त्याची म्हातारी आई घराबाहेरच्या कठड्यावर बसून रडत आहेत. तेव्हां गावांतले सर्वजण तेथे एकत्र जमले व त्यांनी चन्द्रनाथच्या बायकोच्या हांतातला कागद घेवून वाचला. तेव्हां त्यात असे लिहिलेले होते–"मी व्याजाच्या लोभाला बळी पडून अशा लोकांना मोठी रक्कम देऊ केली. परंतु आता असे वाटते की व्याज तर दूरच राहो, मूळ रक्कम सुद्धां मिळेल की नाही याची शंका वाटू लागली आहे. माझ्याजवळ काय थोडे धन होते त्यात मी शेती करू शकलो नाही. त्यात आयुष्याचा वीट येऊन मी साधू संन्यास्यांच्या जमावात जाऊन रहात आहे."

तेथे जमलेल्या लोकांना एवढे कळले की चन्द्रनाथ संन्यासी व्हायला जबाबदार गावचे वैद्य, श्रीमंत व शेतकरी हेच आहेत. त्यांनी त्यांची गांवभर टिका करायला सुरवात केली.

थोड्या वेळात ही बातमी तिघांना कळली. स्वतःची इभ्रत सांभाळण्यासाठी त्यांनी त्याच दिवशी रात्री चन्द्रनाथच्या घरी जाऊन व आपले ऋणपत्र परत घेऊन त्याचे पैसे व्याजासकट परत केले.

त्यानंतर एका आठवड्याने चन्द्रनाथ मळक्या कपड्यांनिशी व दाढीमिशा वाढवलेल्या स्थितीत घरी परत आला. त्यावर गावातल्या लोकांनी त्याच्याजवळ जाऊन त्याच्या संन्यासी होण्याची थट्टा केली. तेव्हां तो गाववाल्यांना म्हणाला–"मित्र हो! मी तरी काय करणार तुम्हीच सांगा! देवाने संन्यासी झाल्या नंतरच यांच्यात चांगुलपणा आणला!" असे म्हणत तो व्यंग्यात्मक हसला.

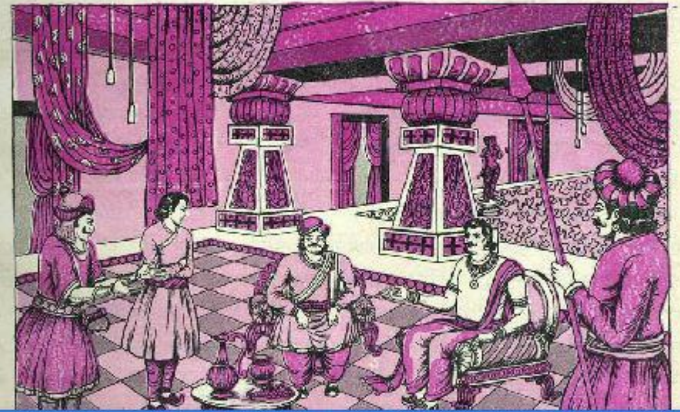
निरुत्तर

विमल नावाच्या सेनापतीने राजाजवळ प्रार्थना करून आपल्या मुलाला व जांवयाला सरकार दरबारी नोकरी देवविली. तेव्हां काही लोकांनी सांगायला सुरवात केली की राजाने एकाच कुटुंबातल्या दोघां तरुणांना सरकारी नोकरी देणे बरोबर नाहीं.

ती गोष्ट राजाला कळली. काही दिवसांनी विमलने आणखी एका तरुणाची शिफारस केली–"महाराज, हा माझा भाचा आहे. याचे नाव आनंद याचे पणजोबा अवंतीच्या युद्धात, आजोबा कलिंग देशाशी झालेल्या युद्धात आणि वडील महाराष्ट्राशी झालेल्या युद्धात क्रमाने आपल्या पणजोबांच्या, आजोबांच्या आणि वडिलांच्या काळात धरातीर्थी पडले. आतां आपल्या पिढीत......" असे म्हणत विमल पुढे बोलायला संकोच करू लागला.

राजाने त्याच्या मनात काय आहे, हे ओळखले आणि म्हणाला–"हे ऐकून मला आनंद झाला की या तरुणाचे तीन पितर तीन पिढ्यांपासून आमची सेवा करीत वीरगतीला प्राप्त झाले; परंतु अशी संधी माझ्या पिढीत नव्या लोकांना मिळणे उचित होईल, नाही का?

अशा तऱ्हेने विमलचे तोंडच बंद झाले. त्यानंतर त्याने राजाकडे जाऊन कोणाचीही शिफारस केली नाही.

फुकट सल्ला

भूपती नावाच्या एका श्रीमंताने आपल्या शेजारचे गांव श्रीपुर येथें दहा एकर पडीत जमीन विकत घेतली. तो आपल्या कामात गर्क असल्या कारणाने त्याने आपला मुलगा रमापती याच्यावर त्या पडीत जमिनीत लागवड करण्याचे काम टाकले.

भूपतीने आपल्या मुलाला सर्व परिस्थिती समजावून सांगितली व म्हणाला–"हे काम तुला नवे आहे. श्रीपुरला आपल्या नात्यातले नारायणराव राहतात. अडी अडचणीच्या वेळी तू त्यांचा सल्ला घेत जा.

रमापती श्रीपुरला गेला व वडिलांनी विकत घेतलेली पडीत जमीन पाहिली. त्या जमिनीत रानटी गवत व कांटेरी झाडे उगविलेली होती. ती जमीन साफ करवून घेण्यासाठी किती मजूर लागतील व किती दिवसांत ते काम पुरे होईल या गोष्टीचा तो विचार करीत असतां त्याला भेटायला एक गावकरी आला. तो रमापतीला म्हणाला–"अहो, माझे नाव रघुनाथ. मी विटा तयार करून त्या विकतो. तुम्हांला हरकत नसेल तर मी तुमच्या जमिनीतील काटेरी झाडे व झुडपे कापून नेऊन विटा जाळायला त्यांचा उपयोग करून घेईन. अशातऱ्हेने तुमचे काम फुकटात होईल व वेळही फुकट जाणार नाही."

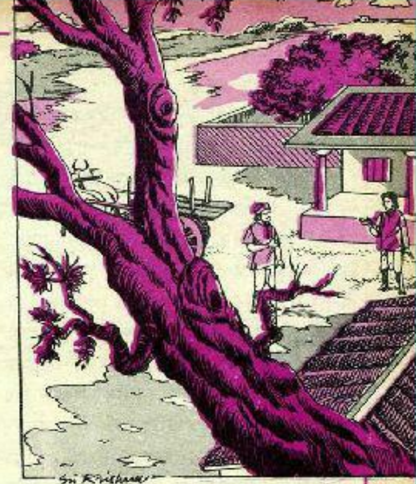
रमापती रघुनाथला म्हणाला–"तुम्ही उद्यां येऊन भेटा, मी सांगतो काय करायचं ते!"

त्या दिवशी संध्याकाळी रमापतीने त्या गावचा त्यांचा नातेवाईक नारायणराव यांना ती गोष्ट जाऊन सांगितली. नारायण रावांनी सल्ला दिला–"तू तरुण युवक आहेस, तरी रघूनाथाला लगेच उत्तर देऊन मोकळा झाला नाहीस, हे सुदैव! येथे विटांचा धंदा करणारे पुष्कळ लोक आहेत. थोडक्यात या गावात लाकूडफाटयाला फार मागणी आहे. तू स्वत: मजूर लावून सर्वात प्रथम कांटेरी झाडी सर्व कापून घे. ती वाळल्यावर विकायला काढ, चांगली किमत येईल.

रमापतीने मजूर लावून पडीत जमिनीतलं सर्व जंगल कापून काढून सर्व लाकूडफाटा एका जागी ढीग करून ठेवला. थोडयाच दिवसात सर्व लाकडे वाळून गेली. परंतु जो कोणी त्याच्याकडे ती लाकडे विकत घ्यायला येई, तो झाडी कापायला जो खर्च आला तेवढाच द्यायला तयार होई.

ते सर्व म्हणू लागले–"या गावानजीक तर जंगल आहे. आम्ही मजूर लावले तर आम्हांला वाटेल तेवढा लाकूडफाटा मिळेल. आतां तुम्ही मजुरांकरवी हे काम करविले आहे तर त्यांना जी मजुरी तुम्ही दिली आहे ती द्यायला आम्ही तयार आहो. पण त्याहून जास्त किंमत द्यायला आम्ही तयार नाही."

आता रमापती विचार करू लागला की काय निर्णय घ्यावा. एक आठवडा असाच गेला आणि पावसाळा सुरू झाला. सर्व लाकूडफाटा भिजून गेला. रमापतीने तो कुचका लाकूडफाटा काढून फेकून द्यायचे ठरविले. परंतु गाडीवाल्याने त्यासाठी शंभर रुपये भाडे मागितले.

ते कळल्यावर नारायणराव गाडीवाल्यावरच कावले आणि रमापतीला म्हणाले–"हे बघ, तू मी सांगतो तसे कर. हे लोक लोभी दिसत आहेत. माझ्या ओळखीचा एक बैलगाडीवाला आहे. परंतु तो आहे दारुडया. त्याच्या हातात दहा रुपये ठेव म्हणजे झालें. तो हा सर्व पालापाचोळा आणि काटक्या वगैरे फेकून देईल."

रमापतीने त्या दारुडयाला दहा रुपये दिले आणि आपल्या गावी निघून गेला.

एका आठवडयाने रमापती श्रीपुरला परत आला तेव्हां गांवच्या पोलीस पाटलाने त्याच्याकडे शिपाई पाठविला. पाटलाने रमापतीला आदरपूर्वक जवळ बोलावून

श्री ना. ह. गिरासे

बसविले आणि म्हणाला–"मुला, तू जे काम करविले आहेस ते बरोबर नाही. तू आपल्या शेतातली कांटेरी झाडेझुडपे कापवून गावाच्या नाल्यात टाकविलीस. परवा जो पाऊस पडला त्यामुळे नाल्याच्या धारेबरोबर तो सर्व कचरा, लाकडे, काटक्या वगैरे पाटाचे पाणी अडवून बसल्या आहेत. त्या काढून पाटाचे पाणी वाहू लागावे यासाठी शंभर रुपये खर्चावे लागले. ही रक्कम तुला कचेरीत जमा करावी लागेल. तुझ्या वडिलांची व माझी चांगली ओळख आहे, म्हणून तुझ्यावर दंड वगैरे मी लावीत नाही. फक्त जितका खर्च झाला आहे तेवढाच वसूल करतो आहे.

आतां रमापतीला कळलं की ज्या दारुड्याला पैसे दिले त्यानेच हा सर्व गोंधळ केला. पैसे वांचवायला गेलो त्यासाठी हा भुर्दंड द्यावा लागला. हा सर्व फुकटचा सल्ला घेतल्याचा परिणाम आहे.

रमापतीने पाटलाजवळ माफी मागितली व शंभर रुपये कचेरीत भरले. हे कळल्यावर नारायणराव रमापतीकडे धावले व म्हणाले–"काय रे, पाटलाने तुझ्याकडून शंभर रुपये दंड वसूल केला काय? हा अन्याय आहे. मी तुझा नातलग आहे, हे माहीत असून सुद्धा त्याने हे धाडस केले आहे का? तो माझा हेवा करतो. हे कळल्यावर की तू माझा नातलग आहे, त्याने द्वेष भावनेने ही दुष्टता केली आहे. तरमग चल आपण तालुका कचेरीत जाऊन पाटलाविरुद्ध फिर्याद करू या."

रमापतीला चीड आली तरी स्वतःला आवरून तो नारायणरावांना म्हणाला–"नारायणराव, तुमच्या या फुकटाच्या सल्ल्यांना आजपासून हात जोडतो. मला स्वतःची कामे स्वतःच पाहिली पाहिजेत."

नारायणराव एवढेसे तोंड घेऊन आपल्या घरी परतले. त्यांना पश्चत्ताप होऊ लागला की त्यांनी फुकट सल्ला देऊन शहाणपणा नाही केला, काही तरी रक्कम प्रत्येक वेळी वसूल करायला हवी होती. म्हणूनच तो रमापतीच्या नजरेत मूर्ख ठरला.

नोकराची हुशारी

कृष्णगिरी व धवलगिरी नावाची दोन गावे शेजारी शेजारीच होती. एकदा धवलगिरीचा राजा शूरवर्धन याने एकाएकी कृष्णगिरी राज्यावर स्वारी केली. धवलगिरी राज्याचा जसा फौज फाटा होता त्याच्याबरोबरीचा फौज फाटा कृष्णगिरीच्या रजाकड नव्हता कृष्णगिरीचा राजा कीर्तिवर्धन याने या कारणास्तव संधीची बोलणी सुरू केली. शूरवर्धन संधी करून घ्यायला तयार झाला आणि बोलणी करायला कृष्णगिरीला गेला. कृष्णगिरीच्या राजाच्या अंतःपुरात दोघां राजांची समेटाविषयी बोलणी सुरू झाली. त्यावेळी एक नोकर दोघां राजांना पिण्यासाठी थंड पेय दोन पेल्यांत घेऊन आला. त्यावेळी त्याच्यासमोर एक यक्ष प्रश्न उभा राहिला.

जर त्याने पहिल्याने पेयाचा पेला आपला राजा कृष्णगिरी याच्यासमोर ठेवला तर शूरवर्धनला राग येईल की त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले व त्याचा अपमान करण्यात आला. या उलट जर शूरवर्धनसमोर प्रथम पेला ठेवला तर कीर्तिवर्धनला साहजिक वाटण्याची शक्यता आहे की त्याच्याच नोकराने त्याची मान खाली केली. म्हणून त्याने हुशारी करून आपल्या राजाला विनंती केली–"महाराज, आपणच महाराजांना हा पेला द्यावा. पाहुण्यांचे आतिथ्य नोकराकरवी करण्याऐवजी स्वतः करावयाचं असतं अशी आपल्या घराण्याची रीत आहे!"

नोकराचे हे चातुर्य पाहून दोघेही राजे खूष झाले. अशा तऱ्हेने नोकराच्या हुशारीमुळे एक कठीण समस्या सहजी सोडविली गेली.

मंत्र्याला आश्चर्य वाटले आणि तो लाकडांच्या ढिगाऱ्याजवळ गेला. परंतु मंत्र्याचं तसं जाणं लाकूडतोड्याला आवडलं नाही. मंत्र्याने एक लाकूड उचलून लाकूडतोड्याला विचारले–"हे लाकूड कसलं आहे रे?"

लाकूडतोड्याला नाइलाजाने खरे सांगावे लागले, म्हणाला–"अहो ही लाकडे साधी नसून चंदनाची आहेत."

मंत्र्याने लाकूडतोड्याला विचारले–"तरमग तुला यांची चांगलीच किंमत मिळेल की रे?"

लाकूडतोड्या तो प्रश्न ऐकून घाबरला. तो मंत्र्याचे पाय धरून म्हणाला–"आपण मला माफ कराल तर मी खरी गोष्ट सांगतो."

मंत्र्याकडून अभयदान मिळाल्यावर लाकूडतोड्या म्हणाला–"प्रधान, मी ते गुपित सांगतो. आपण माफ करा. आपले महाराज दयाळू धर्मभीरू आहेत! गरिबांची कणव त्यांच्या मनात आहे. मला ते प्राणापेक्षां ज्यास्त प्रिय आहेत. मला माझी गरीबी असह्य वाटते. म्हणून माझ्या मनात एक दुष्ट विचार आला. आपले महाराज म्हातारे होऊ लागले आहेत. आणखी किती दिवस या जगात राहणार? त्यांना ज्या दिवशी यमाचं बोलावणं येईल त्या दिवशी चंदनाच्या लाकडाला चांगली किंमत मिळेल. म्हणून चंदनाचे लाकूड आतांपासून जमवून ठेवले तर त्या दिवशी मला इतकी रक्कम मिळेल की माझं आयुष्यभराचं दारिद्र्य नाहीसं होईल."

लाकूडतोड्याच्या तोंडी ते ऐकून मंत्र्याचे तोंडच बंद झालं. तो डोळे विस्फारित करून नुसता पहात राहिला.

राजाला ते कळले तेव्हां त्याला लाकूडतोड्याच्या खऱ्या दुःखाचे कारण समजले व त्याने त्याचे दारिद्र्य कायमचे जावे यासाठी त्याला बोलावून खूप धन देऊन निरोप दिला.

तेव्हां राजाला कळले की त्याच्या मनातील ती गुप्त व्यथा खरोखरी लाकूडतोड्याच्या मानसिक व्यथेमुळे होती.

गणेश पुराण

श्रीकृष्णाला आश्चर्यचकित झालेला पाहून रुक्मिणी स्मित करून त्याला म्हणाली–"होय, नाथ! माझ्या मनात आनंद मावेनासा झाला आहे. ही कन्या आपल्यावर किती जीव देते आहे! मला तिच्या अंतःकरणातील आपल्या विषयीचे प्रेम इतके आत्मीयतेचे भासलं की ती जणुंकाही आपल्याला आपल्या सर्वस्वासारखी हृदयात खोल राखू इच्छिते आहे!"

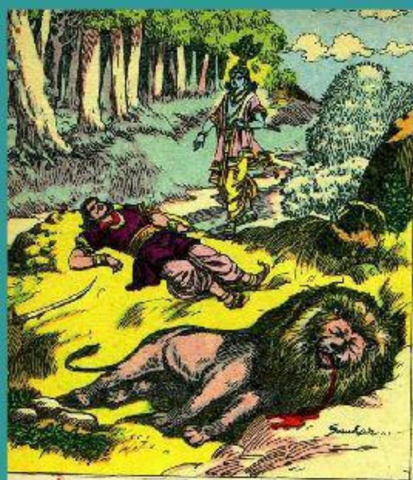
"तरमग तू आपल्या मनात काय आहे, हे नाही सांगितलेस!" कृष्णाने विचारले.

"आपल्या हृदयात एका अणूसारखी वास करण्याची माझी इच्छा आहे, मग तुम्हांला कोणी आपल्या मुठीत आवळून ठेवले तरी हरकत नाही." रुक्मिणी म्हणाली.

"रुक्मिणी तू केवढे मोठं तत्वज्ञान तितक्याच सूक्ष्म शब्दात सांगितलेस! म्हणून तर मी स्वेच्छेने तुझे हरण केले." कृष्ण म्हणाला.

"मला जे मनापासून वाटले तेच मी निवेदन केले सत्यभामेचे प्रेम माझ्या भावनेपेक्षा फार मोठे आहे. प्रभो, माझ्या हृदयात आपल्या विषयी भक्ति भावना मात्र आहे!" रुक्मिणी बोलतच होती, तिला अडवून श्रीकृष्ण स्मित करून म्हणाला–"रुक्मिणी, तू तत्वज्ञानाच्या गोष्टी बोलू नकोस!"

त्यानंतर आणखी काही दिवस लोटले आणि दावाग्निसारखी अफवा पसरली की श्रीकृष्णाने स्यमंतक मणी चोरला.

सत्रांजत स्वत: त्या दु:खाने वेड्या सारखा फिरू लागला. तो आरोप खोटा की खरा हे वास्तविक कोणालाच माहीत नव्हते.

कृष्ण मनांतल्या मनांत विघ्ननाश गणनाथाचे स्मरण करून त्याला म्हणाला– "विघ्नेश्वरा, ही सर्व तुझीच लीला आहे. तुझी कृपा असेल तसेच होणार!" नंतर तो स्यमंतक मण्याच्या शोधार्थ जंगलाच्या दिशेने निघाला.

सत्राजितच्या मनात सत्यभामेचे लग्न त्याचा भाचा शतध्वनु नावाच्या राजाशी करून द्यावे असे होते आणि त्या संबंधी बोलणी करण्यासाठी त्याने आपला धाकटा भाऊ प्रसेनजित याला शतध्वनु याच्याकडे पाठविले होते. प्रसेनजित स्यमंतक मणी गळ्यात घालून जंगलाच्या वाटेने जात असतां त्याला एका सिंहाने ठार केले. जांबुवानाने त्या सिंहाचा वध करून तो स्यमंतक मणी आपली मुलगी जांबुवती हिला आणून दिला.

प्रसेनजित परत न आलेला पाहून सत्राजित गांव भर सांगत सुटला की श्री कृष्णाने तो मणी चोरला. तिकडे शतध्वनु व जरासंध सत्यभामेशी विवाह करून घेण्यास उतावीळ झाले होते. त्यांनी सत्राजिताला कळविले की ते आपला शत्रू कृष्ण याचा काटा काढण्यासाठी सत्राजिताच्या मदतीला धावून येत आहेत.

स्यमंतक मण्याच्या शोधार्थ हिंडत असतां कृष्णाला प्रसेनजिताचे प्रेत व सिंहाचा मृत देह दिसला व त्याच्याजवळ जांबुवानाच्या पावलांच्या खुणा दिसल्या. म्हणून तो त्या पावलांच्या खुणांच्या अनुरोधाने जांबुवानाच्या गुहेपर्यंत गेला.

त्या गुहेत जांबुवानाची मुलगी जांबुवती तो मणी घेऊन त्याच्याशी सागर गोट्या-सारखी खेळत असलेली दिसली.

मणि घेण्यासाठी श्रीकृष्णाने जांबुवतीचा हात धरला. परंतु जांबुवतीने आपला हात सोडवून घेण्याचा प्रयत्नही केला नाही व तिरक्या नजरेने श्रीकृष्णाच्या दृष्टीला दृष्टी

भिडवून त्याच्याकडे पाहू लागली. त्याचवेळी जांबुवानाने कृष्णाला पाहिले व त्याला मारण्यासाठी त्याच्यावर धावला. त्या घटकेपासून लागोपाठ बारा दिवस त्यांचे परस्परांशी मल्लयुद्ध चालू होते. श्रीकृष्णाने जांबुवानाच्या छातीत मुष्टिप्रहार केला तेव्हां जांबुवानाला श्रीकृष्णाच्या रूपात श्रीरामचंद्राचे दर्शन घडले.

जांबुवानाने तत्क्षण श्रीकृष्णाचे पाय धरले व त्याची माफी मागून निवेदन केले– "कृष्णा, तू जांबवतीचे पाणिग्रहण केलेच आहेस. आतां जांबुवती तुझीच आहे." असे सांगून जांबुवानाने स्यमंतक मणी बरोबर जांबुवतीलाही कृष्णाच्या हाती सोंपविले.

त्यानंतर श्रीकृष्ण जांबुवती व जांबुवानाला बरोबर घेऊन द्वारकेला आला आणि त्याने स्यमंतक मणी सत्राजितला आणून दिला. जांबुवानाने सत्राजितला स्यमंतक मणी त्याच्या हाती कसा आला हे सांगितले. सत्राजित पश्चात्ताप करून म्हणाला–"कृष्णा, आपली संपत्ति घालवून बसणारा पापी असतो, असे म्हणतात, तेव्हां तुला वाटेल तो दंड मला दे!"

कृष्ण म्हणाला–"सत्राजिता, पश्चात्तापाच्या अश्रूंनीच अशा चुकीचे क्षालन होते!"

त्यानंतर सत्राजिताने स्यमंतक मणी कृष्णाला भेट म्हणून दिला व सत्यभामेचे

पाणिग्रहण करण्यास विनंती केली. श्रीकृष्णाने सत्यभामेचे पाणिग्रहण करण्याचे स्वीकारले व स्यमंतक मणी परत केला. तेव्हां सत्यभामेने आपल्या वडिलांकडे सार्थक दृष्टीने पाहिले. जणुंकाही ती म्हणत होती–"बाबा, स्यमंतक मणी मोठा आहे की मी हे तुम्हीच आता ठरवा!" नंतर उघड म्हणाली–"तुम्ही विघ्ननाश गणनायकाचे महात्म्य ओळखल्याशिवाय मनात आले ते बोललात. मी विघ्नेश्वराला शरण गेले. त्याच्यावरच माझा पूर्ण विश्वास आहे. त्यानेच माझे मनोरथ पूर्ण केलें." असे म्हणत तिने दोन्ही हात जोडून विघ्नेश्वराचे ध्यान केले वत्याला नमस्कार केला.

तेव्हां विघ्नेश्वर लीलारूप धारण करून म्हणाला–"देव, नेहमीच त्याला जो खरोखर प्रिय असतो व जो सद्भावनेने भगवंताचे चिंतन करतो त्यालाच पावतो." पुढे तो म्हणाला–"सत्यभामेशी विवाह करून श्रीकृष्ण सत्यभामेचा प्रियकर म्हणून सर्व काळ प्रसिद्धी प्राप्त करील." असे म्हणत गणनायकाने आशीर्वाद स्वरूप अक्षता श्रीकृष्ण व सत्यभामेवर टाकल्या.

श्री कृष्णाने भक्तिपूर्वक विघ्नेश्वराला प्रणाम केला व म्हणाला–"विघ्नेश्वरा, ही सर्व तुझी लीला आहे. तुझ्या कृपेने मी दोषारोपाच्या पापातून मुक्त झालो आणि स्यमंतकमण्याहूनही एक अनमोल रत्न अशा सत्यभामेची प्राप्ती मला झाली." त्यानंतर विघ्नेश्वर म्हणाला–"जे लोक स्यमंतक मण्याची गोष्ट ऐकतात ते दोषारोपातून मुक्त होतात." असे सांगून गणनायक अंतर्धान पावला.

सत्राजिताने श्रीकृष्णाचे चरण धुतले आणि सत्यभामेसारख्या कन्येचे दान करून स्वतःला धन्य मानू लागला. श्रीकृष्णाचा जांबुवतीबरोबरही यथाविधि विवाह झाला. जांबुवान श्रीकृष्णाला म्हणाला–"कृष्णा, तू रामावतारात असतां तुझ्याशी मल्लयुद्ध करण्याची इच्छा मी व्यक्त केली होती. त्यावेळी मी असेही म्हटले होते की तुझ्यासारखा जामाता प्राप्त करणारा श्वशुर हेवा करण्यासारखाच आहे. आतां माझ्या मनातल्या त्या दोन्ही इच्छा आज पूर्ण झाल्या. मी धन्य झालो. मी जीवन मुक्त झालो!" असे सांगून तपश्चर्या करण्यासाठी जांबुवान निघून गेला."

त्यानंतर काही दिवसांनी शतध्वनूने प्रतिकार भावनेने सत्राजिताचा वध केला आणि स्यमंतक मणी घेऊन कृतवर्मा व अक्रूराबरोबर पळून गेला. श्रीकृष्णाने सत्यभामेच्या मनाचे सांत्वन करून शतध्वनूला युद्धात ठार केले. कृतवर्मा व अक्रूर स्यमंतक मणी घेऊन पळून गेले. त्यांचा शोध काढून कृष्णाने स्यमंतक मणी आणला व पित्याचे एक स्मृतिचिन्ह म्हणून तो सत्यभामेला दिला.

त्यानंतर कृष्णाने मित्रविंदा, कालिंदी, भद्रा, नाग्नजिती लक्षणा नावाच्या राजकन्यांशीसुद्धा विवाह केला. अष्टभार्यांसह कृष्णाने संसार थाटला व दरवर्षी गणेश चतुर्थीला त्याची पूजा करू लागला.

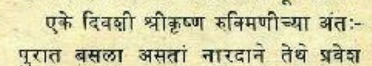
स्यमंतक मण्याच्या प्रभावामुळे सत्यभामेचे अंतःपुर सोन्याची जणुकाही खाणच झाले. त्या सोन्याच्या सहाय्याने सत्यभामेने निरनिराळी अमूल्य आभूषणे विकत घेतली व आपले अंतःपुर अनमोल पैठण्या व साड्यांनी भरून काढले.

श्रीकृष्णाच्या अष्ट महीषीत तिचे अंतःपुर सर्वात अधिक ऐश्वर्य संपन्न झाले. म्हणून तिला गर्व होऊ लागला की तीच श्रीकृष्णाच्या आठही राण्यात श्रेष्ठ व कृष्णाची सर्वात लाडकी पट्टराणी आहे.

श्रीकृष्णाच्या अष्टमहीषीत जांबुवती वीणा वादनात निपुण होती. नारदमुनी आकाश मार्गे आपली अपूर्व वीणा वाजवीत प्रयाण करीत होते. तेव्हां त्यांना थट्टा करीत कोणीतरी हसत असल्याचा आवाज ऐकू आला.

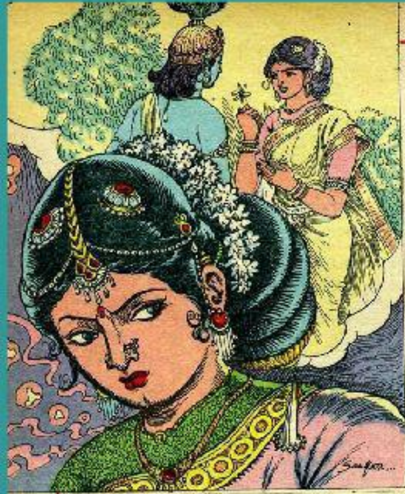
नारदाने चकित होऊन चहूकडे नजर फिरविली व विचारले–"हे कोण हंसते आहे?"

तेव्हां आकाशवाणी झाली–"नारदा, तुला अद्याप बरेच शिकावयाचे आहे. तुला वाटते आहे की तू वीणावादनात अद्वितीय आहेस. पण तू चुकतो आहेस, म्हणून हसू आले."

नारद विचार करू लागला–'मला ही विद्या कोणाजवळ शिकावी लागणार आहे, बुवा!' तितक्यात विघ्नेश्वर प्रगट होऊन म्हणाला–"जांबुवतीजवळ वीणा वादनातील मुख्य मुख्य गोष्टी शिकून घे." तेव्हां नारदाने श्रीकृष्णाच्या अनुग्रहाने जांबुवतीजवळून वीणावादनातील सर्व वैशिष्टचे शिकून घेतली.

एके दिवशी श्रीकृष्ण रुक्मिणीच्या अंतःपुरात बसला असतां नारदाने तेथे प्रवेश

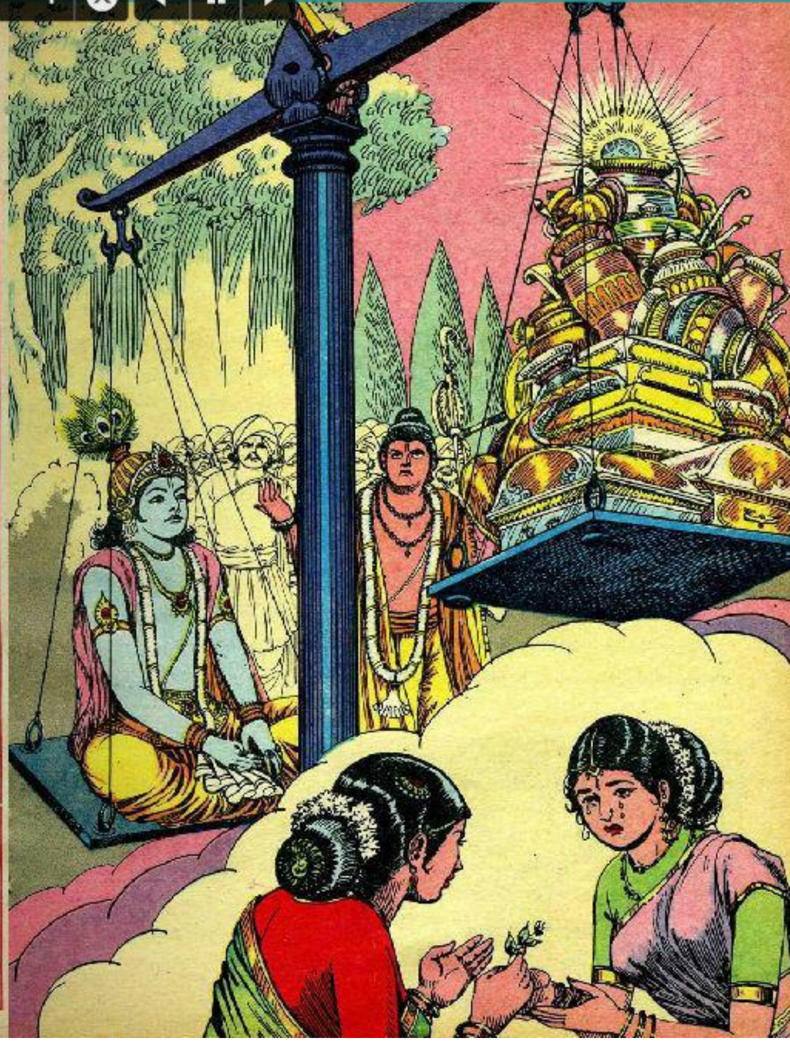

करून पारिजातकाचे एक फूल कृष्णाला दिले. कृष्णाने ते रुक्मिणीला दिले. ते कळल्यावर सत्यभामा रुसून बसली. कृष्णाने मोठ्या कष्टाने तिची समजून घातली व तिला बरोबर घेऊन गरुडवाहनावर इंद्राच्या स्वर्गात गेला. नंदनवनात पारिजातक वृक्ष होता. तो उपटून सत्यभामेच्या अंगणात लावला. तरी सत्यभामेच्या मनात नित्य ही शंका राहू लागली की कृष्णाचे प्रेम तिच्यावर कमी होऊ लागले आहे की काय तिच्या मनात ही इच्छा नित्य वाढतच गेली की कृष्णाला आपल्या हातचं एक बाहुलं करून घेऊन त्याला नित्य आपल्या अंत:पुरातच ठेवून घ्यावे.

एके दिवशी नारदाने सत्यभामेच्या महालात प्रवेश करून तिला सांगितले की तिने जर पुष्पक व्रत केले तर श्रीकृष्ण पूर्णपणें तिला वशीभूत होईल. त्या व्रताच्या नियमाप्रमाणे सत्यभामेने श्रीकृष्णाला नारदाला देऊन त्याच्या हातावर पाणी सोडले. तेव्हां नारदाने श्रीकृष्णाच्या वजनाएवढे सोने देऊन कोणीही त्याला विकत घेऊ शकेल, असे सांगितले.

सत्यभामेने आपल्याजवळचे सर्व सोने तराजूत घालून शेवटी स्यमंतक मणीसुद्धा घातला. तरी कृष्णाच्या बाजूचे पारडे खालीच राहिले व सोन्याचे वरच राहिले. तेव्हां सत्यभामेने आपला अहंकार सोडून रुक्मिणीची पायधरणी केली की श्रीकृष्णाला काय वाटेल ते करून तिने सोडवावे.

रुक्मिणी म्हणाली–"ताई श्रीकृष्णाची बरोबरी करू शकेल अशी एकच वस्तू आहे व ती म्हणजे भक्ती. भक्तिपूर्वक आत्मसमर्पण करून एक तुलसीदलही टाकले तरी ते कृष्णाच्या वजनाबरोबर होईल!" या शब्दात रुक्मिणीने सत्यभामेच्या हातात एक तुळसीचे पान दिले. सत्यभामेने ते पान आपल्या डोळ्याला लावून भक्तिभावनेने तराजूत टाकले, त्या सरशी श्रीकृष्ण बसला होता ते पारडे एक दम वर झाले.

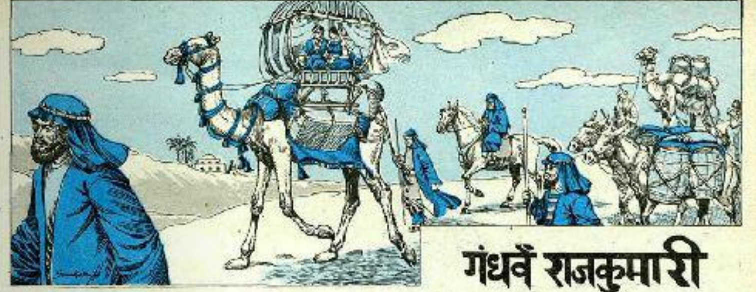
त्या क्षणापासून सत्यभामेच्या मनात ज्ञानोदय झाला. ऐश्वर्य व स्यमंतक मण्याविषयी तिच्या मनातला मोह कायमचा नाहीसा झाला. श्रीकृष्णच आपले सर्वस्व असल्याची भक्ति भावना तिच्या मनात उपजली. स्यमंतक मणी जे सोने देई ते ती श्रीकृष्णाच्या सल्लया प्रमाणे गोरगरिबांना व तीर्थयात्रा करणाऱ्या यात्रेकरूंना वाटू लागली. आपल्या पित्याच्या स्मरणार्थ तिने अनेक धर्मशाला बांधविल्या व धर्मसत्रे उघडविली आणि यात्रेकरूंच्या उतरण्याची व जेवणाची व्यवस्था करून दिली. त्या धर्मशाळा सत्राजिताच्या नावाप्रमाणे 'सत्र' नामे प्रसिद्ध झाल्या.

त्यानंतर काही दिवसांनी अर्जुन व बलराम यांची बहीण सुभद्रेचा विवाह झाला. तेव्हां सत्यभामेने स्यमंतक मणी सुभद्रेला अहेर म्हणून देऊन टाकला. अशा तऱ्हेने तो मणी पांडवांच्या घरी पोचला.

मण्याच्या सहाय्याने जे सोने मिळाले ते युधिष्ठिराने राजसूय यज्ञ केला त्या प्रसंगी उपयोगी पडले. त्यानंतर युधिष्ठिर द्यूतात सर्व राज्य व वैभव आणि स्वतःबरोबर द्रौपदीसह आपल्या भावंडांना घालवून बसला. राजसूय यज्ञ समयी दुर्योधनाने पांडवांचे वैभव पाहिले. तेव्हांपासून त्याच्या मनात पांडवांविषयी द्वेषभावना वाढली. पांडवांचे पुरोहित धौम्य यांनी अर्जुनाला सल्ला दिला कि स्यमंतक मण्यामुळेच पांडवांवर एकामागून एक संकटे येत आहेत. यास्तव त्याचा त्याग करावा. तेव्हां अर्जुनाने तो मणी आपल्या गांडिवाच्या प्रत्यंचेवर ठेवून सर्वशक्ति लावून पृथ्वीवर सोडला. तेव्हां तो मणी पृथ्वीत खोल तिच्या गर्भात अदृश्य झाला.

पांडव द्यूतात हारल्यावर वनवास करीत असतां त्यांना भेटायला नारद आला. त्याने सल्ला दिला की पुनरपि गेलेले सर्व राज्य वैभव प्राप्त करण्यासाठी त्यांनी श्रद्धा व भक्तिपूर्वक विघ्नेश्वराची आराधना करावी आणि गणेश व्रत स्वीकारून अज्ञातवासात प्रवेश करावा.

गंधर्व राजकुमारी

[५]

हसन, त्याची बायको गंधर्व राजकुमारी तेथे चाळीस दिवस राहिले. एकदां रात्री हसनला स्वप्नात आई दिसली व त्याला खूप रागावली की किती दिवसापासून तो नाहीसा झाला आणि आईला विसरला की काय? हसन स्वप्नांतच आईची आठवण झाल्यासारखा रडू लागला आणि त्याची झोप मोडली. झालं तरी काय, असं विचारीत त्याच्या सर्व बहिणी घाबरून जाऊन विचारपूस करायला धावल्या परंतु हसनला काय झाले हे त्याच्या बायकोलाही कळले नाही.

हसनने स्वप्नात काय झालं ते सांगितल्यावर त्याची लहान अक्का म्हणाली— "आतां लगेच तू आपल्या आईकडे जा! परंतु दर वर्षी आम्हांला येऊन भेटशील ह्या गोष्टीचे वचन दे!"

प्रवासाची सर्व तयारी झाल्यावर जायच कसं हा प्रश्न समोर उभा राहिला. बेहरामच्या डफाची आठवण हसनला झाली. तो डफ कसा वाजवायचा हे त्याला त्याच्या लहान अक्काने शिकविले. तो वाजविल्या बरोबर असंख्य उंट, घोडे आणि खेचरं उडघा मारीत येऊन समोर उभी राहिली. त्यांपैकी उत्तमोत्तम निवडून जितकी हवी होती ती ठेवून घेतली व बाकीच्यांना परतवले. त्यानंतर हसनने त्याच्या सर्व बहिणींनी दिलेल्या भेटवस्तू घेऊन त्यांचा निरोप घेतला आणि आपली बायको गंधर्वराजकन्येला बरोबर घेऊन निघाला. त्यांचा प्रवास वायुवेगाने झाला व ती दोघं आपल्या गावी लवकरच पोचली.

हसन बसरा शहरात आपल्या घरासमोर उतरत असतां त्याला त्याच्या

घरातून त्याची आई रडत असल्याचा आवाज ऐकू आला. त्याचे डोळे पाणावले व त्याने आपल्या दाराची कडी वाजविली. हसनच्या आईने घाईघाईने येऊन दार उघडले आणि समोर आपल्या मुलाला पाहून तिला स्वतःच्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. ती आनंदातिरेकाने बेशुद्ध होऊन पडली.

हसनने आपल्या बायकोच्या मदतीने आईचा औषधोपचार केला आणि तिला लवकरच शुद्ध आली. त्याने आपल्या बायकोची ओळख करून दिली. आपल्या सुनेला पाहून व ती गंधर्वराजकन्या असल्याचे ऐकून तिला परमानंद झाला. अशा सुनेचे कोणत्या शब्दांत व कशा तऱ्हेने स्वागत करावे, हेच तिला कळेना.

ती लगेच बाजारात गेली व एका कापडाच्या दुकानांत जाऊन तिने दहा उत्तमोत्तम कापडांची ठाणं विकत आणली व घरी येऊन तिने ती सुनेच्या अंगावर पांघरली. नंतर तिने तिला माहीत असलेली चांगली पक्वान्ने शिजवून सुनेला स्वतः वाढले.

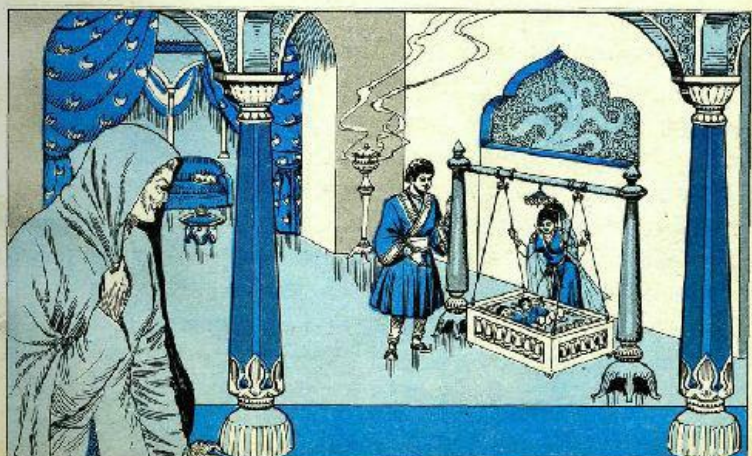
नंतर ती आपल्या मुलाला म्हणाली– "बाबा रे! तुझ्या बायकोला राहण्यासाठी आपलं हे बसरा शहर मुळीच कामाचे नाही. येथे आपण गरिबीत राहात आलो. म्हणून आपण आता बगदादला जाऊन चांगल्या श्रीमंतांसारखे राहू या."

हसनला सुद्धा, ती म्हणाली ते फार आवडले. त्याने आपले घर त्यातल्या सामानासह विकले आणि जे पैसे मिळाले ते घेऊन, आईला व बायकोला बरोबरघेऊन बगदादला आला. त्याने बगदादमधल्या काही दलालांना विचारून एक लक्ष दीनार देऊन एक हवेली खरेदी केली. त्या इमारती योग्य सर्व सामान–खुर्च्या टेबले, झुंबरे, हंड्या, पडदे वगैरे आणून घर सजविले आणि त्यांत राहू लागला. त्याचा थाटमाट त ऐश्वर्य बगदाद मधीलमोजक्या अमीर श्रीमंतातक गणना होण्यालायक झालं. तो

असे ऐश्वर्य भोगीत आनंदात राहू लागला. नऊ महिने लोटले. त्याच्या बायकोला एक जुळं झालं. दोघेही मुलगेच होते, पौर्णिमेच्या चंद्रासारखे सुंदर, नासिर व मन्सूर अशी दोन सुंदर नांवे त्यांना ठेवण्यात आली.

एक वर्ष लोटल्यावर हसनला त्याने आपल्या धाकट्या अक्काला दिलेल्या वचनाची आठवण झाली आणि त्याने प्रवासाची सर्व तयारी केली. त्याच्या सर्व थोरल्या बहिणींना देण्यालायक सर्व भेट वस्तु त्याने विकत घेतल्या. नंतर आपण प्रवासाला निघणार असल्याचे सांगून तो आपल्या आईला म्हणाला– "आई, आतां एक अत्यंत महत्वाची गोष्ट सांगतो. मी, तुझी सून पक्ष्यांसारखा एक पोशाख घालते तो मी एका गुप्त जागी लपवून ठेवला आहे. मी परत येईपर्यंत तू रात्रंदिवस डोळ्यात तेले घालून त्याचे रक्षण कर. तुझ्या सुनेचा स्वभाव थोडासा पक्ष्यांसारखा आहे. तुझ्या थोड्याशा निष्काळजीपणामुळे तिची नजर, जर त्या पोशाखावर पडली तर तिला कोणीही कशाही प्रकारे येथे थांबवून ठेवू शकणार नाही, आणि जर का ती एकदां येथून निसटली तर कधी परत येणार नाही. ती निघून गेली तर मीही या जगात जिवंत राहणे शक्य नाही. म्हणून तू तिच्या नजरेआड ठेवलेल्या तिच्या पोशाखाची सुध्दा काळजी घे. ती राजकन्या आहे व लाडात वाढलेली आहे, हे विसरू नकोस!"

आई म्हणाली– "बाळा, तू मला सावध

केलेस हे बरे झाले. आतां तू थोडी देखील काळजी करू नकोस. माझं वय वाढले असले तरी माझी अक्कल तल्लख आहे. तू अगदी काळजी करू नकोस आणि आपला प्रवास संपवून लौकर परत ये. मी तुझ्या बायकोची सर्व प्रकारे काळजी वाहीन." परंतु त्या दोघांना माहीत नव्हते की त्यांचे संभाषण आड उभी राहून गंधर्व राजकुमारी ऐकत होती.

त्यानंतर हसन आपल्या बायकोचा व आईचा निरोप घेऊन व दोघां मुलांचे प्रेमाने मुके घेऊन निघाला.

हसनला भेटल्याचा त्याच्या थोरल्या बहिणींना परमानंद झाला, त्यातल्या त्यात त्याच्या धाकट्या अक्काला जो आनंद झाला तो वर्णनातीत होता. तिने आपला वाडा फुलांफळांनी आणि रंगबिरंगी दिवे लावून सजविला. हसनने तिला आपल्या जुळ्या मुलांचे वर्णन करून सांगितले. त्यानंतर तो आपल्या बहिणींबरोबर शिकारीला गेला.

हसन निघून गेल्यावर दोन दिवस त्याची बायको आपल्या सासूबरोबर गप्पा-गोष्टीत गुंतून राहिली. तिसऱ्या दिवशी ती सूर्योदयाच्या सुमारास आपल्या सासूला म्हणाली–"मी स्नानाला जाते, मनमोकळ-पणे स्नान केलेल्याला कित्येक दिवस झाले."

"अग मुली, तू असं काय म्हणतेस? हे गाव आपल्याला अगदी नवं आहे. सार्व-जनिक स्नानाची जागा कोठे आहे आपल्याला माहीत नाही. मी आहे म्हातारी. मला तुझ्या बरोबर येतां येणार नाही. तुला विनाकारण. त्रास ही होणा.र" हसनची आई सुनेला म्हणाली.

हसनची बायको म्हणाली–"सासुबाई, स्नानाला जायला देखील तुम्हांला हरकत असेल तर कसे चालेल हो? गुलामांवर सुद्धा एवढी बंधने नसतात. अशा जिण्या-पेक्षा मरण पत्करले." तिने आपली नाखुशी या शब्दात व्यक्त केली.

सुनेच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून हसनच्या आईला फार वाईट वाटले. तरी आंघोळ झाल्यावर अंगाला लवायला तेल अत्तरें वगैरे तयार करून देत ती म्हणाली–"मुली, हे घे व मनसोक्त आंघोळ करून ये. तुझा नवरा तुला रागावला तर मी त्याची समजूत घालीन. मी सर्व त्या अल्लावर सोडते." असे सांगून ती आपल्या सुनेला बरोबर घेऊन निघाली आणि बगदादमधल्या अत्यंत प्रसिद्ध अशा स्नानागारात गेली.

हसनच्या बायकोने स्नानागारात पाऊल टाकले तेव्हां तिला पाहून तिथल्या सर्व बायका आश्चर्यचकित झाल्या. कारण ती तशीच अपरूप सुंदर होती. काही तर स्नान करायचेच विसरून जाऊन तिच्याकडेच टक लावून पहात उभ्या राहिल्या.

त्याच वेळी बेगम जुबेदाची दासी तूफासुद्धा त्याच स्नानागारात स्नानाला आली. ती सुद्धा हसनच्या बायकोकडे टक लावून पहात उभी राहिली. स्नान आटोपून हसनची बायको परत निघाली तेव्हां तूफासुद्धा तिच्या पाठोपाठ तिच्या घरापर्यंत गेली. नंतर खलीफाच्या महालात पोचल्यावर तिने जुबेदाबेगमसमोर हसनच्या बायकोच्या सौंदर्याचे तिखटमीठ लावून वर्णन केले.

जुबेदाबेगमला माहीत होते की तूफा सामान्य सौंदर्य असलेल्या बायकांकडे ढुंकून सुद्धा पहात नाही. कोणत्याही स्त्रीच्या सौंदर्याचे वर्णन ती कधीच करीत नसे. म्हणून त्या अपूर्व सुंदर स्त्रीला पाहण्याचे कुतूहल जुबेदाबेगमच्या मनात वाढले. तसे त्या सुंदर स्त्रीचे नांव तूफाला माहीत नव्हते, परंतु तिने ती रहात होती त्या घराच्या खाणाखुणा चांगल्या समजावून सांगितल्या.

म्हणून जुबेदाबेगमने खलीफांचा मुख्य अंगरक्षक मन्सूर याला बोलावून त्याला हुकूम सोडला की त्या घरात राहणाऱ्या तरुण बाईला बोलावून आण. तू एकटा परतलास तर तुझे मुंडके धडावर राहणार नाही!" (क्रमश:)

सोन्याचं वेड

रवि आई बरोबर देवदर्शनाला देवळात गेला व दर्शन घेऊन निघाला. आई अजून देवळातच गर्भ गृहात बसून पूजा-अर्चेत मग्न होती.

"नव्या चपला लंपास करायला देवळात आलास कारे? तुला मी पूर्वी कधी देवळात पाहिलं नाही, म्हणून विचारते." असे म्हणत एक बाई त्याच्या जवळ आली.

रवि ते ऐकून घाबऱ्यासारखा बघू लागला.

"असा घाबरलास कां रे? रघू दिसला तर त्याला लगेच पाठवून द्यायला तुझ्या बाबांनी मला सांगितलं आहे." ती म्हणाली.

ती बाई आपल्याला कोणीतरी रघू समजून बोलली हे ओळखून रवि म्हणाला– "आमचे बाबा माझ्या लहानपणीच वारले. मी रघू नाही, तू चुकते आहेस!"

तिने आश्चर्यचकित होऊन रवीकडे आणखी जास्त न्याहाळून पाहिलं व म्हणाली–"कांय म्हणालास? माझ्या डोळ्यावरचा विश्वासच उडाला! तू अगदी रघूसारखाच आहेस!"

अगदी आपल्यासारखाच आणखी एक-जण आहे, हे कळल्यावर रवीच्या मनात रघूच्या विषयी कुतूहल वाढले.

तिने रवीला आपल्या घरी बोलावून नेले व खोलीत एका खुर्चीकडे बोट दाखवीत म्हणाली–"आतां तू माझ्या कैदेत आहेस! या कागदावर मी सांगते ते मुकाट्याने लिही, म्हणजे तुझ्या आईला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होणार नाही."

रवीने चकित होऊन विचारले–"तू कोण? मला खोलीत कां बंद करून ठेवले आहेस?"

"या प्रश्नांच उत्तर तुला मिळणार नाही. मुकाट्याने मी सांगते ते लिही."

तिने थोड्या करड्या आवाजात म्हटले. रवीने, त्या बाईने सांगितले तसें आईला. 'सुखरूपघरी यावे असे वाटत असेल तर हे पत्र घेऊन येणाऱ्या बाईला अंगावरचे सर्व दागिने देऊन टाकावे' असे लिहिले. ती बाई रवीच्या आईजवळ गेली व तिच्या हातात चिट्ठी दिली.

चिट्ठी वाचतांच रवीची आई जास्तच घाबरली. तरी धीर करून ती कांपऱ्या आवाजात म्हणाली–"सर्व दागिने दे, म्हणून त्याने लिहिले आहे. मी देते मात्र माझ्या मुलाच्या 'जिवाला काही अपाय होऊ देऊ नकोस, बाई!"

रवीची आई त्या बाईला आपल्या घरी घेऊन गेली आणि तिजोरी ठेवली होती ती खोली दाखवून म्हणाली–"तुला हवे ते दागिने काढून घे." आणि दाराजवळ गेली.

त्या बाईने सर्व दागिने काढून एक गाठोडे बांधले वळून पाहते तर खोलीचे दार बंद रवीची आई बाहेर खिडकी जवळ उभी राहून म्हणाली–"माझा मुलगा या खोलीत आला की तुला बाहेर जाता येईल,–घरी नाही, सरळ तुरुंगात! माझा सैंपाक पुरा व्हायच्या आत माझा मुलगा कोठे आहे, मुकाट्याने सांग!" असे बजावून सांगून रवीची आई सैंपाकघरात गेली.

तोंपर्यंत चांगला अंधार झाला. आपल्याला खोलीत कोंडून ठेवून निघून गेलेल्या बाई-विषयी विचार करीत रवि खुर्चीवरुन उठला व विजेचे बटण दाबून दिवा लावला.

त्यानंतर एक दोन मिनटेंच गेली असतील बाजूच्या वाटेने येऊन एका बाईने खोलीचे दार उघडीत म्हटले–"अग, सरला, तुला एक आनंदाची गोष्ट सांगते, माझ्या होणाऱ्या सासुबाई पार बदलल्या की ग!" असं म्हणत खोलीत रवीला पाहून ती बाई थक्क झाली.

"कोण तुम्ही? आमची सरला कोठे आहे?" रवीकडे संशयित मुद्रेने पहात त्या बाईने विचारले.

श्री म. ना. नलवडे

"तुमची सरला मला या खोलीत कोंडून ठेवून माझ्या आईचे दागिने लुबाडून घेऊन यायला गेली आहे!" रवि तिला तोंड वेंगाडीत म्हणाला.

ती डोळे विस्फारित करून म्हणाली– "काय म्हणतोस काय! सरलाला असलंच सुचतं काहीतरी, विचार म्हणून नाहीच!"

"तुम्हां दोघांचीच नाहीका चोरांची जोडी की आणखी कोणी आहे?" सरला दागिने घेऊन येईल त्यांत तुझा वाटा किती? रवीने विचारले.

"चल रे! आम्ही चोर नाही, माझे नाव अनिता. काय झालं ते सांगितलं तर सरला कोण व कशी आहे हे तुला बरोबर कळेल!" असे सांगून तिने घडलेली सर्व गोष्ट या शब्दात सांगितली.

सरला व अनिता लहानपणापासून एकाच घरात बाजूबाजूच्या बिऱ्हाडात रहात आल्या व लहानाच्या मोठ्या झाल्या. सरला हुशार व धैर्यशाली होती. अनिताचे वडील वैद्य होते. अनिताने वडिलांजवळच वैद्यकी शिकून घेतली व वडीलवारल्यावर वैद्यकी करूनच तिचा व तिच्या आईचा उदरनिर्वाह चालत असे.

चार दिवसांपूर्वीच सरला आई वडिलां-बरोबर शेजारच्या गावी नातेवाईकांकडच्या एका लग्नाला गेली होती. त्या अवधीत अनिताला पहायला लोक आले होते. नवरा मुलगा काही दिवसांपासून अनिताला ओळखत होता. तो दररोज आईला बरोबर घेऊन देवळात जात असे! देवळाच्या आवारातील बागेत औषधी वनस्पतींच्या शोधार्थ अनिता जात असे. तीला त्याने पाहिले होते व तिच्याशी लग्न करण्याचा विचार त्याच्या मनात आला होता. परंतु अनिताने मात्र त्याला याचवेळी, म्हणजे तिला पहायला मायलेक आले तेव्हांच पाहिले. त्याच्या आईला सोन्याचं वेड फारच होतं– "सुनेच्या गळ्यात दहा तोळे तरी सोने असल्या शिवाय हे लग्न होणार नाही!" असे तिने अनिताच्या आईला सांगितले होते.

अनिताच्या अंगावर अर्धा तोळा सोने सुद्धा नव्हते!

सरला नातेवाइकांच्या कडचे लग्नकार्य चालू असतां त्या घरात तिला कंटाळा आल्याने एकटीच सकाळी उठून आपल्या घरी निघून आली. तिला अनिताच्या तोंडी तिला पहायला आलेल्या लोकांची त्यांनी म्हटलेल्या गोष्टींची माहिती कळली. सोन्याच्या वेडा पाठीमागे सोन्या सारखी सुनेला घालवून बसणार का ही एवढी मोठी बाई?"

"तुला पुण्य लागेल, तू ही गोष्ट या पुढे विसर." अनिता अनुनय विनय करीत म्हणाली.

हे बोलणे झाले त्या दिवशी संध्याकाळी अनिता आपल्या घराच्या बाजूच्या गल्लीत एका रोग्याला औषध देऊन घरी येत होती, तेव्हां समोरच तिला मागणी घाला-यला आलेला नवरा मुलगा दिसला व तो म्हणाला–"आमच्या आईला पोटशूल झाला आहे व ती कण्हत पडली आहे. येऊन जरा पाहतेस का?"

तिला घेऊन तो घरी पोचल्यावर अनिताला जरा दारातच थांबायला सांगून आईजवळ जाऊन म्हणाला–"अनिता शिवाय जवळ कोणी दुसरा डॉक्टर मिळाला नाही आई!"

"कोणी असूदेरे, लवकर बोलावून घेऊन ये. म्हणत कण्हू लागली.

"अनिता येत नाही म्हणाली. तुमच्या आईला सोन्याचा मोह आहे, म्हणे ना? तेच थोडं खाऊन घे म्हणावं म्हणजे पोट दुखी थांबेल." असं त्याने खोटं खोटं सांगितलं आईला.

"माझी अक्कल गवत खायला गेली होती. होणाऱ्या सुनेला संकटांत लोटलं. मी तिची क्षमा मागते, सांग तिला अन् घेऊन ये!" आई म्हणाली. अनिताने बाहेरून ते संभाषण ऐकलं होतं. आत जाऊन तिने आपल्या होणाऱ्या सासूला एक दोन प्रश्न विचारून औषध दिलं. क्षणभराने पोटदुखी

बंद झाली. ती म्हणाली–"मुली, तू दिलेलं औषध संजीवनीबूटीसारख निघालं, बघ. पूर्वी मी बोलले ते सर्व विसर मुली! उद्याच साखरपुडा करायला आम्ही येतो."

ही शुभवार्ता सांगण्यासाठी अनिता सरलांच्या घरी सांगायला आली होती.

अनिता हे सर्ववृत्त सांगून म्हणाली–"तुम्हां दोघां मायलेकांना पाहून सरलाला वाटले की मला पहायला आलेले मायलेकच तिला दिसले. तिच्या मनात परोपकाराचीच बुद्धी होती, स्वार्थ बुद्धी नव्हती."

रवि अनिताला बरोबर घेऊन आपल्या घरी गेला तेव्हां सरला खोलीत उदास व निराश होऊन बसली होती. अनिताने सरलाला झालेली चूक समजावून सांगितली. सरला नम्रपणे रवीला व त्याच्या आईला म्हणाली–"मी केलेल्या चुकीची माफी मागते. चुकीबद्दल वाईट वाटतं आहे!"

रवि स्मित करून सरलाच्या तोंडाकडे पहात म्हणाला–"माझी होणारी बायको हुशार व धैर्यशाली असावी असं मला वाटतं. माझ्या आईला वर्षभर भटकत राहिल्याशिवायच तुझ्यासारखीला हे चांगलं शिकविता येईल. तुला हरकत नसेल तर मी तुझ्याशी लग्नाला तयार आहे."

"माझ्यात हुशारी आहे हे खरं आहे म्हणा! दार लावून घेऊन विचारल्या-बरोबर पत्र लिहून देणाऱ्याला भितरा नाही तर काय म्हणावयाचं? अशा तुमच्याशी मी लग्न कसं करणार? सरला म्हणाली.

"तू शिकावू चोर आहेस हे तुझ्या वागणुकी वरुनच कळलं मला. तुझ्यासारखे लोक धंदेवाईक चोरासारखे यशस्वी होणेच शक्य नाही व सहजी सापडणार हे कळलं होतं मला म्हणून चिट्ठी लिहून दिली. मी चोराला जाळ्यात पकडणारा वस्ताद शिपाई आहे!" रवि म्हणाला.

"लहानपणापासून आपल्यादोघींना वाटत होतं तसं दोघींचं लग्न एकाच मुहूर्तावर होत आहे ग!"

सरलाने स्मित करून होकारार्थी मौन-पणे मान व नजर खाली केली.

[५]

[मंदरदेव व शिवदत्त यांची परस्परांशी ओळख झाली, त्यावेळी शिवदत्ताने कुंडलिनी द्वीपाचा राजा करमणुकीच्या कार्यक्रमात कसा गर्क होऊन गेला व परिणामी राज्यात कशी अराजकता पसरली व शेवटी शत्रूने राजधानीवरच कसा घाला घातला आणि त्याही परिस्थितीत नरवाहन मिश्राला सेनापतीपद देण्याची चूक कशी घडली सर्व सांगितले.पुढे–]

शिवदत्ताने सांगितले ते सर्व मंदरदेवाने लक्षपूर्वक ऐकले व त्याला क्षणाक्षणाला ते ऐकून आश्चर्यच वाटत गेले. महा-सागरात त्या घनांधकारात त्यांचे पडाव कोणत्या दिशेने चालले होते तिकडे त्याचे लक्षच नव्हते. शेवटी शिवदत्त सांगत होता त्याला थांबवून तो म्हणाला–"शिवदत्ता! सेनापतिपद दुष्ट नरवाहन मिश्राच्या हाती न जाऊ देण्यासाठी तुम्ही प्रयत्न केला पाहिजे होता, तसा तुम्ही केला नाही का?"

ते ऐकून शिवदत्त हंसून म्हणाला–"मंदरदेवा! त्या वेळच्या परिस्थितीत ते करणे सोपे नव्हते. मी स्वतःला सेनापतित्व मागून घेणे बरे दिसलं असतं का? तसं असूनही सेनापतित्व एखाद्या दुष्ट व्यक्तीच्या हातात जाऊ देणेही श्रेयस्कर नव्हत. म्हणून दुसरा उपाय काय होऊ शकतो या

गोष्टीचा विचार करू लागलो. माझ्या मनात चालू असलेले विचार ओळखूनच की काय समरसेन म्हणाला–"शिवदत्ता! काय रे विचार करतो आहेस? उघड सांगण्यासारखा काही विचार असेल तर नि:संकोच सांग."

ती संधी मिळतांच मी त्याला सुचविले :

"समरसेना! माझ्या मते आतांच्या परिस्थितीत तुम्हीच सेनापतीचे पद घेणे मला योग्य वाटते. शत्रूचे सैन्य व त्याने पाठविलेला निरोप पाहून शत्रूचा विमोड सहजी होईलसे वाटत नाही. दुर्दैवाने आपल्या सैन्याला शत्रूचा लहानसा तडाखा बसला तर पुन्हां आणखी काही शत्रू आपल्यावर चालून यायला उत्साहाने पुढे येतील. म्हणून तुम्हीच सेनापतिपद घ्यावे."

समरसेनाने क्षणभर विचार केला व होकारार्थी मान हलवून म्हणाला–"तरमग तसेच करतो!"

तितक्यात तेथे नरवाहन मिश्र धावत पळत आला.

त्याला पाहतांच समरसेन म्हणाला–"नरवाहना! तुझ्याकडेच निरोप पाठवावा, असा विचार करीत होतो, तू लगेच जा आणि सैन्याची जुळवाजुळव कर. एका तासाच्या आत कमीत कमी दोन हजार सैनिक तरी युद्धाला सिद्ध करून आणले पाहिजेस! सूर्यास्तापूर्वी शत्रूचा संहार झाला पाहिजे!"

नरवाहन मिश्र तिकडून निघते वेळी माझ्याकडे पाहून थोडा हसला. ते विषारी हसणे होते. परंतु त्या हसण्यात किती काळंबेरं होतं हे त्यावेळी माझ्या लक्षात आले नाही.

समरसेन माझ्याकडे वळून हसून म्हणाला–"शिवदत्ता! तू सुद्धा आपल्या अनुयायांची जुळवाजुळव कर. आधीच सावधगिरी बाळगलेली बरी. निदान गंज लागलेल्या तलवारी पुन्हा उजळून निघतील."

मी आपल्या अनुयायांपैकी तेजस्वी अशा निवडक पंचवीस जणांची निवड केली, आणि त्यांना कोणत्याही परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी तयार केले. सेनापती समरसेनाच्या हाताखाली शत्रूशी युद्ध करून बरेच दिवस लोटले होते. आतां पुन्हां ती संधी त्या अवघड परिस्थितीत मिळत असल्या बद्दल मला मनस्वी आनंद झाला होता.

एक तास संपत आला. नरवाहन मिश्र सैन्याची जुळवा-जुळव करून ती बातमी देण्यासाठी येईल या आशेने मी व समरसेन दोघे वाट पहात होतों.

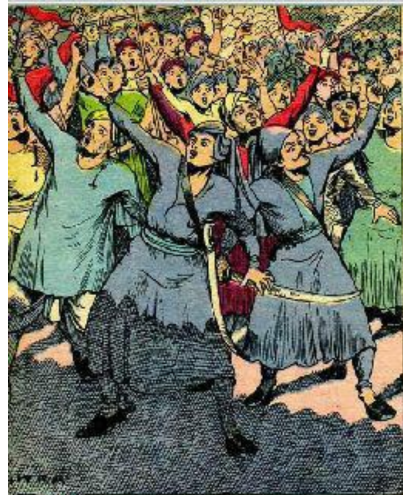
एका तासानंतर नरवाहन मिश्र आला खरा. परंतु त्याच्याकडे पाहून आम्ही दोघे ही आश्चर्यचकित झालों.

त्याच्या म्यानेत तलवार नव्हती. अंगावरचा पोशाख फाटलेला होता. तोंडावर जागोजागी जखमा होत्या. त्याच्या चेहऱ्यावर भीतीची चिन्हे स्पष्ट दिसत होती.

"काय रे नरवाहना! काय झाले तरी काय? कळूदे तरी. तू असा दिसतो आहेस,

ते कां ?" या शब्दांत समरसेनाने नरवाहनाला थोडयाशा घाई घाईने विचारले.

नरवाहनाने बोलण्याचा यत्न केला, परंतु त्याच्या तोंडातून शब्दच उमटेनात. शेवटी तो कांपऱ्या आवाजात म्हणाला– "परिस्थिती आपल्या हातातून निसटल्यासारखी दिसते आहे. आपण स्वरक्षणासाठी कोठे तरी पळून जाणेच या प्रसंगी योग्य होईल!"

ते ऐकतांच समरसेन शेपटीवर पाय दिलेल्या सापासारखा फडा उभारून ताठ उभा राहिला. त्याची ती क्रुद्ध मुद्रा मी त्यापूर्वी कधीच पाहिली नव्हती. इतका त्याला राग आला होता.

"मी माझ्या राज्यातून स्वरक्षणासाठी कोठेतरी पळून जावे म्हणतोस ? या कुंडलिनी द्वीपावरची अंगुळ अंगुळ माझे रक्षण करीत आलेली आहे ! तुला वेड तर लागले नाही ?" समरसेनाने विचारले.

नरवाहन मिश्र आपादमस्तक थरथर कापत होता. समरसेन पुढे काहीं बोलणार इतक्यात बाले किल्ल्याच्या सिंहद्वाराकडून भयंकर आरडा ओरडा ऐकू आला. तो ऐकून वीज पडल्यावर मोठ मोठी झाडे कांपतात तशी आमची अंगे थरारली.

"तो कसला गलका ?" समरसेनाने नरवाहन मिश्राकडे डोळे वटारून पहात करड्या स्वरात विचारले.

"तीच भयंकर बातमी आपल्याला सांगावी म्हणून मी इकडे धांवलो. सैनिक सर्वांच्या सर्व प्रजेला सामील झाले आहेत, आणि 'राजाला गादीवरून हुसकावून लाव !' असे म्हणत राजधानीत गल्लोगल्ली फिरत आहेत. मी सैन्याची जमवाजमव करण्याचा प्रयत्न करीत होतो. तेव्हां त्यांनी मला दिलेली भेट आहे ही ! स्वतःचा जीव मुठीत घेऊन तुम्हांला वांचविण्यासाठी मी येथवर धांवत आलो, ही सुद्धां त्या कुंडलिनीचीच कृपा !" नरवाहन मिश्र म्हणाला. ते ऐकून समरसेन डोक्यावर वीज पडल्यासारखा जागच्याजागी थक्क होऊन पाय गारठल्यासारखा उभा राहिला. तर मग आपण कोणासाठी मंत्र-द्वीपात जाऊन एवढे कष्ट सहन केले. तीच प्रजा आपत्काली आपले नेतृत्व झुगारणार काय? समरसेन त्या विचाराने किंकर्तव्य विमूढ होऊन शिवदत्ताकडे पहात राहिला. त्या बिचाऱ्याला मध्यंतरी घडलेल्या गोष्टी व त्यात नरवाहन मिश्राने जी कारस्थाने केली होती त्यांची माहिती सुद्धा नव्हती.

शिवदत्त म्हणाला–"समरसेना ! अधीर होऊन जाण्याचे कारण नाही. या संकटांतून बाहेर निघण्याचा काय मार्ग आहे याचा विचार करू या."

समरसेन एक दीर्घश्वास सोडून म्हणाला– "शिवदत्ता, मी घाबरलो आहे असे समजू नकोस. प्रजा माझ्याशी किती कृतघ्नपणे वागते आहे, याचा विचार करते वेळी माझ्या हृदयात आगीचा डोंब उठत आहे. आणखी काही नाही !" त्याला काय बोलून समजावून सांगावे मला सुचेना. नरवाहनाकडे मी पाहिले. तो जागच्या जागी मुखस्तम्भासारखा उभा होता. त्याच क्षणाला किल्ल्यांच्या सिंहद्वाराकडून भयंकर जयघोष ऐकू येत होता. इतक्यात एक द्वार पालक आम्ही होतो तेथे धावत येऊन उभा राहिला.

"काय रे भानगड आहे ?" असे मी विचारण्याच्या आतच तो म्हणाला–

"सेनापती, भयंकर मोठा प्रसग आहे. प्रजा बाले किल्ल्याच्या सिंहद्वारावर आघात करून ते तोडण्याच्या प्रयत्नात आहे.

समरसेन एक क्षणभरच मान खाली करून उभा राहिला. द्वारपालक जे म्हणाला ते त्याने ऐकले की नाही ही शंका मला वाटली. मी काही बोलणार इतक्यात त्यानेच मान वर करून माझ्याकडे पाहिले. त्याच्या दृष्टीतला भाव मला कळल्यासारखा वाटला.

"शिकारखान्याच्या अधिकाऱ्याला असेल तसा इकडे बोलाविले आहे असे सांग !" अशी मी द्वारपालकाला आज्ञा केली. थोडयाच वेळाने शिकारखान्याचा अधिकारी

आला. तो येतांच मी आज्ञा केली–"तुझ्या अधिकारात जितकी क्रूर जनावरे आहेत त्यांना पिंजरा उघडून सोड. पण लक्षात ठेव ती वाड्यासमोरच्या पटांगणात सिंह-द्वाराच्या जवळपासच राहतील याची काळजी बाळग. जरूर असेल तेव्हां त्यांना पुन्हां पिंजऱ्यात घालतां यावे यासाठी तू आपल्या खालच्या सर्व नोकरांना बजावून सिद्ध रहायला सांग."

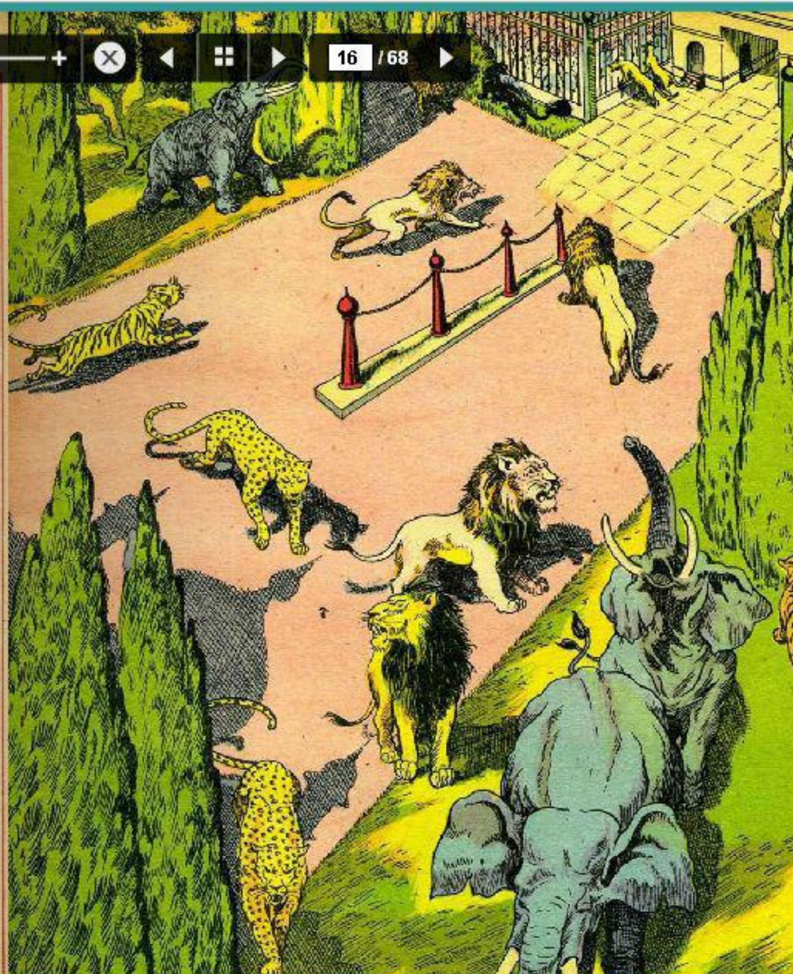
शिकारखान्याचा अधिकारी ती आज्ञा ऐकून गोंधळल्यासारख्या माझ्याकडे पाहून समरसेनाची काय आज्ञा आहे या हेतूने त्याच्याकडे पाहू लागला. समरसेन विषण्ण मुद्रेने म्हणाला–"शिवदत्ताची आज्ञा माझीच आज्ञा असल्याचे समजून त्याचे पालन कर."

"परंतु सेनापती! जर आपण त्या क्रूर जनावरांना पिंजऱ्यांतून बाहेर काढलं तर बाहेरच्या प्रजेवर..." असं काही शिकार-खान्याचा अधिकारी म्हणणार तितक्यात मी संतापून म्हटले–"त्या सर्व गोष्टींची फिकीर तू करण्याचे कारण नाही. वाले किल्ल्याचे सिंहद्वार तोडले तर समोर काय वाढून ठेवलं आहे ते त्या लोकांना कळले पाहिजे! तर मग तू ताबडतोब जाऊन मी सांगितले तसे कर!"

शिकारखान्याचा अधिकारी लगेच निघून गेला. मी नरवाहन मिश्राकडे पाहिले. तो दातओठ चावीत माझ्याकडे तिरप्या नजरेने पहात असल्याचे मी ओळखले. तर त्याच्या मनात काय होते? त्याचा बेत काय होता? प्रजेच्या बंडाळीत त्याचा हात कोठवर होता? त्या प्रश्नांचे उत्तर मला त्याच्या चेहऱ्यावरून मिळाले नाही.

जेमतेम अर्धा तास लोटला असेल, कानाचे पडदे फाटून जातील इतक्या कर्ण, कठोर सिंहगर्जना, हत्तींचे चीत्कार ऐकू येऊ लागले. किल्ल्याचं सर्व मैदान क्रूरप्राण्यांच्याआवाजाने जमिनीपासून आकाशापर्यंत दुमदुमले.

समरसेन चटदिशी उठून उभा राहिला आणि राजवाड्याच्या समोरच्या उंच

गच्चीवर जाऊन उभा राहिला. तेथून पाहिलं तर वाड्यासमोर उघडे मैदान व त्याचबरोबर सिंहद्वार व त्याच्या पलीकडे उभे असलेली बंडखोर 'प्रजा स्पष्ट दिसत होती.

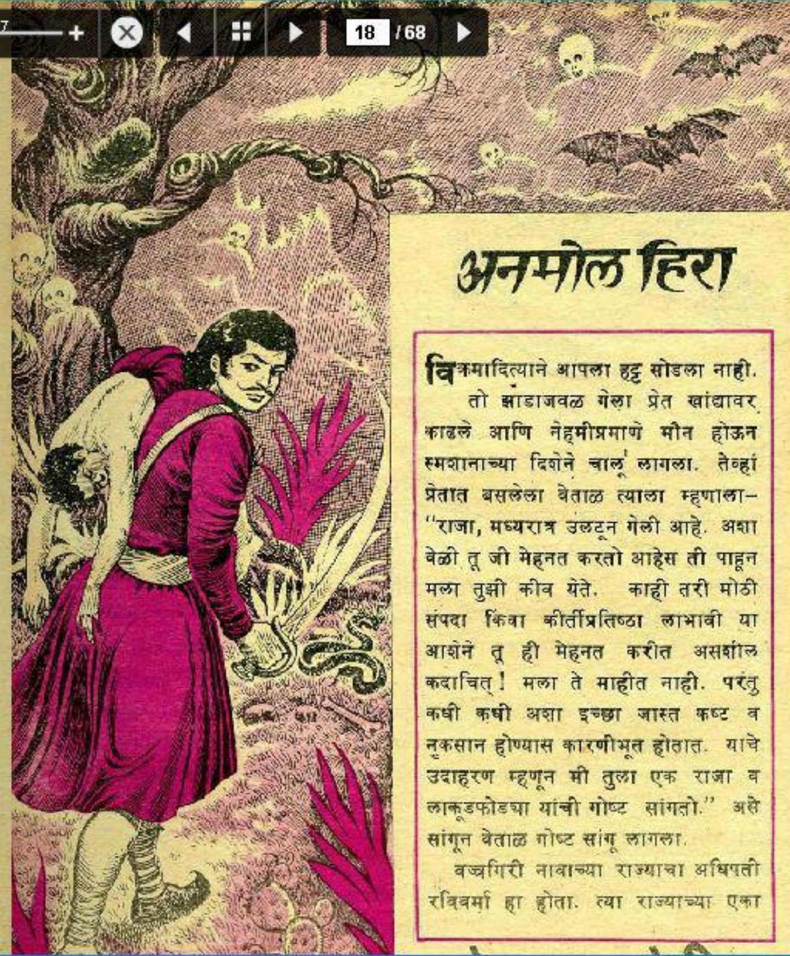
समरसेनाच्या पाठोपाठ मी गेलो व त्याच्या पाठीमागे जाऊन उभा राहिलो. पिंजऱ्यातून बाहेर सोडलेले सिंह व इतर जनावरे मनाला वाटेल तिकडे हिंडत फिरत होती. काही जनावरे सिंहद्वाराला जे लोखंडी जाड पत्रे बसविलेले होते त्यांच्या भोकातून बाहेर पहात होती किंवा आपले पंजे बाहेर काढून गर्जना करीत होती.

"शिवदत्ता, तू काय पण गमतीदार युक्ती काढलीस रे!" म्हणत समरसेन माझ्याकडे पाहून हसला, या क्रूर प्राण्यांच्या भीतीनेच सिंहद्वार फोडायला निघालेले या लोकांचे हात आंखडले आहेत. परतु हे सर्व आपल्याला काही वेळ श्वास घ्यायला मिळावा एवढ्या पुरतेच आहे, असे मला वाटते. ही बंडाळी करविण्याला मूळ कारण कोण आहे? सर्व अनपेक्षितच वाटते आहे!" असे म्हणत समरसेनाने मागे वळून पाहिले.

नरवाहन आमच्या थोडा मागे हात बांधून उभा होता. तो आमच्या जवळ येऊन म्हणाला–"समरसेना, त्यांना राजाला पदच्युत करावयाचे आहे, म्हणे! तो हट्ट धरून बसले आहेत ते. त्यांचा पुढारी कोण आहे, हे मलाही माहीत नाही."

समरसेन काही वेळ गप्प राहिल्यावर म्हणाला–"देशात इतके मोठे अराजक माजलं आहे, याची मला थोडी देखील कल्पना नव्हती. राजधानीच्या बाहेर शत्रू उभा ठाकला आहे आणि किल्ल्याच्या आत त्याने फितवलेली प्रजा बंडाळी करायला उतारू आहे. यांना राजा सिंहासनावरून उतरला तर पुरे आहे; शत्रूला मात्र राज्याधिकारही पाहिजे आहे! मला वाटते, हीच परिस्थिती आहे. शिवदत्ता-तुला सुद्धा हेच वाटते आहे ना?" समर, सेनाने मला विचारलं. (क्रमशः)

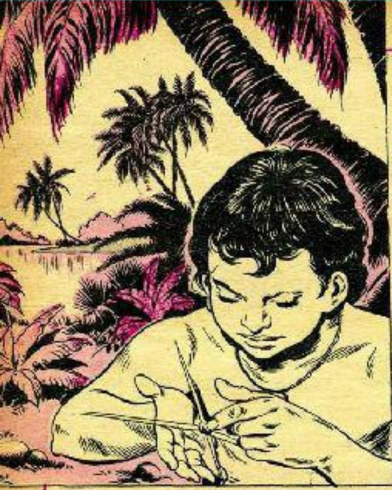

अनमोल हिरा

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, मध्यरात्र उलटून गेली आहे. अशा वेळी तू जी मेहनत करतो आहेस ती पाहून मला तुझी कीव येते. काही तरी मोठी संपदा किंवा कीर्तीप्रतिष्ठा लाभावी या आशेनें तू ही मेहनत करीत असशील कदाचित्! मला ते माहीत नाही. परंतु कधी कधी अशा इच्छा जास्त कष्ट व नुकसान होण्यास कारणीभूत होतात. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एक राजा व लाकूडफोड्या यांची गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

वज्रगिरी नावाच्या राज्याचा अधिपती रविवर्मा हा होता. त्या राज्याच्या एका

जंगलात दगडू नावाचा एक लाकूडफोड्या रहात असे. त्याच्या मुलाचे नाव गोपू. तो दहा वर्षांचा होता. बापाने त्याला शाळेत घातले परंतु गोपू जंगलात भटके आणि खेळण्यात सर्व दिवस घालवी. बापाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करी.

एके दिवशी गोपू एका ओढ्याच्या काठी वाळूत खेळत बसला असतां विविध रंग फेकणारा गारगोटीसारखा एक खडा दिसला. तो दगड घेऊन गोपू काही वेळ खेळत राहिला आणि घरी जाताना तो खडा घेऊन गेला. गोपूचा बाप लाकडाची मोळी घेऊन घरी परतला व तो दगड पाहून खुष झाला.

गोपूचा गोविंद नावाचा एक बालमित्र होता. गोपूने तो खडा आपल्या मित्राला दाखविला. गोविंदला गोपूचा हेवा वाटू लागला. म्हणून त्याने तो दगड चोरायचे ठरविले. त्याने संध्याकाळपर्यंत गोपूकडेच खेळत राहून गोपूच्या दृष्टिआड तो खडा चोरला आणि घरी निघून गेला.

गोविंदचा बाप दारुड्या होता. त्या दिवशी रात्री गोविंद झोपल्यावर त्याच्या बाप तो हिरा दारूच्या दुकानात घेऊन गेला. त्या दुकानात एक जण जव्हेऱ्याच्या दुकानात काम करणारा येत होता. त्याची नजर त्या हिऱ्यावर पडली. त्याने मूल्यवान हिरा असल्याचे पाहतांच ओळखले.

गोविंदचा बाप दारूच्या धुंदीत असतां त्याच्या नकळत जव्हेऱ्याच्या नोकराने तो चोरला आणि दुसऱ्या दिवशी शहरातल्या एका जव्हेऱ्याच्या दुकानात घेऊन गेला.

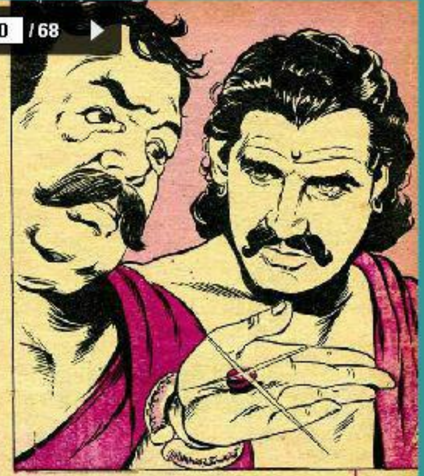
जव्हेऱ्याने तो मूल्यवान हिरा असल्याचे ओळखले. परंतु त्याने त्याला ते कळले असल्याचे तोंडावर उमटू दिले नाही. म्हणून त्याला आश्चर्य वाटत होते तरी ते न दर्शवितां तोंड वांकडे करून म्हणाला– "काय रे, तुला कोठे मिळाला हा दगड? हा तर साधा काचेचा तुकडा दिसतो आहे. चार पैसे सुद्धा मिळणार नाहीत. तरी तू एवढी मेहनत करून आशा लावून हा दगड आणून दिला आहेस, म्हणून तुला मी चार रुपये देतो." असे सांगून त्याने चार रुपये त्या नोकराला दिले.

त्या दिवशी रात्री जव्हेऱ्याने तो हिरा सहाणेवर घासून पुसून उजळवला आणि त्याची कांती पाहून त्याचे डोळे दिपून गेले. वज्रगिरीचा राजा रविवर्मा हा रत्न पारखी होता व त्याला हिऱ्यांचे वेडच होतं. जव्हेऱ्याला ती गोष्ट माहीत होती. म्हणून त्याला नेऊन दाखविला तर हिऱ्याची चांगली किंमत मिळेल या आशेने त्या जव्हेऱ्याला परमानंद झाला.

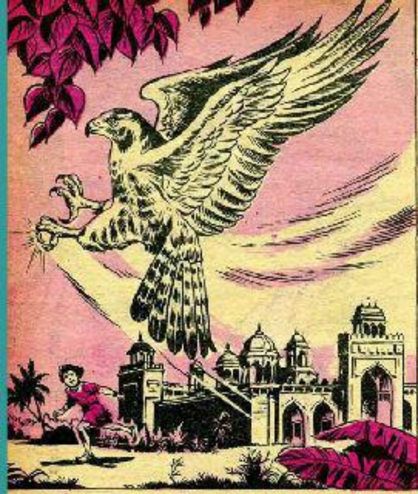
उजाडतांच जव्हेरी राजाकडे गेला. हिरा पाहून राजा रविवर्मा खूष झाला तो हिरा त्याच्या मुकुटात शोभण्यासारखा आहे असे वाटून राजाने मोठी किंमत देऊन जव्हेऱ्याकडून विकत घेतला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने तो हिरा आपल्या मुकुटात बसवून मुकुट घातला आणि दरबारात पाऊल टाकले. राजसभेत सर्वत्र त्या हिऱ्यातून निघणारी विविध रंगाची किरणे पसरली. सर्व दरबारी थक्क होऊन त्या हिऱ्याकडे पहात राहिले. अर्थातच राजाला त्याचा फार आनंद झाला.

त्या अनमोल हिऱ्याची कीर्ती शेजारचा राजा वीरसिंह याच्या कानापर्यंत पोचली. सैनिक शक्ति व संपत्ति दोन्ही दृष्टीने तो राजा रविवर्म्यापेक्षा काकणभर मोठाच होता. म्हणून त्याला हेवा वाटू लागला की आपल्याला तो हिरा मिळाला नाही. आपण तो आपल्या मुकटात बसवायला हवा होता.

तो विचार मनात येतांच वीरसिंहने रविवर्म्याकडे निरोप पाठविला की त्याने तो हिरा मुकाट्याने दूताबरोबर पाठवून द्यावा, किंवा युद्धास तयार रहावे. वीरसिंहा समोर आपल्याला युद्धात पराभवच सहन करावा लागेल. हे रविवर्माला चांगले ठाऊक होते. परंतु हिऱ्याचा मोह सोडवेना आणि स्वाभिमानाचा प्रश्न ही होता. म्हणून रविवर्म्याने वीरसिंहाच्या दूताला

नकारात्मक उत्तर देऊन परत पाठविला. अर्थातच वीरसिंह वज्रगिरी राज्यावर चाल करून आला आणि त्याने रविवर्म्याचा पूर्ण पराभव केला. त्याने रविवर्म्याच्या मुकुटातील हिऱ्याबरोबर त्याचे राज्यही बळकावले. त्याने हिरा मुकुटात बसविण्यासाठी कारागिरांस बोलविले. हिरा एका सोन्याच्या तबकात ठेवून तो शयन-गृहात गेला.

वीरसिंहाचा पांच वर्षांचा मुलगा हिरा पाहून नाचू लागला आणि तो घेऊन राजोद्यानात गेला. त्यावेळी आकाशातल्या एका घारीने तो हिरा काहीतरी खाद्यपदार्थ असावा असे समजून तो झडप मारून उचलून नेला. वीरसिंहाला कळेना कां हिरा कोठे व कसा नाहीसा झाला. दासदासींना विचारल्या त्या म्हणाल्या त्यांनी तो हिरा पाहिलाच नाही. राजकुमार हिऱ्याची गोष्ट पार विसरून गेला.

घार घेऊन एका झाडावर जाऊन बसली व तो हिरा खाण्याचा प्रयत्न करू लागली. परंतु ती खाण्याची वस्तु नाही हे तिला कळले. म्हणून तो हिरा तसाच झाडावर टाकून घार निघून गेली.

एकदां गोपूचा बाप दगडू त्याच झाडावर लाकडे तोडायला आला. तो लाकडे तोडायला झाडावर चढला तेव्हां दोन फांद्यांच्या सांधीत त्याला तो हिरा दिसला. दगडूला क्षणभर तो हिरा पाहून फार आनंद झाला. हिरा उचलायला त्याने हात पुढे केला, परंतु तत्क्षण त्याने हात मागे घेतला आणि झाडावरून खाली आला. त्याने मागे वळूनही पाहिले नाही आणि आपल्या घरी परतला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, मला वज्रगिरीच्या राजाच्या वेडेपणा इतकाच लाकूडतोड्या दगडूचाही वेडेपणा पाहून हसू येते. त्या अनमोल हिऱ्याच्या मोहानेच तर रविवर्म्याने आपला पराभव आपल्यावर ओढून घेतला! नाही तर आपल्याहून बरचढ शक्तिशाली राजाशी त्याने वैर कां केले असते ? वीरसिंहाने मागतांच त्याने तो हिरा देऊन टाकला असता तर निदान त्याचे राज्य वांचले असते. तसेच त्या लाकूड तोड्याने त्या हिऱ्याला हात कां लावला नाही ? तो हिरा त्याने एखाद्या जव्हेऱ्याला विकला असतां तर त्याचे सात पिढ्यांचे दारिद्र्य पार नाहीसे झाले नसते का ? या शंकांचे समाधान कारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"राजा किंवा लाकूडतोड्याच्या वागण्यात विक्षिप्तपणा मला मुळीच दिसत नाही. प्रत्येकाची समाजात एक विशिष्ट मानमर्यादा असते. मानव प्रकृतीनुसार एखाद्या अपूर्व वस्तूचा मोह होणे स्वाभाविक आहे. शेजारच्या राजाने मागतांच हिरा देणे म्हणजे शत्रू-समोर मान तुकविण्यासारखेच आहे. हा क्षत्रियोचित धर्म नाही. असला भितरेपणा राजाला शोभत नाही. म्हणून त्याने जे केले ते क्षत्रियधर्माला अनुसरुनच केले. आता पराभवाची गोष्ट. युद्धात जय किंवा पराजय धर्म व नीति यांवर अवलंबून नसतात.

लाकूडतोड्याला कदाचित् कळले असावे की एका अनमोल हिऱ्यासाठी एक राजा स्वतःचे सिंहासनच घालवून बसला होता. म्हणून हिरा हा सर्वनाशाला कारण होऊ शकतो, ही त्याची ठाम समजूत झाली. जेव्हां धनलोभ व मृत्युभय दोन्हींचा मानव-हृदयात प्रवेश होतो तेव्हां बुद्धिमान व्यक्ति स्वतःचा जीव वांचविण्याचाच प्रथम प्रयत्न करतो. म्हणून लाकूडतोड्या स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी त्या हिऱ्याला शिवला सुद्धा नाही आणि आपल्या गावाच्या दिशेने पळून गेला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

खेडेगावातली नोकरशाही

रंगपूरचे इनामदार त्यांना फुरसत मिळे तेव्हां आपल्या इनाम गांवांची पाहाणी करायला जात व कुळांच्या सुखदु:खाची चवकशी करीत.

एकदा ते रामपूर नावाच्या गावी गेले असतां प्रमुख मंडळी सोमेश्वराच्या देवळात जमली. बसण्याची व्यवस्था सभामंडपात होती. इनामदारसाहेब व गावचा पाटील व्यास-पीठावर बसले होते. गावकरी एकेक करून येऊ लागले होते. परंतु येणारी मंडळी व्यास पीठासमोरच्या चार खुर्च्या सोडून त्या मागच्याच जागी स्वत:ला सावरून बसू लागले.

इनामदारसाहेबांना थोडे आश्चर्यच वाटले व त्यांनी विचारले-"या खुर्च्या अशा तुम्ही रिकाम्या कां सोडल्यात ? गावातल्या वडीलधाऱ्या प्रमुख मंडळींनी बसावे की !"

इनामदारांनी ते म्हटल्याबरोबर सभेत बसलेला एक जण उठून म्हणाला-"वस्ताद भीमराव, रावजी खोत, पार्वतीबाईचा धाकटा भाऊ सोनदेव आणि सावकार धनशेट निघाले असतील. त्यांना फर्शीवर बसायला सांगितले तर बरं होणार नाही."

ते उत्तर ऐकून इनामदारांना गावातली वास्तविक स्थिती लक्षात आली. ते म्हणाले-"ओहो, म्हणजे गावातली नोकरशाही तुमचे मायबाप सरकार म्हणविणारे असेच लोक आहेत तर !" ते पाटलावर कावले व म्हणाले-"पाटील, तुम्हांला मी कमी करतो आणि सभेत उघड हिंमत करून निर्भयपणाने खरी गोष्ट उघडकीस आणणाऱ्या व्यक्तीला त्या पदावर नेमतो !"

ते ऐकून सभेत हजर असलेल्या गावकऱ्यांनी टाळ्या वाजविल्या.

मुनीम

इस्लामपूरचे जमिनदार गोविंदराव यांच्याकडे गोपाळराव नावाचे एक मुनीम होते. ते एक प्रमाणिक व स्वामिभक्त व्यक्ति म्हणून प्रसिद्ध होते. म्हणून जमिनदारीची त्यांच्यावर फार मर्जी होती.

एकदा गोपाळराव आजारी पडले. जमिनदाराने आपल्या खास वैद्यबुवांकरवी गोपाळरावांचा एक आठवडा भर इलाज केला, परंतु गुण पडला नाही. तेव्हां वैद्यबुवांना वाटले की मुनीमांच्या प्रकृतीत काही सुधार होणे शक्य नाही. त्यांनी ती गोष्ट गोपाळरावांच्या घरच्या लोकांना कळविली.

दिवसेंदिवस प्रकृती खालावतच गेलेली ओळखून गोपाळरावांनी जमिनदाराला विनंती केली-"मालक, मला एकुलता एक मुलगा आहे. पाय धरून विनंती करतो, माझ्या या मुलाला अन्नाला लावा. आपण कृपा केली नाहीत, तर माझी सर्व मुलंबाळं अन्नान्न करीत रस्त्यावर पडतील." गोपाळरावांचे डोळे पाणावले.

गोविंदरावांनी आपल्या मुनिमांचा हात हातात घेऊन म्हटलं-"गोपाळराव, काळजी करू नका.' तुमच्या नंतर मी तुमच्या मुलालाच मुनीम नेमणार आहे!"

त्यानंतर तीनच दिवसांनी गोपाळरावांचे प्राणोत्क्रमण झाले. एका पंधरवड्यानंतर जमिनदाराने गोपाळरावांच्या मुलाकडे निरोप पाठविला व तो येऊन जमिनदार साहेबांना भेटला. त्याच वेळी शेजारच्या गांवच्या एका व्यक्तीने येऊन जमिनदार साहेबांना एक चिट्ठी दिली. ती चिट्ठी शिवपूरच्या जमिनदाराने पाठविली होती. त्या चिट्ठीत चिट्ठी आणणारी व्यक्ती शिवपूरच्या जमिनदाराकडे सहा वर्षांपासून मुनीम म्हणून काम करीत होती. परंतु ती

व्यक्ती इस्लामपूरचीच राहणार असल्या-कारणाने गोविंदरावांकडे मुनीम म्हणून काम मिळालं तर सोयीचे होईल. यास्तव त्या व्यक्तीची नेमणूक करावी, असे लिहिले होते.

ते पत्र वाचून गोपाळराव विचारात पडले, ज्या व्यक्तीला मुनीम म्हणून काम करण्याचा सहा वर्षांचा अनुभव आहे, त्याला काय म्हणून सांगून नोकरी द्यावयाची नाही? परंतु तसे केले तर एका विश्वास पात्र जुन्या नोकराला मरतेवेळी दिलेले वचन मोडल्याचं पाप लागणार आणि त्या गरिबाच्या कुटुंबाच्या पोटावर पाय येणार! म्हणून काही वेळ विचार करून जमिनदार त्या व्यक्तीला म्हणाला—"तुमच्या जमिनदार साहेबांनी गतवर्षी माझ्या कडून एक हजार रुपये उधार घेतले होते. परंतु ती रक्कम फेडली नाही. तू लगेच जाऊन त्यांना ही गोष्ट सांग व मला उद्या येऊन भेट."

तो माणूस लगेच निघून गेला आणि दुसऱ्या दिवशी गोविंदरावांना येऊन म्हणाला—"मालक, आमचे मालक म्हणाले, त्यांनी आपल्याकडून कधीच कोणती रक्कम उधार मागून घेतली नव्हती. त्यांच्या जमिनदारीच्या गावांपैकी आणखी एक छोटेसे गाव शिवपूर नावाचे आहे. तेथल्या कोण्या व्यक्तीने कदाचित आपणांकडून कर्ज घेतले असावे."

तेव्हां गोविंदराव हसून म्हणाले—"गृहस्था! तू त्यांच्या कडे सहा वर्षांपासून त्यांचा सर्व व्यवहार पाहतो आहेस आणि तुला एवढे लक्षात राहू नये की माझ्या सारख्याने तुझ्या मालकाला कर्ज दिले आहे की नाही? मी तुझी परीक्षा घेण्यासाठी हे थोडेसे खोटे बोललो होतो. तू आपल्या मालकाला विचारून आलों, म्हणतो आहेस! म्हणजे तुला स्वतःला शिवपूरच्या जमिनदार साहेबांच्या हिशोबाची मुळीच माहिती नाही किंवा तुला काही आठवतही नाही. अशा माणसाला मी मुनीम नेमून गोत्यात पडू म्हणतोस!"

त्यानंतर गोविंदरावांनी गोपाळरावांच्या मुलालाच मुनीम पदावर नेमले.

स्वतःचाच फायदा

एका गावात सदोबा नावाचा एक तरुण रहात होता. तो खूप आळशी होता. लोकांनी कितिदा हांकलले तरी तो पुन्हा पुन्हा घरोघरी जाऊन भीक मागत असे, आणि जे काही मिळे ते खाऊन-पिऊन गावाच्या कडेला असलेल्या देवीच्या देवळात जाऊन मजेत लोळत पडत असे.

एकदा लागोपाठ दोन दिवस त्याला कुठेही खायला मिळाले नाही तेव्हां भुकेने तडफडत पायपीट करीत तो देवीच्या देवळात पोहोचला, आणि मनातल्या मनात बडबडू लागला—"ह्या गावांत अन्नदानाचा महिमा जाणणारे कोणी पुण्यात्मा राहिलेले दिसत नाहीत."

सदोबाची दशा पाहून देवीला दया आली, तिने प्रत्यक्ष दर्शन दिले आणि म्हणाली, "अरे, सदोबा! तू धट्टाकट्टा आहेस, तर अशा परिस्थितीत तू भीक कशाला मागतोस? तू रोज मेहनत मजुरी करून एक रुपया मला आणून दिलास तर मी तुला दहा रुपये देईन."

ते ऐकून सदोबा खूप आनंदित झाला. विनयपूर्वक हात जोडून म्हणाला—"देवी मी रोज मेहनत कशाला केली पाहिजे? तू जे मला दहा रुपये देण्याचे वचन दिले आहेस त्यातला एक रुपया तूच ठेवून घे. आणि बाकीचे नऊ रुपये मला दे. ह्यात एक रुपयाचा तुलाच फायदा होईल."

दप्तरी रेडे

लक्ष्मीपूरचा जमिनदार सयाजी ह्याची काही शेती कृष्णापूरला पण होती. त्या शेताची देखरेख करण्यासाठी त्याने व्यंकटेश नावाच्या शेतकऱ्याची नेमणूक केली. व्यंकटेश ईमानदार व विश्वासपात्र होता. त्यामुळे त्याच्यावर देखरेख करण्यासाठी जमिनदाराला दुसऱ्या कोणाची गरज भासली नाही.

शेताच्या कामाकरिता जमिनदाराने दोन रेडे खरेदी केले व ते व्यंकटेशच्या हाती सोपविले. व्यंकटेश वेळच्यावेळी रेड्यांचे दाणा-पाणी करीत असे व दुपारच्या वेळेला त्यांना तळ्यावर घेवून जाऊन स्वच्छ धूत असे. रेडे धष्टपुष्ट व दणकट होते, त्यामुळे कितीही भारी वजन ते सहजपणे वाहून नेत असत. गावातील माणसे सांगत फिरत की ह्या रेड्याची बरोबरी करणारे रेडे शोधून कुठे सापडणार नाहीत. व्यंकटेशने त्यांची नांवे प्रेमाने 'दप्तरी रेडे' म्हणून ठेवल होते.

जमिनदाराचा मेहुणा रामदेव हा कृष्णापूरच्या शेतीचा सर्व जमाखर्च लिहून नेहमी पैसे गिळंकृत करण्याचा विचार करीत असे. परंतु व्यंकटेश ईमानदार होता. म्हणून त्याची डाळ तेथे शिजत नसे. ह्या कारणामुळे रामदेव व्यंकटेश्वर जळफळत असे.

एके दिवशी धान्याने भरलेली कोणाची तरी गाडी जमिनदाराच्या शेताजवळच्या नाल्यात अडकली. जवळपासच्या शेतात काम करणाऱ्या मजूरांनी येऊन गाडी बाहेर काढण्याचा प्रयत्न केला, परंतु चिखलात रुतून बसलेल्या रेड्यांना गाडी बाहेर काढणे काही जमले नाही. तेव्हां त्यांच्यावर दया येऊन व्यंकटेशने आपल्या रेड्यांना गाडीला जुंपून ती गाडी चिखलाच्या बाहेर काढून दिली.

ही बातमी समजताच रामदेव लक्ष्मीपूरला गेला आणि त्याने जमिनदाराजवळ गाऱ्हाणे सांगितले-"मालक, व्यंकटेश आपल्या रेड्यांना दुसऱ्याच्या कामाकरिता उपयोगात आणतो; आपण त्यांच्यावर किती खर्च करतो तो काय दुसऱ्याचे काम करायला का? आपल्या शेतात काम करायला म्हणूनच ना?

ते ऐकून जमिनदार हंसला आणि मिशांना पीळ देत म्हणाला-"रामदेव, चिखलात रुतून बसलेल्या गाडीला जर आपल्या रेड्यांनी बाहेर काढले तर ह्या गोष्टीचा आपल्याला अभिमान वाटायला हवा. ही गोष्ट मी आधीच ऐकली आहे! त्यावर मी बक्षिसरूपे पंचवीस रुपये व्यंकटेशकडे पाठवूनही दिले आहेत."

ते ऐकल्यावर रामदेवचा चेहरा एकदम खाली पडला. तो आपल्या मेहुण्याबरोबर गुपचुप जेवून कृष्णापूरला परत आला.

त्यानंतर एका सणाच्या दिवशी जमिनदाराने आनंदराव नावाच्या आपल्या एका मित्राला लक्ष्मीपूरला येण्याचे निमंत्रण पाठविले. आनंदराव जमिनदाराच्या घरी येऊन एक आठवडा लोटला. तेव्हां एके दिवशी एका माणसाला बरोबर घेऊन जमिनदाराची शेती बघून तो कृष्णापूरला परत आला,

नांगराला जोडलेल्या रेड्यांना पाहून आनंदरावांनी व्यंकटेशला विचारले-"हे रेडे लहानपणापासून तुम्हीच पाळले आहेत

ना? मी असे ऐकले आहे की, ह्या रेड्यांची बरोबरी दुसरे कोणतेही रेडे करूं शकत नाहीत."

रेड्यांची स्तुती ऐकताच व्यंकटेशला अत्यंत आनंद झाला. आणि म्हणाला– "सरकार हे तर पशु बिचारे मुके आहेत ह्यांची काळजी वाजवीपेक्षा जास्त घ्यावी लागते. मला तर कचेरीत जावेच लागत नाही. ह्या रेड्यांनाच मी कचेरीचे स्थान देऊन माझ्या जिवापलीकडे मी त्यांना जपतो."

त्यावेळेला आनंदराव बरोबर रामदेवपण होता. त्याचे उत्तर ऐकून तो मनांतल्या मनांत जळफळला. त्यानंतर आनंदराव बरोबर जाऊन जमिनदाराकडे म्हणाला– "मालक, आपला शेतकरी मजूर व्यंकटेश आपल्या कचेरीबद्दल जे तोंडाला येईल ते बरळतो आहे. त्याच्या नजरेला रेडे आणि कचेरी यात फरकच नाही. तो रेड्यांनाच कचेरी समजतो पाहिजे तर आपण आनंदरावांनाच विचारा!"

आनंदरावानी व्यंकटेशबरोबर जे संभाषण केले होते, ते त्यांनी सर्वच्यासर्व जमिनदाराला सांगितले.

जमिनदार आनंदरावांच्या तोंडून ऐकलेले संभाषण ऐकून खूप आनंदित झाला आणि म्हणाला–"व्यंकटेशने ह्या गोष्टी एकदाच नाही तर अनेकदा मला सांगितल्या आहेत. तो रेड्यांनाच आपली कचेरी समजून काळजीपूर्वक त्यांचे पालनपोषण करतो. त्यावरूनच तो किती विश्वासपात्र आहे, हे स्पष्ट समजते. आमच्या कचेरीमध्ये पैशांचा दुरुपयोग करून खोटा हिशोब लिहिणारे अनेक म्हशेपण आहेत त्या म्हश्यांचा मला खूप राग येतो. त्यांना थोडा फार घाबरतो सुद्धा!"

त्यानंतर जमिनदार रामदेवला म्हणाला– "कृष्णापूरला पोहोचताच माझ्यातर्फे म्हणून व्यंकटेशला पंचवीस रुपये बक्षिस द्या."

रामदेवची लबाडी चालली नाही. उलट व्यंकटेशला परत पंचवीस रुपये बक्षिस मिळणार म्हणून त्याचे हृदय दडपून गेले.

गुरूची जबाबदारी

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी तक्षशिला नगरीत एका प्रसिद्ध शिल्पकाराच्या रूपे जन्म घेतला. त्यांच्याकडे शिल्पविद्या शिकण्यासाठी देशाच्या कानाकोपऱ्यांतून अनेक राजकुमार येत असत.

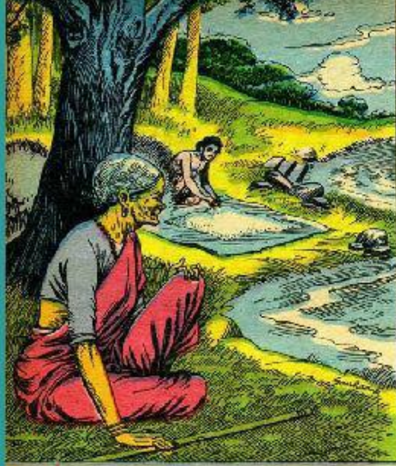
तक्षशिला नगरातील शिल्पाचार्यांचे यश ऐकून काशीच्या राजाने आपल्या मुलाला त्यांच्याकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविण्याचे ठरविले. परंतु सोळा वर्षाच्या तरुण राजकुमाराला एकट्याला एवढ्या लांब तक्षशिला येथे पाठविणे मंत्र्याला व दरबारी लोकांना काही आवडले नाही.

त्यावर विचार करून सर्वांनी म्हटले– "महाराज शिलाविद्या शिकविणारे कित्येक लोक आपल्या राज्यात सुद्धा आहेत, तेव्हां राजकुमाराला तक्षशिला येथेच पाठविण्याची गरजच काय?"

राजाने कोणाचेही ऐकले नाही. आपल्या मुलाला राजधानीत शिल्पकला आत्मसात् करणे कठिण जाईल. असा विचार करून राजाने आपल्या मुलाच्या हातांत एक खडावांचा जोड व एक ताडपत्री छत्री दिली व म्हणाला–"तू तक्षशिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांकडे शिक्षण घे, शिक्षण संपताच परत ये. त्यांना गुरूदक्षिणेच्या रूपे द्यायला एक हजार चांदीची नाणी आपल्याबरोबर घेऊन जा."

राजकुमार आपल्या वडिलांची आज्ञा घेऊन तेथून निघाला. जातांना एक हजार चांदीच्या नाण्यांच्या भरलेल्या गाठोड्याच्या वजनाने थकून जाऊन वाटेत ठिकठिकाणी विश्रांती करिता थांबत तो तक्षशिलेला येऊन पोहोचला.

राजकुमाराने गुरूचे दर्शन घेऊन आपल्या येण्याचे कारण सांगितले व एक हजार

चांदीच्या नाण्यांची थैली त्याने गुरूच्या हातात सोपवून विद्याभ्यासास आरंभ केला. राजकुमाराचा विद्याभ्यास चांगल्या तऱ्हेने सुरू झाला. त्याच्या प्रखर बुद्धीने गुरूसुद्धा प्रभावित झाले.

थोडे दिवस लोटले. गुरु आणि शिष्य रोज गावाच्या बाहेर वहात असलेल्या नदीत आंघोळ करून परत येत. एक दिवस ते दोघे स्नान करीत होते, त्या वेळी एक म्हातारी तेथे आली. हातातील तीळ स्वच्छ धुऊन तिने नदीच्या काठावर एका फडक्यावर वाळत घातले.

राजकुमार तीळ पाहून झटपट आपली आंघोळ उरकून तेथे गेला व म्हातारीची नजर चुकवून त्याने एक मूठभर तीळ घेतले व तोंडात टाकले. ते म्हातारीने पाहिले, परंतु ती गप्प बसली.

दुसऱ्या दिवशीपण राजकुमाराने तसेच केले, म्हातारीने पाहून न पाहिलेसे केले. तिसऱ्या दिवशीपण राजकुमाराने मूठभर तीळ खाल्ले. म्हातारीला चोरून तीळ खाल्लेले पाहून राजकुमाराचा खूप राग आला.

जेव्हां शिल्पाचार्य स्नान करून काठांवर येऊन बसले तेव्हां म्हातारीने गुरूकडे तक्रार केली–"गुरुवर्य, तीन दिवस आपला शिष्य माझे तीळ चोरून खात आहे. तीळ नाहीसे झाल्याबद्दल मला दुःख होत नाही. परंतु त्या तरुणाची चोरी करण्याची संवय पाहून मला दुःख होत आहे. ही गोष्ट आपल्या यशाला काळीमा फांसणारी आहे. कृपा करून त्याला तुम्ही शिक्षा अशी करा की, पुन्हां तो चोरी करणार नाही.

घरी परत येताच गुरूंनी बाकीच्या शिष्यांना राजकुमाराचे हात घट्ट बांधण्यास सांगितले व राजकुमाराच्या पाठीवर काठीने तीन वेळा मारले आणि म्हणाले–"तू जे वाईट काम केलेस त्याबद्दल ही शिक्षा तुला मिळाली आहे. पुन्हां असे काम करू नकोस."

राजकुमाराला गुरूचा खूप राग आला. तो फक्त काशी राज्यापुरता राजकुमार होता. येथे सर्वांच्या प्रमाणे तो सर्वसाधारण माणूस होता. त्याला शिक्षा करण्याचे काम गुरूचेच होते.

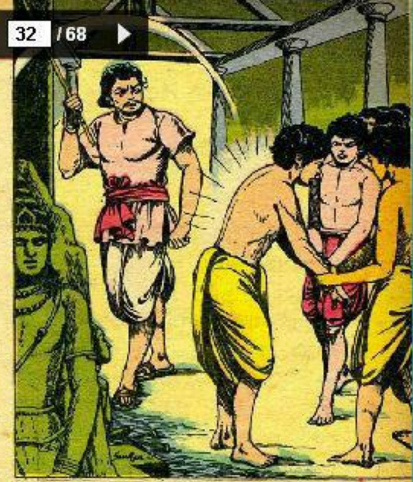
राजकुमार क्रोधाने लाल झाला. त्याने मागचा पुढचा विचार न करता शपथ घेतली–"मी राजा झाल्यावर ह्या दुष्टाला काहीतरी कारणाने काशी राज्यात बोलावून त्याचा प्राण घेईन."

काही दिवसांनी राजकुमाराचे शिक्षण पूर्ण झाले. काशीला परत निघतांना त्याने आपल्या गुरूला नमस्कार करून त्यांचा आशीर्वाद घेतला.

त्यानंतर राजकुमार आपल्या गुरूंना म्हणाला–"गुरुवर्य, मी राजा झाल्यानंतर आपण काशी राज्यात नक्की आले पाहिजे. त्या वेळेस मी आपला चांगल्या तऱ्हेने आदर सत्कार करावा म्हणतो."

आपल्या शिष्याचे आमंत्रण ऐकून गुरुवर्यांना खूप आनंद झाला. त्यांनी येण्याचे आश्वासन दिले.

काशी राज्यात पोहोचताच थोड्या दिवसांनी राजकुमाराचा राज्याभिषेक झाला. एके दिवशी त्याला गुरूची आठवण झाली. त्याने तावडतोब एका नोकराला बोलावून आज्ञा केली–"तू तक्षशिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांचे दर्शन घे आणि त्यांना माझे हे निमंत्रण-पत्र दे."

शिल्पाचार्य निरोप मिळतांच काशीला गेले नाहीत. त्यांनी विचार केला की, राजा गादीवर बसण्याच्या आनंदात असणार त्याला राज्यकारभाराचा अनुभव आल्यानंतर त्याला भेटायला जाणेच चांगले.

असा विचारकरून शिल्पचार्य काही दिवसांनी काशी राजाला भेटायला काशी राज्यात आले व राजमहालात रहाणाऱ्या आपल्या शिष्याला भेटायला गेले. राजाचा गुरु म्हणून दरबारी लोकांनी त्यांची बडदास्त चांगल्या तऱ्हेने राखीवली आणि त्यांना आदरपूर्वक एका उंच आसनावर बसण्यास सांगितले.

गुरूना पाहताच राजाला त्यांचे पूर्वीचे वागणे आठवले व राग जास्तच वाढला. त्याने गुरूकडे क्रोधाने दृष्टिक्षेप केला व विचारले–"मूठभर तीळ खाणाऱ्या मला शिक्षा देणाऱ्याला असा हातात आलेला असतांना सोडून देता येईल काय?"

राजाने विचार केला की, राजदरबारी लोकांना सर्व सांगून शिल्पाचार्यांच्या मनांत मरणाचे भय निर्माण करून त्याला वेळ साधून मारणेच जास्त सोयिस्कर होईल. परंतु राजाला वाटले तसे शिल्पाचार्य घाबरले नाहीत. उलट ते सौम्य शब्दात राजाला म्हणाले–"हे राजा, जेव्हां तू माझ्याजवळ शिष्य म्हणून होतास तेव्हां तुझी जबाबदारी माझ्यावर होती व तू लायकीप्रमाणे काम केले नाहीस. शिष्याला वाईट मार्गापासून परावृत्त करून चांगल्या मार्गी लावणे हे गुरूचे कर्तव्य आहे. परंतु त्यावेळेस मी तुला शिक्षा न करता तसेच सोडून दिले असते तर आज तू काशी नगराचा राजा न होता काशी राज्यातला चोर लुटेरा झाला असतास. बुद्धिमान लोक जेव्हां काही अपराध करतात तेव्हां त्यांना शिक्षा देणाऱ्यावर नाराज होऊन चालत नाही. तर त्यांच्यावर जास्त प्रेम व आपुलकी वाटावयास पाहिजे."

त्यामुळे राजदरबाऱ्यांसमोर खरी गोष्ट बाहेर आली. राजाचा अपमान झाला. राजा सिंहासनावरून उतरून आला व त्याने खाली वांकून गुरूचे पाय धरले आणि म्हणाला–"गुरुवर्य, माझे मन परत एकदा वाईट मार्गाने जात होते, परंतु परत आपण मला चांगला मार्ग दाखविलात मी आपला ऋणी राहीन."

राजात झालेला बदल पाहून सर्व दरबारी लोकांना व त्यांच्या बरोबर शिल्पाचार्यांना खूप आनंद झाला.

त्यानंतर राजाच्या सांगण्यावरून शिल्पाचार्यांनी आपले निवासस्थान काशीला आणले आणि राजाच्या दरबारी आचार्यांच्या पदावर राजाला चांगले मार्गदर्शन देत राहिले.

पृथ्वीराज–संयोगिता-२

म्हाताऱ्या दासीने कनोजला पोहोचताच सगळ्यात प्रथम संयोगितेच्या सखीशी मैत्री केली. तिने दासीला संयोगितेकडे नेले. दासीच्या गोड बोलण्यावर व तिच्या गुणांवर संयोगिता भाळली.

संयोगितेच्या जवळ राहून तिची सेवा-शुश्रूषा करीत असतांना वेळ साधून दासीने पृथ्वीराजाबद्दल त्याच्या शौर्य व पराक्रमाच्या गोष्टी सांगून संयोगितेच्या मनांत त्याच्याबद्दल प्रेम निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला.

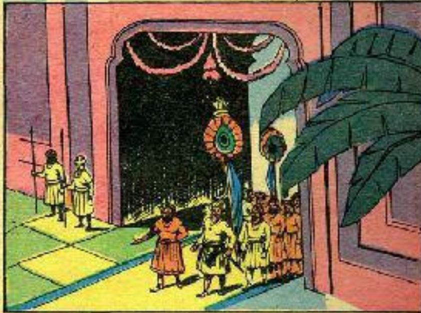

दासीने कनोजला येतांनाच पृथ्वीराजाची एक तसबीर बरोबर आणली होती. संयोगितेने जेव्हां पृथ्वीराजाची तसबीर पाहिली त्यावेळी तिला अजमेरला राजमहालात त्याला पाहिल्याचे आठवले. तेव्हां तिने निश्चय केला की, पृथ्वीराजाशिवाय कोणाशीहि मी लग्न करणार नाही.

राजा जयचंद्रने आपल्या दूतांकरवी लग्नाला योग्य अशा राजकुमारांकडे संयोगितेच्या लग्नाचे निमंत्रण पाठवले. कनौज नगरातील प्रजा मोठ्या उत्साहाने संयोगितेच्या स्वयंवराची वाट पहात होती.

विवाह प्रसंगी पुष्कळ राजपुत्र आले होते. संयोगितेच्या सखीने मंत्र्याकडून माहिती मिळविली की, लग्नाचे निमंत्रण पृथ्वीराजाला दिले गेले नाही. ती माहिती सखीने येऊन संयोगितेला सांगितली.

संयोगितेच्या सखीने राजाकडे जाऊन सांगितले की, संयोगितेने पृथ्वीराजाला पण निमंत्रण देण्याविषयी कळविले आहे. त्यावर जयचंद्र म्हणाला–"मी पहातो तो कोणत्या रूपाने लग्नमंडपात हजर राहतो ते." संयोगितेला माहीत होते की तिचे पिता पृथ्वीराजाशी कपट भावाने वागत होते. त्यामुळे ती काळजीत पडली.

आपल्या सखींच्या बरोबर लग्नमंडपात येत असतांना तिने दरवाज्याजवळ पृथ्वीराजाची एक मूर्त पाहिली. ती द्वारपालाच्या पोशाखाने नटवली होती. संयोगिता क्षणभर चकित झाली, परंतु एक निश्चय करून ती निघाली.

सुंदर सुंदर सुशोभित केलेल्या आसनांवर बसलेल्या राजकुमारांचा परिचय सखीने संयोगितेला करून दिला. संयोगितेने फिरून सर्व राजकुमारांच्या समोरून वरमाला नेली. परंतु कोणाच्याच गळ्यात घातली नाही.

लग्नमंडपातून बाहेर जात असलेल्या संयोगितेला पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटले. परंतु त्याचे काय कारण असावे कोणाच्याच लक्षात आले नाही. तेवढ्यात संयोगितेने दारावर उभी केलेल्या पृथ्वीराजाच्या प्रतिमेला हातातील वरमाला घातली व प्रणाम केला.

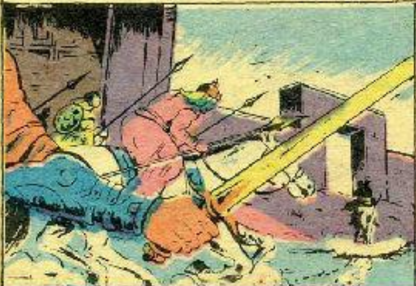

दुसऱ्याच क्षणी एक आश्चर्यकारक घटना घडली. प्रेक्षकांच्या पाठीमागून विजेच्या गतीने एक घोडेस्वार संयोगितेच्या आला जवळ. त्याने तिच्या कानांत काहीतरी सांगितले. संयोगितेने सुद्धा मंदहास्य करून मान हलविली.

सर्वजण आश्चर्यचकित होऊन पहात राहिले. तेवढ्यात संयोगिता घोड्यावर चढून बसली व त्याने घोड्याला टांच दिली. तो वेषांतर करून आलेला पृथ्वीराजच होता. लोकांमध्ये गडबड गोंधळ उडाला. पृथ्वीराजाने घोडा भरधांव सोडला व संयोगितेसह त्याने तो प्रदेश सोडला.

जयचंद्राला अतिशय क्रोध आला आणि तो ओरडला–"त्या दोघांना पकडा." आपल्या राजाची आज्ञा मिळतांच सर्व घोडेस्वार पळून जाणाऱ्या पृथ्वीराजाचा पाठलाग करू लागले. तेथे गोंधळ उडाला. संयोगितेला भीतीने कांपरेच भरले. (पुढील अंकी समाप्त)

जिवाची भीती

एके दिवशी राजाच्या महालातून एक हिऱ्यांचा तोडा नाहीसा झाला. तेव्हां अंतःपुरात तीन पाहरेकरी होते. त्यांना बोलावून राजाने दटावून भीती दाखवून विचारले. परंतु तिघांनी हिऱ्यांच्या तोड्याबद्दल काहीही माहिती नसल्याचे सांगितले.

त्यावर राजा अत्यंत संतापला. त्याने मांगाला बोलावून तिघांची डोकी छाटण्याची आज्ञा दिली. त्याचवेळी मंत्री तेथे आला. सर्व वृत्त ऐकून घेऊन म्हणाला–"महाराज, ह्या तिघांपैकी एकच चोर आहे, तेव्हां त्या अपराधाकरिता बाकी दोघांचा नाहक बळी घेणे न्यायाला धरून होणार नाही. तेव्हां मला माहीत आहे की, ह्यात चोर कोण आहे?"

"तरमग त्याच चोराचे डोके छाटून टाका." राजा म्हणाला. मंत्र्याने पाहरेकऱ्यांना सांगितले–"हे पहा, मांगाच्या हातातील तलवार पाहून घाबरून जाऊ नका. तो त्याचेच डोके छाटील ज्यांने हिऱ्यांचा तोडा चोरला आहे. तुम्ही सर्वजण खाली मान करून शेवटची देवाची प्रार्थना करा."

त्यावर तिघांनी आपली डोकी खाली झुकवली परंतु त्यातला गंगाराम नावाचा शिपाई सारखे डोके वर करकरून मारेकऱ्याकडे पहात होता. त्यावर मंत्र्याने त्याच्याकडे बोट दाखवून आज्ञा केली व राजाला सांगितले–"राजा, हाच खरा चोर आहे!"

त्यानंतर राजाने आपल्या शिपायांकरवी गंगारामच्या घराची झडती घेवविल्यावर हिऱ्यांचा तोडा सांपडला. राजाने मंत्र्याची तारीफ केली व गंगारामला शिक्षा ठोठावली.

मूर्खपणाचे फळ

चाळीस वर्षांचा एक मध्यम वयाचा माणूस एका पांढऱ्या झिपऱ्या कुत्र्याला बरोबर घेऊन विजयनगरला चालला होता. रस्त्यात रामचंद्र नावाच्या माणसाची गाठ पडली.

गप्पा मारीत असताना रामचंद्राने आपण आपल्या मुलीच्या लग्नाकरिता दागिने खरेदी करण्यास जात असल्याचे सांगितले. तेव्हां त्याने वाटसरूला विचारले–"आपण ह्या कुत्र्याला गावांत कां घेऊन चालला आहांत ?"

"माझे नाव भैरव आहे. हा माझा पाळलेला कुत्रा आहे मी काही महत्वाच्या कामासाठी गावात जात आहे." असे उत्तर कुत्र्याच्या मालकाने दिले. सुंदर अशा त्या कुत्र्याला पाहून रामचंद्रचे मन त्याच्यावर जडले आणि पुढचा मागचा विचार न करता त्याने भैरवला विचारले–"आपण ह्या कुत्र्याला विकणार आहांत काय? ह्याची काय किमत होईल ?"

तो प्रश्न ऐकून भैरवला खूप आश्चर्य वाटले त्याने रामचंद्रकडे पायांपासून डोक्या-पर्यंत न्याहाळले आणि म्हणाला–"ठीक आहे मी विकायला तयार आहे. ह्याची किमत एक हजार रुपये आहे."

"एक हजार रुपये! हा हव्यास बरोबर नाही. ह्याची किमत पांच सहा रुपयांहून जास्त येणार नाही." रामचंद्र रागाने म्हणाला.

"अरे, तू ह्याला फायदा समज नाहीतर गैर फायदा समज, माझा ह्याच्याशी काहीही संबंध नाही? माझ्या कुत्र्याची किमत एक हजार रुपये आहे!" भैरवने दरडावून सांगितले.

आपण जी किमत सांगितली आहेत तेवढी किमत कोणी मूर्खच काय शतमूर्ख-सुद्धा देऊन खरेदी करणार नाही." रामचंद्र त्याची थट्टा करीत म्हणाला.

"ठीक आहे, तर आपण पैज लावू या, तुझ्या डोळ्यासमोर मी त्याला एक हजार रुपयांना विकून दाखवतो!" भैरवने पैज लावली.

"ठीक आहे. तू एक हजार रुपयांना जर कुत्रा विकलास तर मी तुला शंभर रुपये देईन आणि तू तो कुत्रा विकला नाहीस तर तू मला शंभर रुपये दिले पाहिजेस, समजले!" रामचंद्राने पैज लावली. नंतर ते दोघे विजयनगरच्या सगळ्यात मोठ्या बाजारात गेले. एका दोघांनी भैरवाला कुत्र्याची किमत विचारली. त्याने एक हजार रुपये सांगितली. त्यावर सर्वजण त्याच्याकडे वेडातर नाही ना ह्या दृष्टीने पाहून पुढे जाऊ लागले.

"पहात आहात ना! कुत्रा विकला जाणे तर दूरच, परंतु सर्व लोक आपल्याला वेडा समजत आहेत!" रामचंद्र आनंदाने म्हणाला.

"घाई करू नकोस, मी माझ्या कुत्र्याला एक हजार रुपयांना विकतो," असे म्हणत भैरव गल्लीच्या कोपऱ्यावर पिंजऱ्यात पोपट ठेवून विकण्यास बसलेल्या माणसा-जवळ आला.

"अरे वाहवा! माझ्या कुत्र्यासारखेच हे पोपटपण देव जातीचेच दिसत आहेत ऐं बाबा, एका पोपटाची काय किमत आहे?" भैरवने विचारले.

"चार रुपये!" पोपटवाल्याने झटक्यात उत्तर दिले.

"अरे इतका स्वस्त! तू कोणी भोळा-भाबडा दिसतो आहेस मी एक पोपट पांच रुपयाला विकत घेतो. विकायला तयार आहेस?" पिंजऱ्यातल्या दोन पोपटांना भैरवने आपल्या हातात काढून घेतले व विचारले.

"काय म्हणालास? तू माझ्या एका पोपटाला पांच रुपये देऊन खरेदी करतोस? तुझे डोके तर ठाळ्यावर आहे ना?"

भैरव त्याच्या विचारण्याकडे दुर्लक्ष करून आपल्या कुत्र्याला दाखवीत म्हणाला– "ह्या कुत्र्याची किंमत एक हजार रुपये आहे! रुपयांच्या बदल्यात तू हा ठेवून घे."

पोपटवाल्याने विचार केला की, दोन पोपट विकले तर येऊन जाऊन आठ दहा रुपये मिळतील, तर कुत्रा घेऊन तो विकला तर नक्कीच पोपटाच्या किंमतीपेक्षा जास्त किंमत आपल्याला मिळेल. असे मनांत म्हणत मुकाट्याने पोपटांच्या बदल्यात त्याने कुत्रा घेतला. त्यानंतर भैरव रामचंद्रकडे जात म्हणाला–"पहाताय ना! तुमच्या डोळ्या-समोर मी एक हजार रुपयांना माझा कुत्रा विकला. द्या आता शंभर रुपये."

रामचंद्रचे मन खट्टू झाले. त्याने गुपचूप भैरवाला शंभर रुपये काढून दिले. भैरवने पोपटांना जवळच्याच झाडावर सोडून दिले आणि रामचंद्राला म्हणाला–"आता समजले का? जी वस्तू मी विकणार नव्हतो त्या वस्तूचा लोभ धरून तू तुझे कसे नुकसान करून घेतलेस? तरी बरे, हे नुकसान फक्त शंभर रुपयांवरच निभावले. विचारपूर्वक काही गोष्टी केल्यास तर बरे, चुकून तुझे हजार रुपयांचे सुद्धा नुकसान होऊ शकते."

रामचंद्र मान खाली घालून निघून गेला व भैरव पोपटवाल्याच्या हातात दहा रुपये ठेऊन नव्वद रुपयांचा आपला फायदा करून घेऊन आपल्या वाटेने परत आपल्या गावी निघाला.

भुतांना वैभव लाभले

श्रीरंगपूर गावाच्या वेशीवरच्या एका वडाच्या झाडावर पुष्कळ भुते रहात होती. एकदां एक नवीन भूत त्या झाडा-जवळ आले.

"हे झाड भरून गेले आहे, या झाडावर आणखी कोणाला जागा उरली नाही. तू आणखी कोठल्या तरी झाडावर जाऊन रहा." एका भुताने नव्या भूताला सांगितले.

"मी कोठे जाऊं?" रडक्या आवाजात नवे भूत म्हणाले.

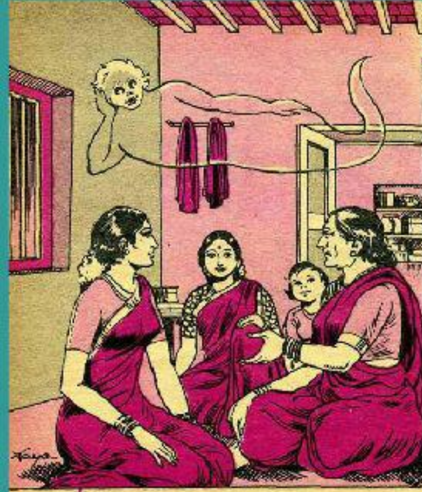
"तरमग गावात वस्तीत जाऊन कां नाही रहात?" एका भुताने सल्ला दिला.

"माणसांबरोबर रोज भांडणे कठीण आहे. बुवा! ते मांत्रिकाला बोलावून मला त्याच्याकरवी इतका त्रास देतील की त्या यातना सहन करताना मला 'नको जीव' होईल. मी असाच तर पळून अलो आहे! वडाच्या झाडाशिवाय मला आतां कोठेही पाय ठेवायला जागा उरली नाही." नवे भूत म्हणाले.

त्या झाडावर एक उदार मनाचे भूत रहात होते. त्याला नव्या भुताची कीव आली. ते म्हणाले–"ठीक, तर तू काही दिवस या झाडावर माझ्या जागी रहा. मी गावात जाऊन राहातो." असे सांगून ते भूत गावात जाऊन एका घरात शिरून बसले.

त्या घराचा मालक शंकरराव नावाचा एक माणूस होता. त्यांना दोन मुले होती. दोघांची लग्ने झाली होती. सुना सासरी नांदू लागल्या होत्या. मोठ्या मुलाला तीन वर्षांचा एक मुलगाही होता.

भुताला त्या घरात रहात असताना कोणत्याही तऱ्हेचा त्रास झाला नाही. ते कोणच्या नजरेस न पडता घरात सर्वत्र हिंडत फिरत असे. वडाच्या झाडापेक्षा त्याला

त्या घरातच आराम वाटत होता. शंकररावांच्या नातवाच्या बाललीला पाहून भुताला आनंद होई. म्हणून त्या भुताने विचार केला की, हे घर सोडून पुन्हां वडाच्या झाडावर जाण्याचा विचारसुद्धा मनात आणायचा नाही.

एक महिना आनंदात लोटला. एके दिवशी घरातल्या तिघी बायका बोलत बसल्या होत्या. धाकटी सून सासूची स्तुती करीत म्हणाली–"आणखी आपली शेजारीण पहा, दिवसभर सुनेला शिव्या देत असते, अगदी भुतासारखी वागविते. आमचं नशीब चांगलं म्हणून आपल्याला शांत स्वभावाच्या सासबाई मिळाल्या."

"तू आपल्या शेजारणीची तुलना भुताशी कां करतेस ग? भुते तर तिच्याहून चांगली असतात!" थोरली सून म्हणाली.

तेव्हां सासू हसत म्हणाली–"तुला माहीत आहेत वाटतं, ती कशी असतात ती?"

"होय, म्हणून तर मी म्हटलं! आपण भुतांची स्तुती केली तर ती आपली कष्टाची कामे करून देतात. आपली शेजारीण किती कामे केली तरी आपल्या सुनांना शिव्या देत राहाते." मोठी सून म्हणाली.

"तू भुतांची एवढी स्तुती करते आहेस, तर हे सांग की आज तुझ्या पाळीचं हौद भरण्याचं काम भुतं येऊन करणार आहेत का?" धाकट्या सुनेने विचारले.

"कदाचित तसा हौद कोणीतरी भरेलही, कोणी सांगावे?" थोरली सून म्हणाली.

त्यानंतर सर्व जणीं झोपल्या. भूत हे सर्व संभाषण ऐकत होते. त्याची स्तुती करणाऱ्या थोरल्या सुनेविषयी त्याच्या मनात आदरभाव निर्माण झाला. त्या बाईच्या मनात भुतांविषयी जी सहानुभूती आहे, ती खरी करून दाखविली पाहिजे, असे भुताला वाटले. त्याप्रमाणे थोरली सून उठायच्या आधीच भुताने हौद भरून ठेवला होता.

दुसऱ्या दिवशी थोरल्या सुनेने विहिरीवर जाऊन पाहिले तर एकच नाहीतर दोन्ही हौद तुडुंब भरलेले होते. आश्चर्यचकित होऊन तिने आपल्या सासूला व धाकट्या सुनेला बोलावून विचारले–"काय हो, तुम्ही दोघींनी दोन्ही हौद रात्री भरले वाटतं?"

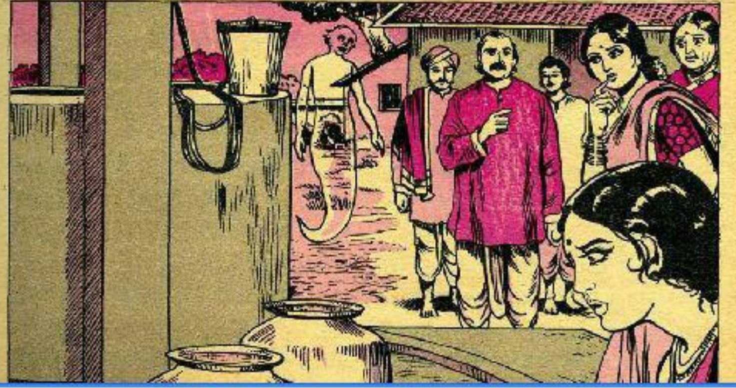
दोघी म्हणाल्या–"नाही बाई!" धाकटी सून क्षणभर चुप राहल्यावर म्हणाली–"रात्री आपण बोलत होतो ना, ते मामंजींनी ऐकलं असावं आणि आपली थट्टा उडविण्यासाठी दोन्ही हौद भरून ठेवले असावेत." परंतु शंकरराव व त्यांच्या दोघां मुलांनी त्यांना कोणी हौद भरले हे माहीत नसल्याचे सांगितले.

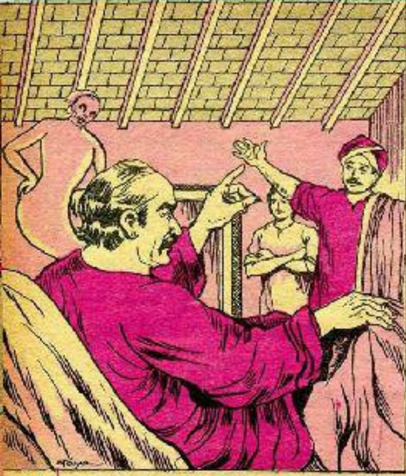
"हे काम एखाद्या भुताचे तर नसेल?" धाकट्या सुनेने शंका व्यक्त केली.

"भुतात असली उपकारबुद्धी नसते. थट्टेखातर आपल्या पैकीच कोणीतरी हे काम केले आहे!" असे शंकररावांना सर्वांच्या चेहऱ्यावर उमटल्यासारखं भासलं.

शंकररावांचा थोरला मुलगा थट्टेखातर म्हणाला–"जर भुतात एवढी उपकार बुद्धीच असेल तर त्याने एवढेसे काम करून मनाचे समाधान करून घेऊ नये. त्याने आपल्या घरावरची कवलं कां नाही पालटूं? कवलं पालटून चार वर्षं तरी झाली असतील. पाऊस पडला की घरभर गळतं."

भुताला याबद्दल फार वाईट वाटले की त्याने सेवावृत्तीने केलेल्या कामाचं चीज झालं नाही. नंतर त्याने रात्रभरात घरावीची सर्व कवलं पालटून टाकली.

भूत उजाडल्यावर लोक काय म्हणतात, हे ऐकायला उत्सुकतेने वाट पहात बसले होते. परंतु झोप मोडल्याबरोबर एक किंकाळी फोडून शंकरराव बेशुद्ध होऊन पडले. दोघे मुलगे घाबरले आणि डॉक्टरला बोलावून घेऊन आले.

वैद्याने रोग्याला तपासून पाहिले व म्हणाला–"यांच्या पोटांत फोड झाला आहे. ऑपरेशन करावे लागणार. मी भूल देऊन ऑपरेशन करतो. मुळीच कळणार नाही."

त्यानंतर डॉक्टर ऑपरेशन करून निघून गेला. भुताने आश्चर्यचकित होऊन ते सर्व दृश्य पाहिजे. त्याला याबद्दल निराशा वाटली की शंकररावांची तब्येत सुधारल्या-वरच त्या घरच्या लोकांना आपण केलेल्या उपकाराची गोष्ट कळणार. चार दिवस गेले. मधूनमधून शुद्ध येई, परंतु भूल येणारं औषध पाजून घरातली मंडळी त्यांना झोपवीत असत. त्यामुळे कोणालाच घरा वरची कवले पालटल्याची वानवाच नव्हती.

एके दिवशी रात्री एकाएकी मुसळधार वृष्टी झाली आणि गंमत अशी की नेमकी त्याच वेळी शंकररावांना शुद्ध आली. ते आपल्या मुलांना बोलावून म्हणाले–"अरे धावा, आणि कोठारात गळत असेल तर धान्याच्या पोत्यांवर ताडपत्री टाका. सर्व धान्य भिजून जाईल व मोठं नुकसान होईल. खायलाच मिळणार नाही."

सर्वांनी कोठाराची खोली पाहिली. कोठाराच्या खोलीत गळत नव्हतेच, आणखी घरात कोठेही गळत नव्हते. सर्वांनी चकित होऊन वडिलांना सांगितले की घरात कोठेच गळत नव्हते. तेव्हां शंकरराव म्हणाले–"हे काम एखाद्या भुताचे तर नसेल?"

तेव्हां घरातल्या सर्वांना शंकररावांच्या मोठ्या मुलाने भुताविषयी जे सांगितले होते, ते आठवले. पाऊस थांबल्यावर सर्वांनी घराचे छप्पर पाहिले. ते छान शाकारलेले होते. सर्व कवले पालटलेली होती. म्हणून दोघी सुना घाबरून गेल्या. सासुबाईंनी तर सर्व घरच डोक्यावर घेतले. ओरडू लागल्या–"या घरात भूत शिरलं आहे."

थोरला मुलगा म्हणाला–"ओहो! मी आता जातो आणि श्यामभट मांत्रिकाला बोलावून आणतो."

भुताला कळेना की आपण या कुटुंबावर एवढे उपकार केले तरी हे लोक आपल्या नावाने शंख कां फोडतात? तो विचार मनात येतांच ते वडाच्या झाडाकडे धावले.

एक भूत चिडून म्हणाले–"कशाला परतलास रे? येथे कोणाला जागा नाही, हे तुला माहीत होते की नाही?"

परंतु त्या घरातल्या जुन्या भुताला ओळखून शंकररावांच्या घरातून नुकतेच परतलेले भूत म्हणाले–"तूच मांत्रिकाला भिऊन पळून आला होतास नाही का रे?"

भूत म्हणालं–"ते मंत्र म्हणू लागतात तेव्हां आपलं अंग आतल्या आत भाजून निघाल्यासारखं होतं. ती पीडा आपल्याला सहन करणे अशक्य आहे. म्हणून पळून जावे लागते."

"अस्सं, एवढंच ना?" असे म्हणत शंकररावांच्या घरातलं भूत परत शंकररावांच्या घरी गेले. वैद्यांनी शंकररावांना भूल येणारं जे औषध दिलं होतं, त्या औषधाच्या बाटलीतलं औषध पिऊन ते एका कोपऱ्यात जाऊन झिंगून पडून राहिले.

त्यानंतर थोड्या वेळाने श्यामभट मांत्रिक आला. तो मोठ मोठ्याने मंत्रोच्चार करीत ओरडत राहिला. परंतु त्याला भूत कोठे आहे हे कळलेच नाही. तरी त्याने शंकररावांना खोटे सांगितले की त्याने विजेचा धक्का लागावा असे मंत्र म्हटल्यामुळे मोठमोठी भुतेसुद्धा पळून गेली आहेत. नंतर मांत्रिक आपलं इनाम घेऊन निघून गेला.

धाकट्या सुनेने थोरलीला विचारले–"काय हो वहिनी, खरंच का हो भूत घर सोडून निघून गेलं?

थोरली सून म्हणाली–"पळून गेलं नसेल तर ते आपल्या खोलीतलं सर्व भात काढून तांदूळ सडून ठेवील."

तोंपर्यंत भुतावरचा भूल येणाऱ्या औषधाचा परिणाम कमी झाला होता. थोरली सून म्हणाली ते त्याला ऐकू आले. त्याने रात्रभरात खोलीतले सर्व भात कांडून तांदूळ सडून ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी भात ठेवले होते त्या खोलीत जाऊन पाहिले तर भात कांडून तांदूळ सडून ठेवलेले दिसले. सर्व घाबरून गेले. थोड्या वेळाने थोरली सून स्वतःला सावरून म्हणाली–"ही सर्व कामे भूत करणे शक्य नाही. भूतच असतं तर श्यामभटाच्या मंत्रांना भिऊन पळून गेलं असतं. कोणीतरी देव या घराचं रक्षण करीत असला पाहिजे. तो देव कधी आपलं नुकसान करणार नाही.

ते ऐकून सर्वांच्या मनाचे समाधान झाले व सर्वांना धीर आला.

शंकररावांच्या घरातलं भूत उत्साहाने वडाच्या झाडाजवळ गेले. एका भुताने विचारले–"काय रे, श्यामभटाने तुला पळवून लावले की काय?"

"छेः, नाही बुवा! तुम्हां सर्वांना माणसांच्या वस्तीत सुखाने कसे राहतां येईल हे सांगण्यासाठी आलो आहे." असे सांगून शंकररावांच्या घरातल्या भुताने भूल येणाऱ्या औषधाची गोष्ट सांगितली.

काही भुतं ते ऐकून ओरडू लागली–"ही तर चांगलीच युक्ती आहे! या पुढे आपल्याला झाडावर लोंबकळत राहण्याची गरजच नाही!"

शंकररावांच्या घरातलं भूत त्यांना शांत करून म्हणालं–"आजपर्यंत मला वाटत होतं की आपण सर्वं भुतं वाईट आहो. आपण भुतं असलों तरी चांगली कामे केली तर लोक आपल्याला देव म्हणू लागतील. आपण माणसांच्या वस्तीत आनंदाने राहण्याचं ठरविलं तर चांगली कामे करून त्यांच्याकडून देवत्व मिळविलं पाहिजे."

त्या दिवसापासून चांगली कामे करणारी भुते देवत्व प्राप्त करू शकली आणि वाईट कामे करणारी भुतेच राहून गेली.

अंतर

चंद्रापीड कांचन नगरचा राजा होता. त्याच्याकडे धवलमुख नावाचा नोकर होता. तो दरबारातून सरळ घरी परत येत नव्हता. मध्यरात्र उलटल्यावर घरी परते.

धवलमुखच्या बायकोने एके दिवशी आपल्या नवऱ्याला विचारले–"काय हो, दररोज तुम्हांला कोण जेवायला वाढतो?"

धवलमुख हंसून म्हणाला–"माझे दोन मित्र आहेत. दोघेही चांगले आहेत. एकाचे नाव आहे, मंगल. त्याच्याजवळ मागायाची खोटी, तो लगेच मला देतो. दुसऱ्याचे नाव आहे, भीमू. तो माझा जीवश्चकंठश्च मित्र आहे. तो माझ्यासाठी जीव सुद्धा द्यायला तयार होईल."

ते ऐकून धवलमुखच्या बायकोला आनंद झाला. कारण असे मित्र असल्यावर आणखी काय पाहिजे? वेळ पडल्यावर जो मदत करतो तोच खरा मित्र! तरी तिने विचारले–"तुम्ही कधी आपल्या मित्रांची ओळख करून द्याल का?"

"त्यात काय मोठेसे? उद्या चल माझ्या बरोबर, दोघां मित्रांच्या घरी जाऊन येऊ." धवलमुख म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी दोघं पहिल्याने मंगलच्या घरी गेली. त्याने दोघांना प्रेमपूर्वक बोलावून त्यांचं सर्व प्रकारे आदरातिथ्य केले.

त्यानंतर दोघं भीमूच्या घरी गेली त्यावेळी भीमू कोणाबरोबर तरी बुद्धिबळे खेळत होता. त्याने धवलमुखकडे एकदां पाहिले व म्हणाला–"मित्रा, आलास?" पुन्हां बुधिबळे खेळण्यात गर्क झाला.

थोडा वेळ नवराबायको गप्प बसून राहिली: नंतर म्हणाली–"बरं भीमू, येतो आम्ही!"

भीमूने मानसुद्धा वर केली नाही व म्हणाला–"बरं ये!"

घरी परत येत असतां धवलमुखच्या बायकोने नवऱ्याला विचारले–"कायहो, तुम्ही भीमूला मंगलपेक्षा तो तुमचा गाढा मित्र आहे, म्हणाला होतात. परंतु प्रत्यक्षात मी पाहिले की मंगलनेच किती प्रेमाने आपलं आदरातिथ्य केले? तुम्हांला काय वाटतं?"

"दोघां मित्रांतील अंतर तुला पहायचं आहे वाटतं? तरमग तू एकटीच उद्यां दोघांकडे जाऊन ये, त्यांना जाऊन सांग की महाराज माझ्यावर रागावले आहेत!" धवलमुख आपल्या बायकोला म्हणाला.

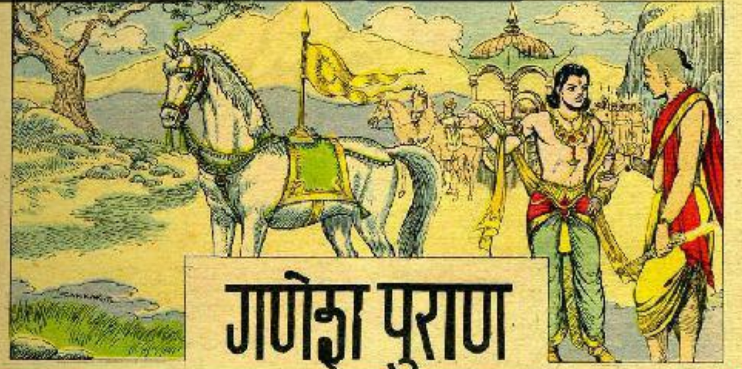
दुसऱ्या दिवशी धवलमुखची बायको पहिल्याने मंगलच्या घरी गेली आणि म्हणाली–"अहो, मी मुद्दाम आले आहे, हे सांगायला की महाराज यांच्यावर फार रागावले आहेत. तुम्ही येऊन आपल्या मित्राला काही मदत कराल का?" ते ऐकून मंगल थोडा घाबरून गेला आणि म्हणाला–"वहिनी, मी आहे व्यापारी. मी महाराजांशी वांकडे येईल असे काही करणार नाही. तुम्ही दोघं देश सोडून कोठें तरी निघून जाणेच हिताचे होईल."

त्यानंतर धवलमुखची बायको भीमूकडे गेली व तिने त्यालासुद्धा तेच सांगितले. ते कळतांच भीमू ढाल तलवार घेऊन धवलमुखच्या बायकोबरोबर तिच्या घरी गेला आणि आवेशाने म्हणाला–"मित्रा, तुझ्या विरुद्ध राजाचे कान भरणारा कोण दुष्ट आहे, सांग मला! मी आत्तांच्या आत्तां जाऊन त्याचे मुंडकं उडवितो."

तेव्हां धवलमुख हंसत म्हणाला–"मित्रा, शांतपणे बस घाबरण्यासारख काही नाही. प्रधानाने गोड गोड बोलून महाराजांना सर्व समजावून सांगितलं आहे व महाराजांची मेहर नजर माझ्यावर पुन्हां संपादन केली आहे."

भीमू निघून गेल्यावर धवलमुख बायकोला म्हणाला–"पाहिलंस ना, माझ्या दोघां मित्रांतील अंतर किती आहे ते?"

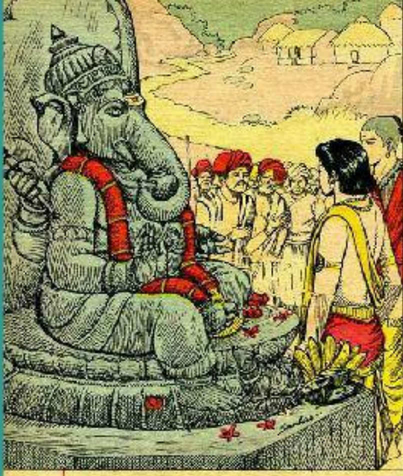

गणेश पुराण

पांडवांनी नारदाच्या सांगण्याप्रमाणे गणेशाची आराधना करण्याच्या हेतूने धौम्य ऋषींना पुरोहित करून गणेशव्रत केले आणि वेष पालटून विराट राजाच्या दरबारात अज्ञातवास यशस्वीरीत्या पुरा केला. श्रीकृष्णाच्या मदतीने पांडवांनी कौरवांचा युद्धात पराभव केला. हस्तिनापूर येथे धर्मराज युधिष्ठिर याचा राज्याभिषेक झाला आणि व तो राज्य करू लागला. त्याने अश्वमेध यज्ञ करण्याचे ठरवून यज्ञाचा घोडा सोडला. घोड्याबरोबर अर्जुन ससैन्य निघाला. त्यावेळी पांडवांचे पुराहित धौम्य मुनीही त्यांच्याबरोबर होते.

यज्ञाचा घोडा अनेक राज्ये पादाक्रांत करीत निघाला. कित्येक राजांनी नम्रपणे धर्मराजाचे अधिच्छत्र मान्य केले. घोडा जात जात एका जागी थांबला व एक पाऊलही पुढे टाकेनासा झाला. अर्जुनाला त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले व त्याने धौम्य ऋषींना त्याचे कारण काय असू शकेल असे विचारले. धौम्य 'सांगतो चल' असे म्हणत पुढे निघाले. अर्जुन ससैन्य त्यांच्या पाठीमागून निघाला. काही अंतर चालून गेल्यावर एक मोठे नगर दिसले. त्या नगराच्या मध्यभागी एक विशाल गणपतीची मूर्त होती. एका मोठ्या खडकाला कोरूनच ती मूर्त तयार केली होती. ती मूर्त अत्यंत सुंदर मूर्त होती.

"अर्जुना, या गणेशमूर्तीची पूजा कर व या देवाला साष्टांग नमस्कार घाल. नंतर

मी वातापि गणपति या नामे प्रसिद्धी पावलेल्या या देवाची व नगराची कथा सांगतो" धौम्यऋषी म्हणाले.

अर्जुनाने धौम्य मुनींच्या सांगण्याप्रमाणे पूजा केली आणि भक्तिपूर्वक वातापि गणपतीला साष्टांग प्रणाम केला. त्यानंतर धौम्य मुनी वातापि नगराच्या दिशेने निघाले. त्यांच्या पाठोपाठ अर्जुनाने जाऊन वातापि नगर पाहिले. एके काळी ते नगर फार भरभराटीला पोचले होते, या गोष्टीची चिह्ने तेथे स्पष्ट दिसत होती, परंतु तेथे वस्ती नसल्या कारणाने आज ते एक ओसाड नगर झाले होते. काही मोजके लोकच त्या गावात रहात होते. अर्जुनाला त्या नगरात आलेला पाहून त्यांनी आनंदाने त्याचे स्वागत केले आणि त्या नगरात राज्यव्यवस्था कायम करून त्या नगराचा पुनरुद्धार करण्यासाठी विनंती केली.

धौम्य मुनी म्हणाले–" अर्जुना, वातापि नगर ते हेच, शहराच्या मध्यगी जी गणेशाची मूर्त आहे तिची स्थापना अगस्त्य मुनींनी केली याचे शिल्प अद्‌भुतच आहे. हे वातापि गणपति क्षेत्र या नावे प्रसिद्ध आहे. याचे महात्म्य मी सांगातो :

"गंगा नदी, कवेर नावाच्या राजर्षीच्या कमंडलात अवतरली आणि कावेरी हे नाव धारण करून त्याच्या आश्रमात लहानाची मोठी झाली. अगस्त्य मुनींनी त्या मुलीला पाहून तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा कवेर यांच्या समोर व्यक्त केली.

कवेरने आपली संमती दिली व म्हणाले– "अगस्त्य मुने! कावेरीची संमतीसुद्धां घेणे बरोबर होईल नाही का?"

अगस्त्य मुनी, आश्रमात कावेरी बरोबर रहात असतां ती त्यांना म्हणाली–"सह्याद्री पर्वतावर हिंडावं फिरावंसं मला वाटतं आहे." अगस्त्य तिला सह्याद्री पर्वतावर भ्रमण करायला घेऊन गेले.

वनविहार करीत असतां एका लहानशा तलावात तिने कमळे उमलेली पाहिली व ती काढायला धावत तलावात गेली व गंमत अशी की पाण्यात पाऊल पडताच ती पाणी होऊन वाहू लागली आणि वहात पूर्वेकडे समुद्रापर्यंत गेली. तिला कावेरी नदी हे नाव मिळाले.

अगस्त ऋषी कावेरीचाच ध्यास धरून कित्येक दिवस ब्रह्मचारी राहिले. त्यानंतर त्यांनी घोर तपश्चर्या केली व ऋषि श्रेष्ठ झाले. एके दिवशी अरण्यात त्यांनी झाडाला उलटे लोंबत असलेल्या पितरांना पाहिले व विचारले–"तुम्ही कोण व असे कां लोंबतां आहां?"

निःश्वास सोडीत पितर म्हणाले– "आमचा वंशज अगस्त्य लग्न करून त्याला पुत्रसंतती लाभेपर्यंत असेंच आम्हांला रहावे लागणार आहे!"

अगस्त्य ऋषींना दिव्य दृष्टीने विदर्भ देशाच्या राजाला कावेरीचा अंश असलेली लोपामुद्रा नावाची विवाह योग्य कन्या असल्याचे दिसले. अगस्त्य ऋषी विदर्भ राजाकडे गेले व त्याच्या कन्येशी विवाह करण्याची इच्छा असल्याचे त्यांनी सांगितले.

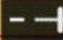
कंदमूळफळे खाणाऱ्या व वल्कल वस्त्रे धारण करणाऱ्या मुनीला आपल्या सुकुमार राजकन्येला कसे द्यावयाचे? नकार दिला तर मुनी शाप देतील या भीतीने शंकाकुल झालेल्या राजाला लोपामुद्रा स्वतः येऊन म्हणाली–"बाबा, मी अगस्त्य मुनीशी विवाहाला तयार आहे."

विदर्भराजाने लोपामुद्रेच्या इच्छेप्रमाणे व मुनींनी इच्छिल्याप्रमाणे दोघांचे पाणिग्रहण करवून मुलीला मुनींबरोबर पाठविले.

अगस्त्य मुनी लोपामुद्रे बरोबर आपल्या आश्रमात आल्यानंतर एके दिवशी तिला म्हणाले–"माझे पितर पुन्नाम नरकात आहेत. त्यांचा उद्धार व्हायला तुझ्या पोटी मला पुत्रसंतती झाली पाहिजे. याचसाठी मी तुझ्याशी विवाह केला आहे!"

तेव्हां तिने आपल्या अंगावरच्या वल्कल वस्त्रांकडे पाहून उदास मुद्रेने म्हटले– "तुम्हांला माहीतच आहे, मी एक राजकन्या म्हणूनच जन्माला येऊन वाढले आहे. तेव्हां विवाह झाल्यानंतर का होईना, मला

माझ्या योग्य वस्त्राभूषणे देण्याची तुम्ही व्यवस्था करायला हवी होती, नाही का? तेव्हां त्यासाठी धन संपादन करणे आवश्यक आहे, असे नाही का वाटत तुम्हांला?"

अगस्त्य मुनींनी पत्नी जे म्हणाली त्याचा विचार केला आणि धन संपादनार्थ निघाले. ते अनेक राजांकडे गेले आणि राज्यकारभार सुरळित चालविण्यास आवश्यक तेवढे धन ठेवून घेऊन बाकी धनातील योग्य तेवढे द्यावे अशी राजेरजवाड्यांना विनंती केली. परंतु एकही राजाने काही उरत असल्याचे सांगितले नाही. उलट म्हणाले–"आम्हांलाच धन पुरत नाही तेव्हां धनसंपादनाचा काही मार्ग असेल तर सांगावे." अशी विनंती केली.

अगस्त्य ऋषी हताश होऊन जंगलात भटकत एका मोठ्या शिलाखंडाजवळ आले. तो शिलाखंड गणपतीच्या आकारासारखा त्यांना वाटला. त्या शिलाखंडासच विघ्ननाश गणाधीश मानून त्यांनी नमस्कार केला आणि प्रार्थना केली–"गणनायका! मला तपश्चर्या तेवढी कळते. धनसंपादनाला लागणारी विद्या मला माहीत नाही. तरमग मला धनप्राप्तीचा काही मार्ग दाखविलास तर तुझे उपकार होतील!"

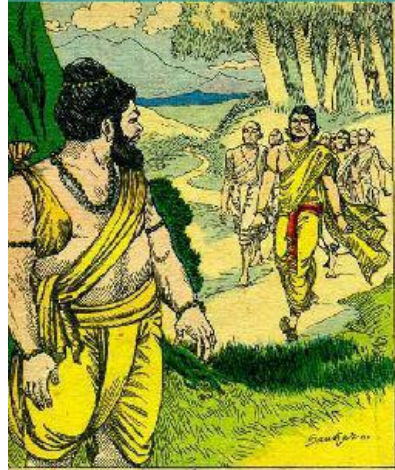
"तरमग, काय हो, मुनिवर्य! तुम्ही हे या दगडाला विचारीत आहां का?" गणनायकाने दर्शन देऊन विचारले.

अगस्त्य मुनींनी गुढगे टेकून नमस्कार केला व आपले दुःख निवेदन केले.

विघ्नेश्वर म्हणाला–"अगस्त्य मुने! तुम्ही जेथे यायला पाहिजे होतं तेथेच आलात की! काही वेळाने इल्वल तुम्हांला जेवायला बोलवायला येईल तेव्हां तुम्ही जा. इल्वल जवळ अलोट धन खजिन्यात कुजत पडले आहे. तुमच्या हातून होण्यासारखे एक कार्य ही आहे!"

अगस्त्य मुनी म्हणाले–"विघ्नेश्वरा! मला या शिलाखंडात तुझे रूप दिसले, म्हणून ही शिळा अपूर्व गणपति नामे

ओळखली जावी असे मला वाटते आहे. माझी ती इच्छाही पूर्ण व्हावी!"

विघ्नेश्वर म्हणाला–"तथास्तु!" आणि अंतर्धान पावला.

अगस्त्य मुनी फार दमलेले होते. त्यांना भूकही फार लागली होती. म्हणून त्या शिलाखंडास टेकून ते बसले असतां समोरून बरोबर काही पाहुण्यांना घेऊन येत असलेला इल्वल दिसला. अगस्त्य मुनींना लवकरच सर्व गोष्टी कळल्या.

त्या अरण्यात वातापि व इल्वल नावाचे मोठे मायावी राक्षस ऋषींना, प्रवासी वाटसरूंना व तीर्थयात्रा करणाऱ्यांस ठार-करून त्यांचं धन लुटीत होते आणि एका मोठ्या दगडी किल्ल्यात धनराशी जमा करीत होते. एका धर्मभीरू राजाचे रूप घेऊन इल्वल आपल्याकडे आतिथ्य स्वीकारायला आलेल्या पाहुण्यांना आदरपूर्वक बोलावून त्यांना कुशलप्रश्न वगैरे विचारीत असतां वातापि हा एखाद्या बोकडासारखं रूप धारण करतो. इल्वल त्या बोकडाला मारून त्याचे मांस शिजवून आपल्या पाहुण्यांना वाटतो.

अतिथी मांस भक्षण करून विश्रांती घेत पडले असतां इल्वल मोठ्याने ओरडून "वातापि" म्हणून हाक मारतो. वातापि अतिथि अभ्यागतांची पोटे फाडून बाहेर येतो. हे अगस्त्य मुनींना कळल्यावर ते संतापले.

इल्वल अगस्त्य मुनींजवळ आला व त्यांना पाहून त्याला वाटले की हे कोणी थोर मोठे मुनी आहेत. यांच्या सारख्या कित्येकांना ठार केले तर फायदाच फायदा आहे, असा विचार करून इल्वलेने अगस्त्यांना जेवायला बोलाविले.

अगस्त्यांनी त्यांना फार भूक लागली असल्याचे दर्शवून म्हटले–"तुमच्या सारखे धर्मदाते या जगतात आहेत म्हणूनच ही पृथ्वी आकाशात अधांत्री स्थिर राहिली आहे. तरमग चला!" असे सांगून इल्वल बरोबर किल्ल्यात गेले व म्हणाले–

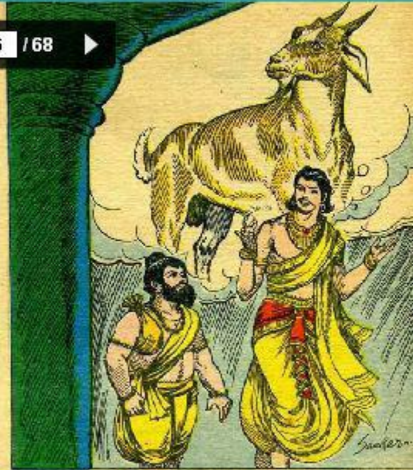
"अन्नदाता! मी कित्येक दिवसांपासून काही खाल्लो प्यालो नाही. खूप भूक लागली आहे. मी एक सहस्त्र यज्ञ केले असल्या कारणाने मला बोकडाच्या मांसा-शिवाय दुसरे कोणते ही मांस पचत नाही." असे सांगून इल्वलच्या हाती वातापीचा वध करविला.

अगस्त्य बोकडाला पाहून म्हणाले–"काय पण बोकड होता! मी एक सहस्त्र यज्ञ केले आहेत. परंतु या बकऱ्याच्या मांसासारखं मांस कधी मला खायला मिळालं नव्हतं! प्रथम मला याचं हृदय वगैरे मांसाचे मुख्य मुख्य तुकडे खायला वाढ. नंतर इतर तुकडे खायला वाढ. नंतर इतर तुकडे इतरांना वाढ. मी प्रथम सांगून ठेवतो, गैर मानू नकोस, मी जितकं खाऊ शकेन तितके मला वाढले पाहिजे, बरं का!

इल्वलने बकऱ्याला भाजून काढले व मांस शिजवून अगस्त्यांना वाढले. किती वाढलं तरी अगस्त्य खातच गेले व सर्व बकरा त्यांनीच खाऊन पचविला.

इल्वलला आश्चर्याबरोबर थोडी थोडी भीतीसुद्धा वाटू लागली म्हणाला–"मुनिवर्य, आपण थोर धनपाठी दिसता आहां!"

अगस्त्य स्मित करून म्हणाले–"धनपाठी म्हणून माझं नाव आहे रे

या पंच क्रोशीत! तर मग थोडे मद्य मागव पाहू! एक मोठे मडकं भरून तरी लागेल!"

इल्वल आतां मात्र थक्कच झाला, म्हणाला–"मडकं भरून व ते सुद्धा मोठं मडकं भरून तुम्हाला पाहिजे म्हणतां?"

अगस्त्य म्हणाले–"आपलं पोट आहे ना, त्यात सप्त समुद्रसुद्धा जाऊन पुन्हां रिकामं राहील!"

इल्वल म्हणाला–"ठीक आहे, तर मग आपण आपल्याला हवं असेल तेवढे प्यावे. आमचा वातापि ते आणवून देईल! असे म्हणत त्याने मोठ्याने हाक मारली–"अरे वातापि!"

अगस्त्य हळूच म्हणाले–"आता वातापि कोठे आहे? वातापि पुन्हा येणार नाही. जीर्ण झाला, पचला तुझा वातापि!" असे म्हणत त्यांनी पोटावर हात फिरविला व म्हणाले–"वातापि केव्हांच जीर्ण होऊन गेला!"

इल्वल प्राणभयाने थरथर कापू लागला आणि पळून गेला, कोठे गेला पत्ताच लागला नाही. अशा तऱ्हेने वातापि आणि इल्वल यांचे भयंकर हत्याकांडाचे नाटक कायमचे थांबले.

त्यानंतर अगस्त्यांनी इतर अतिथि अभ्यागतांना जे घडले ते थोडक्यात सांगितले आणि किल्ल्यात जो अस्थि-पंजरांचा व कवच्यांचा ढीग पडला होता तो नेऊन दाखविला. ते दृश्य पाहून सर्वांनी आपल्या भाग्याला धन्यवाद दिले की अगस्त्य मुनींच्या कृपेने त्यांना जीवदान मिळाले. त्यांनी अगस्त्यांचे आभार मानून त्यांना नमस्कार केला. त्या किल्ल्यात सुरक्षित स्थानी ठेवलेल्या कित्येक धनराशी अगस्त्यांनी जाऊन पाहिल्या. त्यांना हवे होते तेवढे घेऊन बाकीचे धनखर्च करून एक मोठे नगर वसवितां येईल. सहस्रा-वधी लोकांचा उदरनिर्वाह चालू शकेल असे त्यांना वाटले.

लगेच अगस्त्यांनी सर्वांना धन वांटण्यास सुरवात केली. जवळपासच्या राज्यातून सहस्रावधी गरीब लोक तिकडे आले व अगस्त्यांनी दिलेले धन घेऊन आपापली घरे बांधून त्यांत सुखाने राहू लागले.

अगस्त्य मुनींना जो गणेशाकृतीचा शिलाखंड दिसला होता त्याच्या चारी बाजूला एक मोठे नगर निर्माण झाले. वातापि राक्षसाला त्या जागी अगस्त्यांनी खाऊन जीर्ण केले होते. म्हणून त्याला वातापि नगर हे नांव प्राप्त झाले. अगस्त्यांनी आपल्या राज्याचे नियम शिलालेखांवर कोरून जागोजागी शिला-फलक लावून ठेवले. प्रजेचेच राज्य म्हणून एक आदर्श लोकतंत्र त्या नगरात स्थापन झाले.

गधर्व राजकुमारी

[६]

राणी जुबेदाच्या हुकमाप्रमाणे मसूर लगेच हसनच्या घरी गेला व दाराची कडी वाजवली.

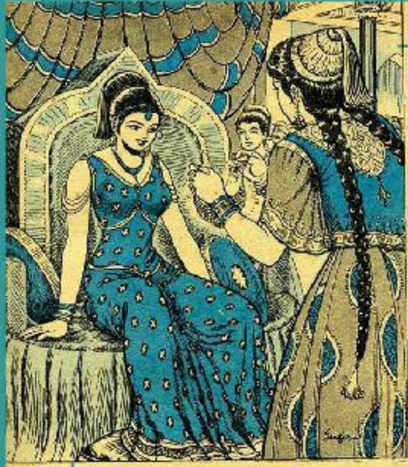
हसनच्या आईन दार उघडलं व मसूरला पाहून विचारलं–"काय पाहिजे?"

"माझं नाव मसूर. मी खलीफांचा अंगरक्षक आहे या घरात राहणाऱ्या मुलीला घेऊन ये, असा आमच्या बेगम साहेबांचा हुकूम आहे!" मसूर म्हणाला.

हसनची आई घाबरली. ती कापऱ्या आवाजात म्हणाली–"मसूर आम्ही या गावी नवे लोक आहों, माझा मुलगा दूर प्रवासाला जातो, म्हणून सांगून गेला आहे. जातांना त्याने बजावून सांगितलं आहे की त्याच्या बायकोला उंबरठा ओलांडून बाहेर जाऊ देतां कामा नये. ती घराबाहेर गेली तर आमच्या घरावर आकाशच कोसळेल म्हणे. तिच्या जिवाला काही झालं तर माझा मुलगा जीव देईल!" मग मी तरी काय करू बाबा?"

"घाबरण्याचं मुळीच कारण नाही, आई! आमच्या बेगमसाहेबांनी तुमच्या सूनबाईच्या सौंदर्याचं वर्णन ऐकलं तिला एकदां पहावं म्हणून बोलावलं आहे, त्या मुलीवर कोणतीही आपत्ती येऊ नये हे पहायऊा मी नाही का बरोबर! मी तिला सुरक्षित पणे घेऊन जाऊन सुखरूप परत घरी पोचती करतो. मी असं कितीजणींना घेऊन गेलो आणि किती जणींना घरी पोचत केलं म्हणून सांगू?" मसूर म्हणाला.

आता सुटका नाही असं वाटून ती बिचारी घरात गेली सुनेला व नातवाला चांगले कपडे घालायला दिले आणि स्वत: पोशाख करून दोघांना बरोबर घेऊन

मसूर बरोबर निघाली. सर्वजण पोचली त्यावेळी बेगम जुबेदा सिंहासनावर बसलेली होती. तिच्या चारी बाजूला दासी उभ्या होत्या. त्यांच्यात तूफा सुद्धा होती. जुबेदा हसनच्या बायकोला म्हणाली–"ये मुली! इकडे कोणी पुरुष मंडळी नाहीत हो! तू तोंडावरचा बुरखा काढलास तरी चालेल!" असं म्हणत तिनें तूफाकडे पाहिलं. तूफाने पुढे जाऊन हसनच्या बायकोच्या तोंडावरचा बुरखा हळूच बाजूला सारला. गंधर्व कन्येचे तोंड काळ्या ढगाआडून बाहेर येणाऱ्या पौर्णिमेच्या चंद्रासारखं होतं. तिला पाहून जुबेदा व तिच्या दासींचा श्वास काही क्षण वरचा वर व खालचा खाली राहिला. "काय पण सौंदर्य आहे," असं पुटपुटल्या.

जुबेदा बेगम स्वत:ला विसरून जाऊन सिंहासनावरून उतरून आली व हसनच्या बायकोला तिने पोटाशी धरले. नंतर तिला सिंहासनावर बसवून आपल्या गळ्यातला मोत्याचा हार तिच्या गळ्यात घातला. तो हार जुबेदा बेगमचा खलीफांशी निकाह झाला त्या दिवशी तिच्या गळ्यात घातला होता, तो आजपर्यंत तिच्या गळ्यात होता. तो हसनच्या बायकोला एक प्रेमाची भेट म्हणून तिने दिला.

"मुली तुला गायला, वाजवायला येते का तुला नृत्य येते का? तुझ्या सारखीला या कला येणार नाहीत हे शक्यच नाही." जुबेदाराणी म्हणाली.

"सामान्य पणे मुलींना येतात त्या नृत्य, गायन आदि कला मला येत नाहीत. आश्चर्यचकित करून सोडणारी एक कला मला येते. मी पक्ष्यांसारखी आकाशात उडू शकते." हसनची बायको म्हणाली.

"खरंच! आश्चर्यंच आहे!" सर्व दासी म्हणाल्या.

"पंखाशिवाय कशी उडतेस ग? उडून दाखवितेस का?" जुबेदाने विचारले.

जुबेदा म्हातारीला म्हणाली–"अम्मा! तुम्ही जाऊन तो पक्ष्यांचा पोशाख आणतां का? तुमच्या सुनबाईंना उडतांना पाहून मनाला बरं वाटेल!"

हसनच्या आईच्या पोटात 'धस्स' झाले. आता आपल्याला अल्लाने वांचविलं तरच आपण वांचणार असं तिला वाटले व ती धीर करून जुबेदा बेगमला म्हणाली–"माणसं कधी पक्ष्यांचा पोशाख घालतात का हो? बेगमसाहेबांच्या समोर माझी सून काहीतरी भ्रमिष्टासारखी बोलते आहे."

परंतु हसनची बायको सासूला मध्येच थांबवून म्हणाली–"मी म्हटला तो पक्ष्यांचा पोशाख आमच्या घरातच कोठेतरी सुरक्षितपणे लपवून ठेवलेला आहे."

जुबेदा बेगम तिच्या हातातला एक अनमोल दागिना काढून म्हातारीला देत म्हणाली–"आजी, तो पोशाख तुम्ही घेऊन या. नाही तर माझी शपथ! किती वेळ हो? थोडा वेळ गंमत पाहून तुम्हांला तो पोशाख परत देईन मी!" परंतु म्हातारी तिला तो पोशाख कसा आहे, कोठे आहे, मुळीच माहीत नसल्याचे सांगू लागली. तेव्हां मात्र जुबेदा बेगमला राग आला. तिने मसूरला बोलावून हसनच्या घराची झडती घेऊन पक्ष्यांचा पोशाख मिळेल तो घेऊन यायला हुकूम केला. घराच्या किल्ल्या म्हातारीच्या हातात होत्या त्या मसूरला देवविल्या.

मसूरने हसनच्या घराची झडती घेतली आणि त्याला बराच शोध केल्यावर शेवटी पक्ष्यांचा तो पोशाख सांपडला. त्याने तो आणून जुबेदा बेगमला दिला. जुबेदाने तो लक्षपूर्वक पाहिला व त्यातली कल:कुसरी पाहून चकित झाली आणि तिने तो हसनच्या बायकोच्या हातात दिला. तिने त्याचा प्रत्येक पंख उघडून पहिला व त्यात काही बिघाड झालेला नाही हे पाहून तिला फार आनंद झाला. तिने तो अंगात घातला व त्या मोठ्या दिवाणखान्यात इकडून तिकडे दोनदां तरंगत उडून दाखविले व जमिनीवर उतरली. नंतर तिने आपल्या दोघां मुलांना एकेका हाताने उचलून धरून सर्वांत उंच

अशा एक खिडकीत उडत जाऊन बसली व म्हणाली–"बरं तर मी येते मला निरोप द्यावा." हसनची आई ते ऐकून दिवाणखान्यातल्या गालिच्यावर पडून रडू लागली. तेव्हां तिची सून तिला म्हणाली–"सासुबाई, मी तुम्हांला व तुमच्या चिरंजीवांना सोडून जाते आहे. तुम्हांला सोडून जातांना मला फार वाईट वाटते आहे. पण मी काय करू? उडण्याचा जो एक नशा किंवा मोह असतो त्यामुळे मी स्वतःला आवरू शकत नाही. तुमच्या मुलाला माझा शोध काढावासे वाटले तर 'वाक् वाक्' नावाच्या द्वीप समूहात त्याने माझ्या शोधार्थ यावे, असे सांगून ती आपल्या मुलांना घेऊन खिडकीच्या वाटेनें आकाशात उडत निघून गेली. हसनची आई बेशुद्ध होऊन पडली होती. तिला जुबेदा बेगमने हाताने उठवून बसविले व म्हणाली–"आजी, हे माहीत नसल्याचं न दाखवितां परिणाम काय होणार आहे हे पूर्वीच मला सांगितले असतेत तर मी हे संकट येऊच दिले नसते. नकळत घडलेल्या माझ्या चुकी बद्दल माफी करावी."

"सर्व चूक माझीच आहे, बेगम साहेब! तुम्हांला मी काय माफ करणार? मी व माझ्या मुलगा या दुःखाने झुरून मरायचेच नशिबात लिहिलेले असल्यावर कोण काय करणार?" असं म्हणत हसनची आई रडत घरी निघून गेली. कदाचित घरात सून व नातवंडे दिसतील म्हणून घर तीन तीनदां फिरून पाहिलं पण ती कशी दिसणार? त्यांची काळजी करीत रात्रंदिवस रडत राहिली.

तिकडे सात राजकन्यां बरोबर तीन महिने राहील्या नंतर हसनला वाटू लागले की त्याची बायको व मुले आणि त्याची वाट पहात असतील. म्हणून त्याने आपल्या सर्व बहिणींचा निरोप घेतला आणि डफ वाजवून त्याने उंटांना बोलविले. सोने, चांदी, रत्न जवाहीर पिशव्यात भरून उंटांच्या पाठीवर टाकले आणि त्यांच्यावर बसून बगदाद नगरी येऊन पोंचला.

त्याने घरात पाऊल टाकले, परंतु तो आपल्या आईला ओळखू शकला नाहीं. इतका तिच्यात बदल झाला होता. नंतर त्याने तिला विचारले–"माझी बायको व मुले कोठे आहेत ग, आई?"

त्या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून त्याची आई मोठ मोठ्याने रडू लागली. हसनला वेड लागल्यासारखे झाले. त्याने त्याची बायको घरात कोठे तरी असेल, या विचाराने सर्व घर शोधले व शेवटी तिचा पक्ष्यांचा पोशाख त्याने लपवून ठेवला होता ती पेटी उघडून पाहिली, तर ती रिकामी होती. तीन नव्या कबरी पाहून तो कपाळावर हात मारून जमिनीवर आदळला.

आईने अनेक प्रकारे उपचार केले. परंतु रात्र होईपर्यंत ही हसनला शुद्ध आली नाही. शुद्ध आल्यावर तो आपले कपडे फाडू लागला. सुरा छातीत भोसकून घ्यायचा त्याने यत्न केला. परंतु आई आडवी पडली. लहान मुलांना कवटाळून घेतात तसे तिने मुलाला पोटाशी धरून त्याचे सांत्वन करण्याचा प्रयत्न करू लागली. म्हणाली–"बाळा; निराश हताश होण्याचं मुळीच कारण नाही. वाक् वाक् द्वीपसमूहात तू गेलास तर तुला तुझी बायको व मुले भेटतील."

ते ऐकतांच हसनच्या जिवात जीव आल्यासारखे झाले. तो झट दिशी उठून उभा राहिला आणि म्हणाला–"आई, मी लगेच वाक् वाक् द्वीपांकडे जातो."

परंतु पक्ष्यांच्या आवाजासारखा द्वीपसमूह कोठे रे असणार? कदाचित चीन देशात जावे लागेल! त्याला काहीच सुचेना.

तो सरळ खलीफांच्या दरबारात गेला व तेथल्या मोठमोठ्या मौलवींना त्याने विचारले–"वाक् वाक् द्वीपसूमह कोठे आहे?" परंतु एकालाही ते माहीत नव्हते. कोणी त्या नावाचे द्वीपसमूह असल्याचे ऐकलेही नव्हते. त्याच्या मनांत जो आशेचा अंकुर रुजला होता, तो खुंटला गेला. "तर मग मी जाण्यासारखे स्थान म्हणजे पितृ लोकच!" असा विचार करून हसन घरी गेला व पडून राहिला.

